

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03262

SHTUDYEN IN DEM AMALIGEN
INERLIKHEN IDISHEN LEBEN

Yehuda Leib Avida

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

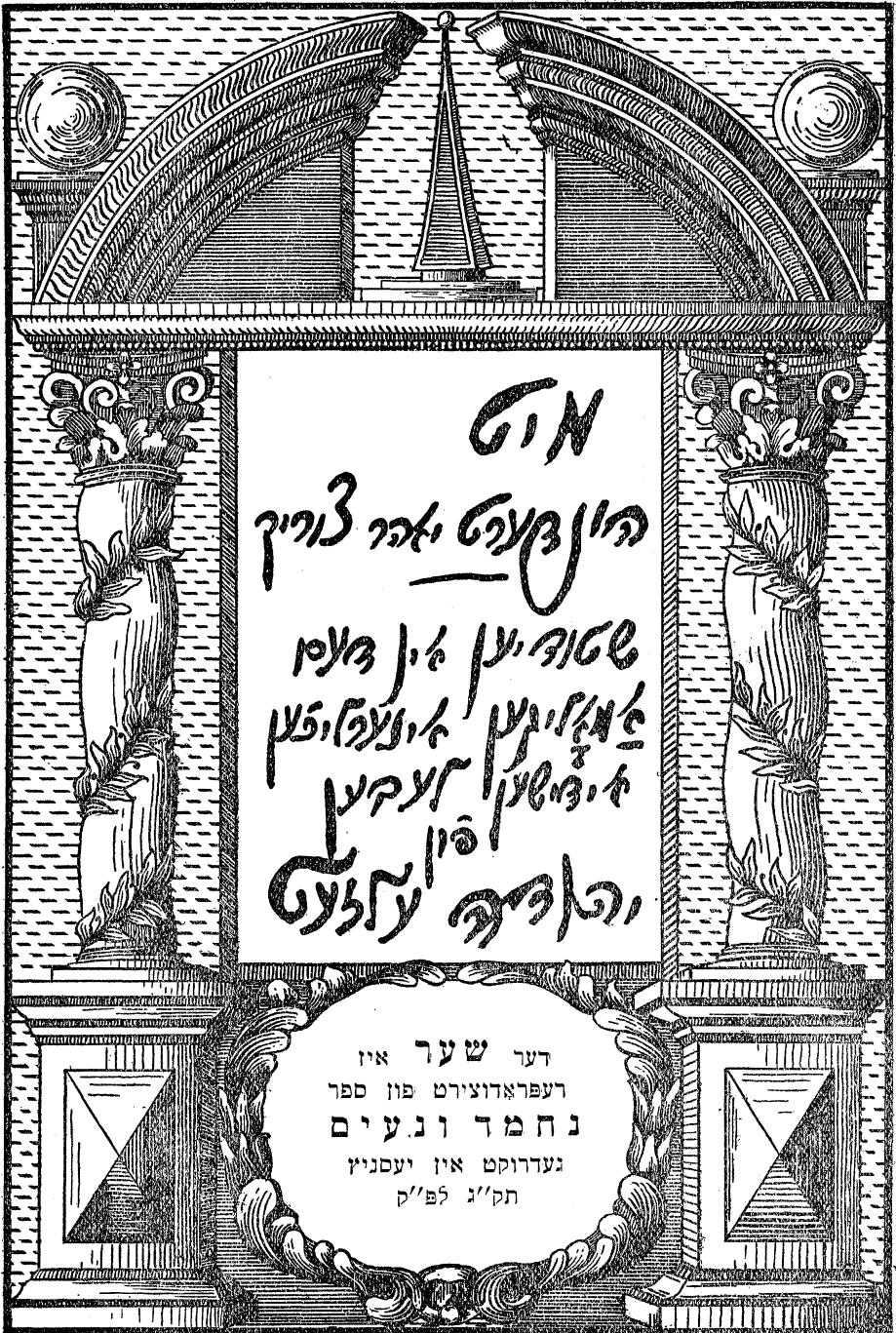
Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יהודה עלזעט

שטודיען אין דעם אמאליגען
אינערליכען אידישען לעפען

דאס ערשטע בוך :

מיט הונדערט יאהר צורים

In the Tents of Jacob

Jewish Ethnological and Philological Studies

By

J'udah El-Zet

רעפראדוצירט פון ספר
נתיבות המשפט

געדרוקט אין
סדילקאב
בשנת תק"צ לפ"ק

דעם הייליגען אַנדענקען פון מיין
מוטער

צו איהר צוואנציגסטען יאָהרצייט.
מיט א געפויגענעם קאפ אין א ווייטען
לאַנד געווידמעט

יהודים ארטיקל

מיט הונדערט יאהר צוריק

ערשטער ארטיקל*)

זענדער יאהרען נישט קיין קעניגען און נישט קיין ארמען, און דאריבער האָבען גרעמץ און אנדרעע אידישע געשיכטע שרייבער זיך געגרויסט, דאָס „באחרית הימים“ ווען דער חלום פון נביא ולא ישא גוי אל גוי חרב וועט מקוים ווערען, וועלען די געשיכטעס פון אנדרעע פעל-קער געשריבען ווערען, אזוי ווי מען שרייבט אידישע געשיכטע.

ניט אויסערליכע נצחונות נאָר דער נצחון פונ'ם גייסט אין דעם אינערליכען לעבען פון פאָלק, און די קולטורעלע ענט-וויקלונג פונ'ם פאָלק און זיינע מאַסען.

אבער דער אמת איז, דאָס אויך איז דישיע געשיכטע האָט וועניג וואס צו טאָן מיט'ן אינערליכען לעבען פון די מילי-אָנען. אמת טאָזי אידישע געשיכטע איז נישט די געשיכטע פון אונזער פארברעכען, אבער עס איז אלץ גע-שיכטע פון פארברעכען וואס די פעלקער זיינען גע-גען אונז באַנאָנען, פאָגראַמען, פּלובליים, באַגרעניצונגען, גזירות, שחיטות, גירושים און אזוי אָהן א סוף.

אונזער געשיכטע איז נישט א רע-קאָרד פון קעניגען און פרינצען, איז עס א רעקארד פון גאונים, רבנים, שתדלנים, אָבער אלץ פון יחידים און נישט פון דעם פאָלק אין זיינע מאַסען און אין זיין אל-טעגליכען עקאָנאָמיש-קולטורעלע לעבען. די פריידען און ליידען פון דעם געוועהני-ליכען מענשען, וואס אין זיינע גרויסע צאָהלען מאכט ער א פאָלק האָבען קיין אָרט אין די געשיכטע ביכער נישט געפון.

און ווען מיר קומען שרייבען ווענען

וואַשינגטאָן אורוווינג זאָגט, דאָס גע-שיכטע איז א מין פנקס וואו מען שרייבט איין די פארברעכען פון דער וועלט און די צרות וואס איין מענש האָט אָנגעטון דעם צווייטען. עס איז א גרויסער באַ-שולדיגונגס-אַקט צו וועלכען יעדער דור שרייבט צו א געוויסע צאָהל פּלעטער.

ווען מיר פּלעטערען איבער די גרויסע געשיכטע ביכער פון דער וועלט, וועמען זעהן מיר דאָרט אָנגערופען גרויס, און וועמען זעהן מיר דאָרט ארויסגעשטעלט צו דער פאָוואַנדרונג פון דורות? מירא-נען, רויבער, העלדען וואס ווערען גע-ריהמט ווייל זייערע פארברעכען זיינען באַנאָנען געווארען אויף א גרויסען מאַסשטאַב, ווייל זיי האָבען אומגליקליך געמאַכט נישט איינצעלנע מענשען, נאָר גאַנצע פעלקער, פארויבט און אונטער-דריקט גאַנצע מדינות און אויסגעקוילעט גאַנצע ארמען.

קארלייל איז דעריבער שוין גערעכט ווען ער רופט אויס: גליקליך איז דער דור, וואס לאָזט איבער נאָר ליידגע פּלעטער אין דעם בוך פון געשיכטע!

און וואָלטעיר זאָגט, אז היסטאָריע איז נישט מעהר ווי א רשימה פון מענשליכע פארברעכען און אומגליקען.

אידישע געשיכטע איז געוועהנליך אַנדערש ווי די געשיכטע פון אנדרעע פעלקער, מיר האָבען פאר די לעצטע טוי-

*) ערשינען צום ערשטען אין דער יוביל-לוי-אויסגאַבע פון דעם „קענדער אד-לער“, מאַנרעאַל, אויגוסט 30, 1927. יעצט איבערגעזעהען און אָנמערקונגען צוגעגעבען.

פאמיליען־לעבען פון פּאָלק, זיינע געזעל־שאפטליך־עקאָנאָמישע שטרעבונגען און פאמיהונגען, מנהגים, קליידונג א. א. וו.

וואָלט דער בריווענשטעלער געוועזען דאָס וואס ער האָט באדארפט צו זיין, און וואס דער מחבר, אדער מדפיסים זאגן ער צו דאָס ער איז, וואָלט ער צו אונז זער ארבייט קיין ווערט געהאט, לאָזט זיך אבער ארויס, אז דער מחבר האָט געהאט א סך טאַלאַנט, א לייכטע האַנד צום שרייבען, א געזונטען און שפּילעוודיגען הומאָר — הגם אַמאָל משכילי־ש־גראַב, און האָט דערווייל פארגעסען אז די בריעף זיינען באשטימט פאר קינדער — און ער האָט זיך פאנאָדערגעלאָזען און געשריבען שעהנע סקיצען וואס זיינען אויסערגעווענהילד ווערטפול פאר אונז.

עס וועט אַבער נישט ווייט גרייזען דער וואס וועט באהויפּטען, דאָס בריווענשטעל־לער זענען נישט געמאכט געווארען פאר קינדער נאר פאר דערוואקסענע אינגען און מוידען 1).

עס איז מעגליך אז עס זיינען פארהאנען נאָר עהנליכע בריפענשטעלער וואו די בריעף טראָגען אן אויטענטיש־אינטימען פּערזענליכען כאַראַקטער, ווי דער מחבר פארגעסט זיין פּעדאָגאָגיש־דידאקטישע אויפגאבע און דער שריפטשטעלער צו שפּילט זיך אין איהם, און שרייבענדיג בריעף, שרייבט ער כדבר איש אל רעה, און את אשר יראה יגיד, אזוי ווי די בריף פון אונזער מחבר, וואס זעהן אויס ווי בריעף נישט פון „בריופטעללר“ נאָר גלייך ווי מיר האָבען זיך צוגעקרוגען צו א פּעקל פּריוואטע בריוו וואס האָבען זיך פארוואקערט ערגיץ אין א אלטען סך פּער, אדער צווישען שמות אין דער וויי־בער־שול אין בית־המדרש.

(1) זעה „די אידען אין ליטע“ ווילנא, תרל"א, פון אייזיק מאיר דיק, ז. 19, דאָס א יונגער מאַן ווערט רב צו 22 יאָהר, מוז ער זיך אַנהויבען לערנען שרייבען אום ער זאָל זיך קאָנען אונז טעשרייבען אויף א פּסק בית דין.

דעם אינערליך־אידישען לעבען, ווערען מיר פשוט פארצווייפעלט פון דעם ארימ־קייט פון די מאַטעריאלען וואס קאָנען אונז ארויסהעלפּען.

קיין מעמוארען האָבען מיר כמעט אין נאנצען נישט, קיין ליטעראטור וואס זאל פאלייכטען דאָס לעבען פון גאס און שטוב איז נישטאָ, מיר האָבען שטיקלעך שאלות ותשובות וואס מיר האָרעווען מיט פאר־צווייפונג צוזאמענצופינדען אום ארויס־צובאקומען פון זיי וויפיעל עס איז נאָר מעגליך.

צופעליג האָב איך זיך די טעג גענומען אריינקוקען אין אן אלטען.

מ ס ד ר א ג ר ת

אונד איין נאיער

שרייב לעהריר אונ בריפשטעללר פיר

יידישי קינדער בידיע נישלעכטיר נדפס

בשנת תקפ"ה לפ"ק

בווילנא והוראדנא

איך בין ערשטווינט געווארען פון דעם אינטערעסאנטען און רייכען מאַטעריאל וואס עס געפינט זיך דאָרטען.

געווענליך רעכענט מען אז „א בריווענ־שטעלער“, אויסגערעכענט פאר קינדער, קאָן פאר אונז קיין אינטערעס נישט האָ בען, און מיר איז דערווייל ניט באקאנט דאָס עמיצער זאל בכלל האָבען אויסגע־פאָרשט ווי געהעריג די דאָזיגע גרופע אי־דישע ביכער וואס מוזען אינטערעסאנט זיין פאר דעם פאָרשער פון דער ענטוויק־לונג פון אידישען וואָרט און ליטעראַט (טור 1) אבער איך וויל זיך דאָ אָפּשטעל־לען אויף דער זעלטענער קאָלעקציע פון בריוו וואס איז ממש אן אוצר פאר דעם וואס וויל האָבען אן איינפליק אין דעם

(1) זעה שולמאן „שפת יהודית—אשכנזית וספרותה“ ז. 143-146. אין „פּנס“, ניו־יאָרק 1927, ז. 169 ווערט ציטירט ש. פאסמאסק'ס „יידיש־לימוד, די ניוע שול, יאנאר־פּעברואַר, 1923, ז. 49.

פעקעל פון זיבעציג בריעה, (פון זיי צוויי ניט גענומערירט) איבער וועלכע מיר וועלען דאָ נאָר קאָנען געבען אן אלגעמייר-נעם איבערבליק.

דער ערשטער בריעה איז פון א האגער איד, „צו איין שפראַך לערער“ ווי ער פארלאנגט פון איהם צו קומען צו איהם און זיין א לעהרער פאר זיין זוהן.

דער בריעה איז געשריבען אין א טיפען דייטשמעריש, צי ווייל דער מחבר האָט זיך נאָך נישט געהאט זיין האנד פאנאנג-דערגעשריבען אדער ווייל זיין קינסטלע-רישער חוש האָט איהם געזאגט דאָס א האגער איד וואס קאָן זיך פארגינען צי נעמען א ספעציעלען לעהרער פאר זיין זוהן פאסט נישט אנדערש נאָר ער זאל שרייבען אזא מין לשון :

„אויב שוין איך דש גלויק (גלוק!) ניכט געהאט האָב זיי פון פערשאַן צו קענן איז מיר דאָך פון אייניגע גוטע פרוינד פיל פון איהנן ערצוילט גיווארן דש זיי זיינן. איין מעהטער!) פון אללער האַנד שפראַך“ (2) ווייל ער

(1) פראנצויזיש — Maitre

מיט אלע טייטשען וואס דאָס דאָזיגע וואָרט האָט אין פראנצויזיש (עהנליך צו „מייסטער“ אין דייטש און „מאסטער“ אין ענגליש. אלע דאָזיגע פאָרמען שטאַ-מענדיג פון „מאגיסטער“ אין לאטיין פון דעם שורש מאגנום — גרויס).

ביי א. מ. דיק, דער חזן, ווילנא, תרל"ה ז. 31: דער חזן איז א גרויסער מעטער, (דאָס הייסט: קינסטלער, מייסטער).

ביי מענדעלע מוכר ספרים, לעזען מיר: „ביים עולם איז איינגערעדט געווען אז ר' חיים איז א מעטער, א גרויסער מבין אין דאָקטאָריע“ (שלמה ברא"ה ז. 21) און אין „יודעל“ ז. 62 שרייבט ער: „זיין א מבין, אויף אלסדינג א מעטער.“ ש. פאסטאמסקי, „ביים קוואל“, ווילנע 1920, ז. 50, „ער איז א מעטער (א פקי) אויף אזוינע זאכען.“ אין מיינע נאָטיצען געפין איך: „ער איז נישט קיין מעטער

אונזער בריפענשטעללער, עפענט זיך מיט אן הקדמה, וואס ווי אלע דרשות און ספרים פון יענער צייט, מוז עס זיך אָנהויבען פון בראשית און בריאת העולם: „דער בשעפר וויא ער דיזע וועלט בשאפן האָט איז עס איינגיטיילט גיווארן אין פיר ארטיקולין (מינים) דאָס הייסט בלה"ק דצה"ם היינו דומם, צמח, חי מדבר.“

און אזוי פארפירט ער א שמועס ביז ער באווייזט אז רעדען איז נאָך ווייניג אום צו זיין א מענש, דערצו מוז מען נאָך קאָנען שרייבען, און — וואונדער איך בער וואונדער — דער מחבר וואס גיט ניט אָן זיין נאָמען אפילו ברמו, געפינט ניט פאר נויטיג צו באווייזען אז אידיש איז א לשון, אדער אז דאָס קאָנען שרייבען אידיש האָט עפיים א באזונדערען ווערט, נאָר ער ווענדט זיך פשוט צו די לעזער און זאָגט :

„דרום מיינע ליבי קינד איר זאָלט דאָש שרייבן גוט פר אכטין (1) דען זונדר דאָש לערנן איז דש שרייבן די ערשטי (מעלה) אויף דער וועלט, מיר זעהן דאָך ווער ניט שרייבן קאָן, דער איז אויף דער וועלט ווייניג וואָש גיאָכט.“

ער זאגט אָבער אויך דאָס ער וועט גיבען אויסער, „אללער האנד שיינה בריוו, אויך זעלכע וואש מען וועט דר פון פיל פערנגיגן האָפן צו פאר שרייבן די בע זאָרגטי צייט.“ ער האָט דעריבער גע-וואוסט אז ער שרייבט אלס ליטעראטור און נישט נאָר אלס א לעהר-בוך פאר קינדער.

ער גיט אונז דערנאָך אייניגע „ווישן שאַפטן פין אויש לייגן די ווערטער“ און די אויסלעגונג פון נעמען פון זכרים און נקבות ע"פ סדר אלף-בית אויך די באדיי-טונג פון ראשי-תיבות'ן וואס ווערען בא-נוצט אין אידיש און דאָ קומען מיר צום

(1) פר אכטין, מיינט פשוט — אַכטען, אזוי ווי ווייטער ז. 40 האָבען מיר — פר העלף מיר, אנשטאָט העלף מיר, און — פר פאזעווען, אַנשטאָט פאזעווען.

מעליס, עטליכע באל קאווע, דער ביי אני דערע געווירק, אין ריגע האָט איהם אן אומגליק געטראַפּען, ער האָט פּאַרלוירען א, „וועקסל פון 1500 אלבערץ סאלער“ וואס ער האָט געהאַט פון קריסטאָף מענליין, הכלל ער האָט געמוזט „אין צייטונג לאָזן זעצין“ (21) און אין דער פּאַליציי מעלדין „און עכ האָט איהם אָפּגעקאַסט ביז 80 רובעל זילבער. א סוף קומט אן אלטער גרייז גראָהער מאָן אויך א פרעמדער אין ריגע און ברענגט איהם דעם וועקסל אָב „אין שטאַנציע אריין“.

איך האָב דעם אלטן גיוואלט געבן פר זיין בראווקויט (8) צעהן שטיק דו-קאַטש ניש אזו וואש ער האט ניש גי-וואלט נעמן, ער איז נאָך מיט איין מאל ערגערליך גיווארן אויף מיר מיט דעם גרעסטן צארן, ער האט מיך גלייך גיפרעגט ווען מען ביי אונז גיפונט איין פרעמדע זאך גיט מען דען ניש אוועק נאר אנדערש ווי פר בעלוינונג, האב איך אים גיענטפערט ווארים ניש ווען מען נאר פר איין רעכטע פרלי-רונג בעלוינט נעמט מען צו, האט ער מיך ווידער נאך איין אנדערי גפרעגט, אויב ביי אונז זיינן גרייזע לייט פר

איהם נעמען פאר א לעהרער צו זיין זעהן און ער בעט איהם צו שרייבען „וואש זיי וואלין פון מיר מאָנהייטליכע לון בקומען און אויך דער ביי פריי מיט צו האָבען“.

דער לעהרער ענטפערט „להשר המפורסם“ דאָס ליידר האָט ער זיך שוין פארבונדען אויף צוויי יאהר ביי הקצין בהר"ר הערץ האַמבורג, אזוי ווי ער האט אבער געהערט דאָס זיין זעהן „אין גרוי-שע קאָפּ האָט“ וועט ער איהם אן אַנדער מעטער געבין, וועלכער זוא פיל פערשטאַנד ווי איך האָטע און ער איזט אויך דער ביי איין נאמש פּאַרכטיגער מאָן“.

דער דריטער בריעף איז א דאנק בריוו פון איינעם צו דעם צווייטען וואס האָט איהם א גרויסע טובה געטהון, דאן קומט א בריוו פון איינעם א גרויסען סוחר יהושע גרונם בר' שמריהו הלוי ליד אוה"ו"נ ה"ה הרבני הרוזן המפורסם חו"נ מהורר שבתי שמואל נ"י, ער פארציילט איהם דאָס ער קומט צוריק פון א נסיעה נאך ריגע ווי ער האָט אָנגעקויפט סחורה פאר 2089 רובל זילבער. ער האָט גיבראכט „אינגע פעסער צוקער קאַנדיז (1), אייניגע

(1) אין ענגליש: קענדי-שוגאר, צוקער אין ריינע קריסטאלען וואָס הענגען צו-זאַמען אויף א פּאַדים. אין מיינע-אינ-געלייאהר פּלעגט מען עס האלשען פאר א סגולה צו א הוסט, און מען האָט עס גערופען: קאַנדי-צוקער. (דאָס זעלבע הורוויק, ספר המלים, אדעססא, 1908).

(מייסטער) איבער זיך“ איך געדענק אָבער נישט צו איך האָב די רעדענסארט געהערט אָדער גענומען פון ליטעראטור. אזוי ווי אין פּויליש האָט נישט דאָס וואָרט מעטער די אלע דאָזיגע טייטשען (זעה דאָס גרויסע ווערטערבוך פון יאן קאַרלאָוויטש און זיינע חברים) דעריבער גלויב איך נישט דאָס אירען האָבען עס גע-נומען פון פּויליש, ווי עס וויל האָבען י. ח. טביוב (כתבי ז. 284).

(2) זעה ווייטער ז. 25 דאָס דער דייטשער חתן בחור קאָן דייטש, פראנצויזיש און ענגליש.

(2) א. מ. דיק, די קאוונער בריקע, ווילנא, תרל"ה, ז. 16: דאָס פאלד געלאָזט זע-צין אין צייטונג, דאָס איך האָב געפּו-נען א טייערען רינג.

(3) „א בראווער מאָן“, א ככבוד'ער, עהרלי-כער מאן. אין גלית-שפיל זאָגט דוד: אברהם איז געוועזען א גוטער מאן, א בראווער מאן, זיין גיטסקייט, זיין פרומקייט זאָל איך דוד'ל יעצט געניסען. זעה נח פּרילוצקי'ס זאַמעל-ביכער. ב. 1, ז. 105). א. מ. דיק, ספורי מוסר, וויל-נא, תרל"ה, ז. 35: אויב וואויל איין בעל מלאכה, נור איין בראווער ערלי-כער שטולער מאן.

רעכטר מענש זאל פירען, האנדל אן אָרדענונג קען קיין מאָל האַלטן, זואַ גוט ווי איין קויפּמאַן און געלד קען זיין". ער בעט איהם נאָך זיין ווייב, "דעם איין געשלאסענעם בריף צו דער לאַנגען וועל-כער דאָ צו זעהן איין".

דער נאָך קומט אַ בריף פון דעם זעלבען ליטאווער סוחר, שבתו שמואל געלען בורג, פון לידא ווי ער שרייבט אהיים אַ בריעף אין וועלכען ער חכמה'ט זיך אין אַ מאָדנעם לשון און פון וועלכע מיר זע-הען דאָס מען פלעגט אַנגרייטען חתונה-מתנות אפילו פאר קינדער וואס זיינען נאָך אויף דער וועלט נישט געוועזען.

ליד אהובתי ווגתי ה"ה הצנועה
החכמניות המפורסמת מרת שוינה דריו-
זיל שת'י,

מיין ווייב דו מיינסט אז מען קומט שוין אין איין פרעמדע לאנד, פּרגעסט מען אן דער אייגענע ווייב הלילה, ניין מיין פריינד, זעה נאר אז עס איז איין גרוסער אונטערשייד, דו דארפסט דיר ווינצען דש איך שטענ-דיג זאל זיין אין ווען, ווייל אין דער היים אז איך בין, פערלאנגשטן אלע וויילע איך זאל דיר קויפן פערל) מא-דעש אלער האנד מאכן, איבר וועלכע איך לאך אפטר, נון ערסט אויב וואהל דו האשט מיר ניט גיבעטן, האב איך דיר גיקופט, פינף גוטע שניר פערל, זייער שיינע צייג אויף דריו פאר קליידר צוויי שעקלך האללענדר איין שעקל באטיסט, נאר שרייב מיר מיט

(1) זעה אקסענפעלד: דער ערשטער יודי-שער רעקרוט אין רוסלאנד בשנת התקפ"ו, ז. 137: פוילישע ווייבער האָבען זיך איינגערעדט דאָס אַ אַרדינע אָהן אַ האַ-מיט פון פּעריל הייסט קיין מענש ניט. זעה אויך ז. 135: אַ גרויס שטערענסור כּעל איז אַזאַ גרויסע זאך ביי אַ יונג איריש מיידעל, אז אפילו אַ דאָרפס-הינט זאָל האָבען גרויסע פּעריל, געהעפטע 6 רעדער מיט שפיצען ווי אַ האכמיט אַז-צומהון אויפ'ן קאַפּ — מעג מען איהם נעהמען פאר אַ מאַן.

האנדן, (1) אויב ביי אונז איז תבואה וואלוול, וועלכע זיינן מער פּר האנדן ארעמע אדער רייכע, טרעפט ניט קיין אונגליקען אפּט, שטארבן ניט יונגע מענשן, אונ נאך זייער פיל ווילדע פרא-גן דער פון אויף וועלכע איך האב איהם גינפּרט, גענויש טרעפט אליש אין איין שטאט, דען זאגט ער צו מיר, ווילט איר דען דאש דורך אייער געלד זאל ביי אונז זעלכע זאכין און טרעפן, ניין מיין פריינד ווען דש אייערע איז ווי איך זעה וויל איך גאנץ אונ גאר קיין בעלוינונג.

ער פארלאנגט דער נאָך פון זיין פריינט איינצוקויפען פאר איהם סחורה אין ברעס-לא ווען ער וועט דאָרט זיין, און ניט נאָך און אינטערעסאנטע רשימה פון סחורות געקויפט אין ריגע, ווי אטלעס, דאמאסק, סאמעט, שטיינגעס פעטי נעטין (?) טי-כער, שאַלען און גילאנטערי.

זיין פריינד שבתו שמואל געלען בורג פון ליטאווע, ענטפערט איהם דאָס ער איז מלא שמחה דאָס ער האָט דעם וועקסיל צוריק פאקומען און דאָס דער אלטער מאז וואס האט אפגעברענגט דעם וועקסיל און נישט געוואלט קיין באצאָל דערפאר, "איז גאר איין זאך וואש איבר דר נאטור" און אזא מענש איז ווערט זאל אלט זיין.

און עס פריידיט איהם דאָס: „עס גיבן נאד אין דער וועלט זעלכע ארינטליכע פיינע מענשן, וועלכע הערן קיין געלד און קיין בעלוינונג, און זוכען נאָר דעם אנדערן גוטש און צופרידענהייט צו מאַן", ער באדויערט דאָס בשעת זיי זענען שותפים געוועזען האפן זיי נאך נישט געוואוסט ווי צו פירען א געשעפט, „און דער פין זיין מיר פיל איינגעגאנגען, עס איז קיין רעכטר פוך ניט גיווען קיין

(1) זעה עהנליכע פראגען געשטעלט צו אלכסנדר מוקדון ירושלמי, בבא-מציאה, פרק ב'.

איז זיין שמענדיגער ענטפער דאס די צייט ערלויבט איהם נישט.

עס איז אינטערעסאנט צו זעהען פון דעם בריעה דאָס עס זיינען שוין דאמאלס געוועזען אזוי פיל שטונדען-געפערס אפילו אין קלענערע שטעדט. מ'מוז דע-ריבער צווייפלען אין דער ריכטיגקייט פון דער באהויפטונג וואס זי רייזן בריינגט אין זיין לעקסיקאן, ערשטער באנד, ז. 712, אין נאָמען פון צ. נ. ג. א. א. מ. ב. דאָס דער ערשטער וואָס האָט איינגעפירט העברעאישע שטונדען אין ווילנא איז געוועזען אייזיק מאיר דיק (געבוירען 1807, געשטארבען 1893)

עס קומען דער נאָך צוויי אויסער געוועהנליך אינטערעסאנטע בריה פון א כלה צו איהר מחותן און פון דעם מחותן צוריק צו דער כלה.

די פראגע פון מתנות פארנעמט א געוואלדיגען ארט. מען קען קיינמאל ניט צופרידענשטעלען, וויפיל מען ניט וויל מען אליי מעהר, א כלה שעמט זיך נישט צו געפינען חסרונות אין יעדען פיצעל מתנה וואס זי באקומט פון מחותן גלייך איז דעם ערשטען דאנק-בריה וואס זי שרייבט איהם, עס איז אבער א שטאָלץ צו זעהען דאָס צוזאמען מיט גאָלד — מתנות פיגורירט דער קרבן מנחה — סידור און דער מחזור, עס איז אויך אינטערע-סאנט די פראפאגאנדע פאר דעם סדר און מחזור פון ווילנער דרוק און דאָס קלאַגען זיך דאָס דער „טייטש" איז גאר נישט צו פארשטעהן.

יום ד'ה' להודש אייר תקפ"ה לפ"ק
אן מיין ליבן הארציגן מחותן
הרבנו הגביר והמפורסם מחורר ירוחם

(1) ה' י. ריבקינד מאַכט מיך אויפמערק-זאָס דאָס לויט ציטראָן („יוצרי הספרות העברית החדשה" ז. 146) און מאַרק („גדולים פון אנוער צייט" ז. 382) איז קלמן שולמאן, (ווילנע, געבוירען תקע"ז, געשט. תרנ"ט), געוועזען דער ערשטער שטונדען געפער.

דער ערשטער פאצט, אז איך לערך זאל מיר וועגן אליין ווי ווייט וולשט דו מיר אן נעמן, אונ ווי פיל וועט זיין דאך די געוויכט בוי דיר, איך מיט די מתנות וואש איך בריינגען וועל דיר, נאר שמויכיל ניט דער ווייל, דער מענש וואש אין איין וועג איז פו שטויט אליש, אונ אז איך וועל קומען וועשט דו אוי"ה מער לאכען האב נישט פו אויבל וואש איך שרייב דיר זוא איין קלוינס בריף, ווייל איך ווייש דו פו שטוישט דער פון פיל מעהר, נאר פילליכט בישטו ביין, וועט בוי אונז בלייבן אין זון, דש די צייג אלע וואש איך פיר, וועשט דו פו זיך בעי האלטן אונ די פערל קענען מיר פו אונזר זון אדר טאכט וועלכע זיינן זאלן לעבן אדר פו וואש וועלן אוי"ה זיין, וועט צו ניין קומען, עס פאסט אמת ניט איבר פעלד זויא פיל צו שרייבן, נאר פאר רייד, מאַכט קיין נאָך רייד 1), זאי גיוונד מיין טרייע ווייב, פון דיין מאַן
שבתו שמואל געלן בורה,

א פאלאנגער לעהרער איז דערווייל גע-וואר געווארען דאס זיינער א פריינד ווייל אהין קומען „נאר צו לעבן פון שטונדן צו געבן" זאגט ער איהם אן ער זאל נישט דערוועגען צו קומען, ווייל עס איז בוי זיי „פר האנדן פיל שטונדען געבער, די אללע שרייען אין די גאסן איטלעכר, וויי-פיל ער נאר קראפט האט, דש ער קען אלס וואש מען נאר פון איהם פערלאנגט, נאר ווער עס האָט איין גרעשערען קול, דעם הערט מען מער". אבער דאָך קען מען די וועלט נישט לאנג גענארען, ווייל ווען מ'קומט צו אזא לעהרער און מ'בעט איהם עפיים א קליינגקייט אויף צו זעצין

(1) „פאר רייד מאַכט קיין נאָך רייד" — א שפריכוואָרט לויט'ן דויטשען: „פאָר רעדע פעהיטעט נאָכרעדע". דר. פ. מעט-צנער: דויטשעם שפריכווערטער בוך. לויפציג.

דרוקט גיווארן איז פון זיי דעם מייטש גאר ניט צו פר שטיון, און איך האב גהערט אז בוולנא זאל גדרוקט ווערן איין מחזור מיט מייטש וואש עש שוין צו הערן זאגן אז עש וועט זיין זייער שוין געדרוקט און דר מייטש פיל פר בעשרט ע"כ ליבר מחותן דש וועט זיין באיי מיר די בעשטע מתנה, דש שטיק דש איך האב מקבל גי' ווען איז גאר וואונדער אפ גיארבט ובפרט דאש איך גהערט האב, אז מען האט זי אין ווילנא גיארבט, און זי איז פיל שענער איר ארבעט ווי די אוש לענדערשע, (1) איך האף אז איה"ש אוף

(1) אין נאך אנדערע בריעף פיהרט ער פראפאגאנדע קעגען אויסלענדישע סחורות. אין בריעף 16 שרייבט א סוחר:

„ווי אונז דוכט איז כדאי ערשט מיט מאַסקווער סחורה צו האנדלן, מען קאָן זיך דש פראצענט פן געלט אויס טראגן, די סחורות ווערן זייער גוט גמאכט, קיין ריזיקע איז דר ביי ניטא, די הוצאה דר פון איז ניט אזו גרויש, עס לעבן היינט דר פון די גרעסטע טייל סוחרים, קיין אויסלענדישע סחורה וויל מען כמעט היינט אין האַנד ניט נעמען, וואש דארף מען די גאנץ מיינע ווען מען קען מיט די וואלוועלע אויך אויס קומן, זיידן ווארג ווערן זייער גוט גמאכט, ווייסע סחורה איז אויך ניט שלעכט, גלאז איז גאר ניט צו בעקומן אויסלענדישע ווי רוי-סישע איז, גאלאנשערע סחורה ווערט אויך זייער מאדיש אין רוסישע פאבריק קען אין גפירט, טוך דש הייטש גיוואנט איז אויך אין גאנץ ליטא אין די פאבריק קין זייער פיינע צו געפינן, מיר מוזן ארענטליכע משולחים ארויס שיקן און מיר וועלן אוי"ה גוים אונזער פראצענט פון געלט פר דינען.“

דער אנדערער סוחר ענטפערט איהם אויך אַפ באריכות און פאוויזט מיט אותות ומופתים אז די רוסישע סחורות זיינען בעסער ווי די אויסלענדישע.

פישל כ"ף, אייער ערליכע) אונרייכע מתנות וויא איר מיר גישיקט האָט דורך הרבני מתורר משולם האָב איך ריכטיג דער האלטן ניט ווייניגער אויך איין בריף דערבאיי, אימליכר ווארט פון בריף האט מיר פיל פרייד גימאכט, און צום מערשטן דש גרויס פון מיינן ליבן און הארציגן חתן, איך האָב אויך גיהערט דער ציילען פון דעם שרייבן פון מיינן שוינעם חתן און יעצונד האָב איך עש מיט מיינה אייגיגע אונגזעהן די פאר שנור פעריל די ער מיר גישיקט האט, ווען אויך זיי זיינן ניט גרוש אבר דש קאליר איז זייער העל און שוין, די אורינגליך די איר מיר גי' שיקט האט, זיינן דער פון די היינג' לאך גאר צו קליון, נאר איך מוז עש דאך פר גוט אן נעמן, דער סדר קרבן מנחה איז איין שלעכטר דרוק, 2) ע"כ בעט איך אז איר זאלט מיר קופין פון ווילנער דרוק, ווייל די דרוק איז יעצט די בעשטע דרוק, גם מיר איך צו שיקן איין פיינעם מחזור אויף מייטש ווייל די אלע מחזורים וואש זיינן שון גי'

(1) איז עס דאָס זעלביגע וואָס „הערליכע“? מען זאָגט אויך — האַלטען ערליך פאַ-טער און מוטער, מיינענדיג — בכבוד האַלטען.

ערליכע מתנות, קאָן דעריבער זיין — בכבוד'ע. זעה א. מ. דיק, די קאָוונער ברוקע, ווילנע, תרל"ה, ז. 40: זאָגען דעם חתן מוסר דאָס ער זאָל ערליך האַלטען שווער און שוויגער.

(2) י. בודזאָחן, האָט א מעשה, א חתן אויף ארענדע, (ווילנע, תרס"ט), געהט דאָרט א שידוך שיער נישט אָפ, ווייל דער סידור וואָס דער חתן ברענגט איהר, איז געדרוקט אויף שלעכט פאפיר, מען מוז דער כלה באווייזען אז דאָס איז נישט דעם חתן'ס שולד נאָר די שולד פון די דרוקערס, וואָס דרוקען אויף שלעכט פאפיר „די סידורים'לעך, וועלכע מען קופט פאר כלות“ (ז' 19).

ע נ ט פ ר

יום ו'ג לתודש אדר שני

מיון ליבע כלה איך האב דיין בריף גילויענט און האב גרויש פאר גיניגן גיהאט פון דעם אז דוא שרייבשט מיר אז דוא בישט נאר צוא פרידין גיווען פון מיינה מתנות, און איך וועל אי"ה אויף יו"ט הבע"ל שיקען נאך דיר איין שיינה בריקען (1) מיט 4 פאר פערד און איך האב נאך פאר דיר שיינה מתנות אן גיגרייט, נאר דיין חתן האט אויף דיר איין ביסל פראיביל ווארום דוא זעהשט נישט אז מען זאל אים שוין זיינה מתנות אפ שיקען, און דער חתן האט מיר אויך שוין אליין גיזאגט אז ער איז צוא פרידין מיט דער כלה און איז זייער צוא פרידען גיווען פון דיין בריף אז ער האט גיועהן דיין שוין שרייבען, און ווייטער האב איך קיין נאיישט צו שרייבן, זעהן זיך צו צו ריכטן אז די פור וועט קומן נאך דיר דש זי זאל נישט בדארפן פיל שטיין און תיכף צו פארן פון מיר דיין מחותן ירוחם פישול כ"ץ 2).

(1) פויליש: אַזאַ מין וואָגען. ביי א. מ. דיק, ספורי מוסר, ווילנא, תרל"ה, ז. 12: גילאָזט איינפאַקען אלע זיינע זאָ- כען מיט גאַר די הויזראַט אין דרייאַ בריקעס.

א קלענערער וואָגען פון דעם מין, איז אַ בריצקע (איז פוילען און אין פּויליש: ליש: בריטשקא), א. מ. דיק, נשע גנב, ווילנא, תרמ"ז, ז. 30: האָט געפיהרט אין זיין בריצקע א סוחר.

(2) וועגען די חתן-כלה מתנות, א סידור, א מחזור, א גאַלדענער זייגער א. ז. וו. אויך וועגען דעם „אַפאכמען" חתן-כלה אויף יום-טובים, זעה מיינע אר-טיקלען „מחוייהעם", העברי, גליון מ"ה 1920 און גליון ב' 1921.

דעם יו"ט הבע"ל וועט איר נאך מיר שיקן דעמאל וועל איך אפשר ביי אייך פיל וואש מער אנפאנגן פון מתנות, און איך האב אויך די עהרע אייך מאכן צו ווישן דש מיון פאטר האט שוין אויך גיקופט גאר שיינע מתנות פון מיון חתן היינז איין שיינעם גילדענעם זייגער גזעצט ארום דעם קופערט מיט רובינען, און אויך איין פיינע שמריי-מיל זייער שיינע אגאנקעס (10) רוסישע אויך האט ער גירעט מיט מיון מוסר אום וועגן ער זאל פארין חתן מאכן איין שוין פיקסן פוסר און האט גהייסן איין קירזנער אוש זוכן איין שוין בלאם פיקס, און איך האף אז מיון חתן וועט אויך זייער צו פרידן האבן און אין דעם זייט גונדט און פרויש און גיריסט מיון חתן גאר פריינטלך גם צו מיון ליבע מחותנתען (2) פון מיר אויער כלה רוזה נחמה,

(1) אגאנקעס — אין פויליש די עקלעך פון וועלכע מען פלעגט די שמריימלעך מאַ-כען. זעה א. מ. דיק'ס „די אידישע קליידער אומוועקסלונג וואס איז גע-שעהן אין דעם יאהר 1844", ווילנא, תרל"א ז. 5: די שמריימלעך וואר פון שויבעלנע עקלאד. און „ר. שמאיע דער גוט יום טוב בוטער" (ווילנא, תרמ"ז, ז. 18): דאָס שמריימעל דער ווערך וואר סאמעט און אונטען וואר זי בעלייגט מיט פיל עקליך וואס זיינען געווען געדעקט איינע איבער די אנדערע ביז עס האָט אויסגעזעהן ווי אַ קליינע שטראַם ווא-סער, האָט מען עס גערופען שמריי-מעל" (11).

(2) ווי עס שיינט איז אויסער דער ריין-העברעאישער פארמע מחותנת, און אוי-סער דער מחותנת'מע, וואָס האָט צו דעם נאָך אַ ריין אידישען פעמינין סופיקס צוגעזעצט ליתר תוקף ועוז (זעה נח פּרילוצקי, דיאלעקטולוגישע פּרשונגען. ז. 119) נאָך געוועזען די פאַרם — מחותנת'מע, וואָס ביי אונזער מחבר קומט זי אויס מחותנתע.

עס קומען דאן נאך צוויי בריף פון אירי" שען דלות, אידען זיינען מטופל מיט סינדערלעך, מיינע, דיינע, אונזערע, מען שטארבט, יתומים, ווידער חתונה, מען איז מטופל און מען טופעלט נאָד.

לאהובי דודי ה' הרבני הרוזן המפורסם מה' חיים שמעון נ"י,

אז עס קומט אויף דעם מענטשן דער אונגליק, קערן זיך שוין פריינד אויך פון אים אב, דאס הויז וואש איך האב גהאט האבן בעלי חובות אוועק גיבומן, איך בין גיבליבן אגרוסער מטופל בנים, איך האב אכט קינדר זאלן לעבן איינער גרעשער פאר דעם אנדערן אנדערע וואש עס איז שוין לאנג צייט געווען אויש צו געבן, און איין קינד פון ניין וואכן בייא דער ברוסט איך האב גמוזט שוין אין שכנות אריין, אין איין קלוינע שטוב וואהנן מיר אונזערע פינף שכנים, צוויי אויף צוויי גילענ-דערס (1), און 3 אין שטוב, דעם גאנצן

(1) דייטש — געלענדער, פאלוסטראדא.

מיר איז נישט באקאנט פון ערגיץ אַנ" דערש דאָס מען זאָל האָבען געהאַט אזעל" כע געלענדער אין שטוב. זעה שמ"ר, „איציקעל" ווילנא, 1914, ז. 20: כמעט אלע היגע אידען לעבין אין דלות... און וואהנען ענג, אפשר צעהן שכנים אין אויגן שטוב.

אין א שטעדטעל ווי מיינער א ברור דער איז געוועזען רב, האָבען דריי פאר מיליעס געוואוינט אין איין דירה, זע' נען נשים צדקניות געקומען צו איהם צו לויפען הלמאי מען לאָזט צו אַזאָ נישט מאַראַלישע זאָך אין א שטאָדט. מיט גר' מען האָט ער אָבער נישט געקאָנט פועל'ן ביי די חברה דאָס ווי זאָלען זיך ארויס ציהען, הכלל איז ער געפאלען אויף אן עצה און אָנגעזאָגט דעם שמש, דאָס ווען ער קלאַפט אין שול אריין, איז אַנשטאַט וואָס ביי אנדערע הייזער קלאַפט ער 3 קלעפ, זאָל ער ביי דעם הויז גיבען 9 קלעפ, דריי פאר יעדער משפחה. בשעת שול-קלאַפען האָבען ווייסע חברה גלייך זיך אָנגעהויבען דאָרט צוזאמענקלויבען מיט א הורא און געפילדער ביז די פאָר-פעלקער האָבען זיך פאַנאָנדערגעצויגען און אויפגעגעבען די מאַדענע קאָמונע.

טאג איז נאך ווי עס איז צו דר לייזן ווייל אנדריי זיינן אין גאס, און אַנ" בייסן האט קוינער נישט צו קאָכן, איז נאך ביי די ווייבר איין בוסייל שטיל, עס קומט אויף דר נאכט, האבן צוויי דריי צו קאכן וועצערע, הייבט זיך אן די ערסטע געשריי ווער עס זאל פריער דעם פריער אן לייגן, דער נאך ווערט דר גרויסער לארים ווי זיי קענן זיך מיט דר קיך נישט צו טיילן, דר נאך ווערט גשאט קללות דעם בעה"ב פאר וואש די ווייניג האלץ איז נאס, ווייטער ווייטער קומט ארויס גישלעג ווי אימליכער וויל פריער פאר קאכן, דא גייען קולות פון די געלענדרס אויפן שטוב, און אין שטוב איז לארעם ווי אין איין מרחק, ביז די מאנן פון גאס קומן, אנדערע וועלכע שטארק טרינקן קומן שכור, דא ווערט גשריי אונ גשלעג פון דש נייע, עס ווערט גי-ווארפען וואש נאר אין האנד קומט אריין פון די געלענדערש אויפן שטוב, און פון אונטן ארויף, קיין ליכט איז בלויז נישט פאר האנדן, ווערט געלארימט ביז צוויי דריי אין דר נאכט, עס קומט פרויטיג מוז מען שוין גאר און שטוב אוועק, דער שרייט די חלות איז רוי, און דר ירייט עס איז פאר ברענט, דער שרייט פאר אכטאגן איז דר צאלינט גוועזן אויס גברענט אונ דר שרייט עש האט גאר נישט אויש גיזאטן, עס איז אריינר מיטונג ביז נאך ליכט בענטשן, דער נאך איז לארעם מיט די מאנן וואש זיי האבן ווייניג אויף שבת גיבען, פאר צוויי וואכן איז אן גיפאלן די וואך אויפן לארם און האבן אונז אלע צו נומן, און פון דר שרעקנים האט דעם קינד פון ניין וואכן פאר שאדט די מילך וואש ער האָט גיזויגן איז גע' ביך אונשולדיג גשמאָרבן, מיין ווייב פון (שברי לב) איז אויסן זינען גוואָרן,

(1) דאָס זעלבע אויך אינ'ם ענטפער און אויך ווייטער ז. 84, אָבער ביי י. ת, טביוב, „היסודות העברים ב'וארגאָן" שברות לב.

זכרים צו פעלי מלאכות אוועק צו נעבן, און די נקבות אין איין קראם, צו זייערע חתונות אי"ה וועל איך דר אמת זעהן ווי פיל מיגלך איז צו העלפן, הלואי זאלן זיי מיר ניט דארפן, אין דעם זייט גזונד, און זעט בעסר אליין וואו ארענטליך צו פר דינן, דודו חיים שמשון,

עס קומט דערנאך א בריף פון א יונגען ישובי-מאן צו א שכן אן אלטען ישוב מאן, פון וועלכען ער פרעגט אן עצה וואס ער קאן טאן מיט די ימים נוראים, דאס ווייב שרייט אז איין פיש אין וואשער ציר (טערט1), היינט ווי דארף איך צימערען? זי וויל אלע זאלען פאָהרען אין שטאָרט אריין, ער פארשטייט אבער נישט ווי ער קאן די קרעצמע פארמאכען און ווי וועט ער זיך דאס אנדינגען אין שטאָרט פאר עסען, עס וועט דאך קאָסטען אן אוצר, ער דערמאָנט זיך דאס פסח איז געוועזען א פארגעניגען, דאָס ווייב האָט זיך גי- נומען שטויסען די מצה, ער האָט זיך גי- פאָרעט ביים כשר'ן דער העלפער2) האָט דעם סדר צורעכט געמאכט די ווייב האָט אב ניקאכט קניידלאך, ער האָט זיך אָג- געטאָן דעם קיטל, „זיך געזעצט אויפ'ן עסען בעט"3) אביסעל געזאגט און דערנאָך טאקע געשמאק גיגעסין, דאָס ווייב האָט גנבת דעם אפיקומן, איך

(1) לויט שמר'ן (דער אוצר, וולנא, תרמ"ה ז. 61), זאָגט מען נאָר, דאָס יום כפור ביי נאכט צימערט אפילו א פיש אין וואסער.

(2) ער מוז מיינען דעם בעלפער, זעה, דאָס שטערניטיכעל, אָדער — שבת הנוכח אין מעקיביו, ז. 8: חתונה האָבען מוז מען באַס מען וויל ווערען א מלמד, כל זמן מ'האָט ניט חתונה הייסט מען נאָר בעל-פער.

(3) ביי מענדעלע מוכר-ספרים באנד 14, „דער חילוק" זייט 9 הייסט עס „הסבי בעט", (אויך יהואש—ספיוואק, און האר- קאווי אין זייערע ווערטער-ביכער האל- מען עס פאר א העברעאיש וואָרט „הסבי 20

זי גיט אן גרושי מעשים, זי האָט ביי נאכט מיינע בידע עלטרע מוידליך אין שלאף די האר צו זאמען גיפ- לאכטן, איך הער ביי נאכט די קינדר שרייען, מען האט קאם בקומן פייער און מיר זיינן איר גוועזן גענייט צו בינדן, אונ אויף מארגן צו ווישן אלע משוגעים אוועק גיגעבן, מען האט איר דארטן געשטימט, און איז אין איין קרצע צייט גשטארבן, נון היינט מיינ ליבער פעטער קענט איר פר שטיין ווי גרויס מיינ אונגליק איז, פילויכט קאנט איר מיר העלפן, דש איר זאלט מיר מיינע קינדר עמליכע צו זיך נעמן ביז איך וועל איין אנדר ווייב נעמן, אונ איך וועל נעמן איין ווייב אן קינדר וועל איך זיי פאלד אב נעמן, אין דעם לעבט וואהל, דברי בן אחיו אברהם חיים במהו' שמשון משולם,

ע נ ט פ ע ר

יום ד' ג' להודש שבט
לאהובי בן אחי הה' הרבני
המפורסם החכם מהו'
אברהם חיים נ'ו,

מיינ פריינד איך האָב אייער ברוב גלייענט, איך האב גמוזט פון גרויסע שברי לב אין מיטן לאכן פון אייערע שכנות, איך האב אמת צער פון אייערע קינדר וואש די מוטער איז זיי אב גשטארבן, נאר אז זי איז ניט גיווען אויסן זינען, איז זי אויך משוגע גי- ווען, פר געסט ניט אז איר האט אלס דורך איר אן גווארן, נאר וועגן די קינדר וואש איר פעט דש איך זאל עמליכע צו זיך נעמן, איך האב מיינ פריינד אן עין הרע די סחורה גענוג, דאס וואש איר ווילט נאך נעמן איין ווייב, און אפשר נאך מייט קינדר, איז קיין גרושר שכל ניט, ווי איך זע קענט איר אן צוועלף פופצעהן קינדר קיין אָרעמאָן ניט זיין1) זעט בעסר די

(1) א. מ. דיק (מאטקע און הערשקע ז. 11) אָגישירט אפען אקעגען האָבען מעהר קינדרע אלס מען קאן מפרנס זיין.

אהיים, ערב יו"כ וועשטו נעמן די קינד און כפרות, און וועשט מיט זיי שלאָגן, און אז דו ווילסט קענשטו זיך נעמן פון דר היים עסן, אז דו ווילשט שלאג אב מיט די ווייב און קינד דער היים כפרות און פיר זיי אין שטאט, וועשטו קענן די נאכט פיר ערב יו"כ דר ווייזן אין שטאט, וועשטו בוי נאכט גיין צום שוהט און אין באד, וועשט זיך אפ גאלן, אן טאן איין וויי- סע העמד, נעם עמליכע גראשען צדקה צו טיילן, מיין קינד דו ביזט גאר יונג ערב יום כפור אין דר פריא זאלסטו נעמן איין מענה לשון און זאלשט גיין אופן פעלדן⁽²⁾, ראש השנה נאך דעם עסן וועשטו גיין צו תשליך צום וואשר, וועשט אב שלאגן אלע עבירות, אגאנץ יאר ווי אגאנץ יאר ערב יו"כ איז איין מצוה פיל צו עסן, וועסט קופן וואקס וועשט מאכן איין תפלה ליכט און איין ריונה נשמה ליכט⁽³⁾, ערב יו"כ מוזטו זיך לאזן שלאגן מלקות, אין דער פרי אב ריכטן התרת נדרים, זוי ווי אלע אידן פירען זיך מוצאי יו"כ אויף דר נאכט קענשטו פארן אהיים, דר נאך נאך גאטש נאָמען (4) אז דו וועשט האבן אויש גבעשען א גוש יאר קומנדיג אהיים וועשטו אויש שמורן די פיר ווינקליך מיט האניג, וועשטו האבן אזים יאר ווי אונזערע עלטערן האבן זיך גפירט, נאר פיר געס ניש ערב יו"כ קרעפליך

(2) בית החיים, פארגלייך מיט'ן אויס- דרוק — פעלד מעסטען. בוי דינענזאָהן: אויפ'ן ריינעם פעלד געוועזען. (יא' סעלע, ז. 14).

(3) אויך מענדעלי מו'ס ב. 8, ז. 402 רופט עס „ריינע נשמה ליכט". דאָס אנדערע ליכט ווערט אָבער בוי ספעקטאָר'ן (ב. 3, ז. 142-43) אָנגערופען — „דאָס לע- בעדיגע ליכט". זעה דאָרט אינטערעסאנט- מע איינצעלע הייטען, אויך אין מיין אָפּהאַנדלונג „ממנהגי ישראל" אין ער- שטען באנד „השומות". אדיסה, תרע"ה.

(4) זעה ספר המטעמים: „קורים אַת היום שלאחר יום כפור צו גאָסס נאָמיין".

האב זיך מיט איר צוקריגט האט זי פאר כעס גאר דעם העלפער אוועק גיגעבן, אלץ צו דערליידן, מיט די ימים נוראים ווייס איך גאר ניט וויא מען דא טוט, איך בעט אייך ליבער פריינד שרייבט מיר אב ווי איהר זייט זיך נוהג, און וואש איר גדיינקט ניט פרעגט ביי אייער ווייב".

דער אלטער ישוב'ניק שרייבט איהם לאהובי ידידי האברך מהו' ברוך בענדט נ"י,

מיין ליבער פריינד איך האב דורך דעם שליח דיין ברוף מכת ימים נוראים מקבל גיווען, גאט איז מיט דיר וואש מייטש דו פרעגסט מיך ווי צו טאָן, מען מוז אלץ לייגן אויף איין זייט, אגרו" סע צרה מיר ניט⁽¹⁾ ראש השנה ווילסטו פארן און יום כפור זאל זי פארן, און מיט דעם העלפר קענסטו זיך קיין עצה ניט געבן, אים לאזן אין דר היים און דו מיט די ווייב און קינד מוז אין שטאט פארן, פיר שלום אלץ און מעסט אים צו, אויף די צוויי טעג ראש השנה מוזטו מיט דר ווייב און קינד פארן און מיט נעמן איין מהזור מיט דעם טולות מיט איין סדר, און דער עיקר איין תהלים, וועשטו הערן מיט זיי שופר בלאזן, און וועשטו אליין זאגן תפילות וועט דיר אוי"ה גאט העלפן וועשטו דיר דינגן צו עסן וואו בוי איין בע"הב, וועשט הלילה בדלית ניט ווערן, דער נאך וועשטו זיך פארן

(1) דאָס איז צוליב אל תפתח פה לשטן. בוי דינענזאָהן: וועה איז מיר ניט. (הערר- שעלע, ז. 81) א וועהטאָג איזמירניט, (דאָרט, ז. 139) און בוי מענדעלי מוכר- ספרים: אוי, א דונער האָט מיך ניט דער- שלאָגען. (באנד 5, ז. 49 און ז. 66).

בעט" אָבער אין ב. 11 ז. 116 הייסט עס „עסעבעט" אזוי אויך אין באנד 7 זייט 20 און בוי שלום עליכם'ען, דער מבול" זייט 243. ש. באסטאטסקי, בוים קוואל", ז. 35 רופט עס „א העסעביעט".

צו שררות אין סטאנציעס, קומט דר נאך פֿר גינט זי דעם שטיקל פֿרויט נים נאר דר בע"הב האט מיר פֿר זאגט איך זאל אויף איר נים פֿרעגן נאר דעם ערשטן מאל איז מיר גיווען שווער צו לוידן, אבר ערשט בין איך שוין איין גיוויינט, איך האף דעם אנדערן יאר וועט מען מיר גוויש העכערן שכירות, און ווען איר'ה קומן צו איין תכלית איך גיי מיר מיין ערליכן וועג, איך היט אפֿ מיין זאך וואש מיין שולדיג־ קייט איז, נים הלילה ווי אנדערע קרע־ מערשע וונגען גייען שפאצירען, גיבן אויט געלט אויף בר, ביללערד אונ אב־ דרע זאכן . . . איך היט מיר אפֿ מיין דאכען, מיין תהלים, אום שבת וי"ט ווען איך לוידיג בין, בין איך מיר רוהיג צו הויז, אום גאטש ווילן זעט מיר איין פאספארט צו שיקן, ווייל אין מינסק קערט גאר די וועלט וועגן פֿא־ דאמקעס) זעט למע"הש וואש צום גיכ־ שטיין מיר צו שיקן דעם פאספארט ווייל מען קען מיר חלילה נעמן צו דר ארבעט, דברי בנך היים שמואל במהו' משה שמעון,

באזונדערע אויפֿמערקזאמקייט פֿרויכען מיר צו געבען די צוויי פֿריעה צווישען א דייטשען און פֿוילישען אידען וועגען מישרד זיין זייערע צוויי קינדער.

אומגערעכטערהייד ווערען מיר דאָ נע־ וואר אויסערגעוועהנליך אינטערעסאנטע פֿרטים וועגען די אידען אין דייטשלאַנד, און דער אונטערשיעד צווישען זיי און פֿוילישע אידען.

יום ב' ו' תמוז תקפ"א האמבורג
להרבני המפורסם המשכיל מהו'
מרדכי אלכסנדר נ"ו,

ווי איך בקאנט איז, דש בוי אונז איז קיין שדכנים נים אין געברויך, אלס

(1) פויליש—טאָסקעס. עם איז אינטערעסאנט דאָס די יונגען האָבען שוין דעמאָלט געשפּיעלט אין „ביללערד“.

אונ צימעש, איז איין רעכטר מנהג אוי"ה אויף שמחת תורה וועלן מיר קיין בראנפן נים זאלעווען, אונ מיר וועלן הוילין און לוסטג זיין, אין דעם זיי גזונד דיין פֿריינד, עוזר הנוד,

א זעהר אינטערעסאנטע באמערקונג געפינען מיר אין דער איינגלייטונג צו פֿריעה דרייסיג זייט פינף און פֿערציג ווען איין סוחר שרייבט צום צווייטען: „נעמט נים פֿר אום גוט דש איך שרייב אייך נים אויף לשה"ק ווייל בוי אונז אין האנדל איז איין נפירט אקוראד ווי מיר רירן צו שרייבן, כדי עש זאל קיין שום טעות אין האנדל נים זיין“.

עטליכע פֿריה וועלכע איך געפין פֿאר זעהר אינטערעסאנט ווייל איך נאָך דא געבן אום דער לעזער זאל א בעסערען באגריף האבען וואס מען קאָן ערווארטען פֿון די פֿריפענשטעלער אויב עם זיינען דאָ נאר אזעלכע ווי דער וועלכען מיר באהאנדלען דא.

יום ב' ד' שבט תקפ"ב מינסק

לאהובי אבי הה' התרני היקר מהו'
משה שמעון נ"ו ולאמי היקרה
הצנועה מרת גענענדל שתי'

מיינע ליבע עלטערין, ווי איך בין פֿון איך אוועק, האב איך מיר באלד נאך מינסק בגעבן, פיר וואכין האָט גווערט איז איך האב איין שמעל בקומן, דר נאך בין איך דורך איין מעקלער צו הנגיד מהו' שכתו נחמן אן גיקומן פֿר איין קרעמער אין איין ווייטע קראם) איך נעם דר ווייל נאר אכט רענדלעך איין יאר, אויף מיינע שוכין קלוידן, עם מאַכט אופט אויך פיר אודער פינף גילדן איין וואך, דר בעה"ב איז קיין שלעכטער, נאר די ווייב מעג פֿון מיינשט וועגן . . . מען לויפט דעם גאנצן טאג

(1) זעה אויבן ז. 15: „ווייטע סהורה“.

פולישן יודענס מאכטער ניט גיגעבן, נאר ווייל זיי זיינן איין גרוישר פאמיל-ליאנט 1), און ניט שלעכט אין שטאנד, און די מעדעע איהר מאכטער, קלינגט אין בערוף, אלס דען קענין מיר אין שיינע פאר פון זיי מאכין למו"מ, געלד וויל איך איהם פינף טויזנד טא-ללער געבן, אויב וואהל ביי אונז גיט מען קיין זון קיין מעבל און הויז ראמט 2) נאר פר מיין זון וועלכר טויער אין דר וועלט איז אויך, גיב איך איהם אויסער דש געלד 1000 טאלער פערל און ברי-לאנטען, קריגט ער צוויי קנאפיען, איינע זאפע, איין טויך שטולן, צוויי שרייב טישען, איין גרוישר טיש מיט 30 שופלאדין צו פאפירן, דריי ציממער טישן אללע מיט מעהאן האלץ אונ עפען האלץ גיזעצט, 2 טוצענד האַנדימיר, אויף 34 פערזאן טישטיכער, 6 פאר גאר-דינען צו פענסטער, אויסער קופער צין

דען שרייב איך אייך זעלכשט ווי איך גוהערט האב, דש איר זוי איין קלוגע טאכטער האט, און שוין פון גישטלט, נון ווי מיר אויך גאט בח' מיט איין גוטען, ארינטליכן זון גיבענשט האט וועלכן איך האב אכט יאר אין פרא-גער ישיבה גלאזט לערנין אויף מייני קאסטען 1), ביז פינף הונדערט בלאט גמרא קען ער אויס ווייניג, איז אויך דר ביי איין אויסגענומענער קלוגער, צייט דריי יאר ווי ער פרעמדע שפראכן לערנט, ער בעזיצט די העברעאישע שפראך דש הישט לשון הקודש מיט דקדוק, אונ אללע כללים ווי אנדרי שפראכן, ווייל איך האב איהם אויך גילאזט אין ברלין זיין דריי יאר ביי די חברה הנכני נערים 2) וואו ער אין תנ"ך זו קלאר איז, דש ער כמעט קען ווישן וויא פיל פתוחות און סתומות אין תנ"ך איז, דייטש, פראצייז, ענגליש איז ביי איהם ווי זיין מוטער שפראך, אין רעכן קונסט קען ער פראפעסאר זיין ביז נאך אל-געברי אלט איז ער 17 יאר, שיינין גי-וויקש, גויט דייטש גיקלוידט, בארד פאנגט זיך אן צו ווייזן און שפרא-צען, איין ירא שמים, ווישן זאלט איר ווען ביי אונז איין פרומר מאן גיבט, איז ביי אים גוויש קיין רמאות, ווייל ער זייער אויף גיקלערט איז, און איז צו גאט ווי איין דינר דארף צו זיין הערן זיין, ווען ער העט מיר אנדערש אויש ווייזן, קענין זיי זיכר זיין דש איך העט איהם פר איין

- (1) י. בודואהן, דער אפריקאנער חתן, וויל-נא, 1914, ז. 30: „דערצו איז דער חתן א גרויסער פאמיליאנט“.
- (2) אויך ביי א. מ. דיק, „דער סאָלדאטסקי סין“, ווילנא, תרל"ו, ז. 98, אלע הויז-ראַט. פון דייטשען „האווגעראַט“.

געגרינדעט דורך דוד פריעדלענדער און זיין שוואגער יצחק איציק.

די לעהראנשטאלט האָט זיך אָנגעהויבן בען אָרגאניזירען אין 1778 און אָפּט צייל ערעפענט ר'ח אייר, תקמ"א און אָנגעהאלטען איהר עקזיסטענץ ביז דעם 29-טען דעצעמבער, 1825 (תקפ"ו) ווען עס זיינען אויפגעקומען אין בערלין די אידישע געמיינדע שולען. זעה: רי-טטער, געשיכטע דער אידישען רעפאר-מאציאָן, בערלין, 1861, ב. 2, ז. 39-43.

- (1) דאָס הייסט ער האָט קיין טעג נישט געגעסען און קיין „אַרים בחור“ נישט געוועזען.
- (2) ה' יצחק ריבקינד שרייבט מיר: „חברה הנכני נערים“, באציהט זיך געוויס צו די אין מענדעלזאָהנ'ס צייט באריהמטע שולע, „הנוד נערים“, באקאנט אויך אינ-טערן נאָמען „די אידישע פרוישולע“.

גיפעס צום קינד אונד שפיגלען (דריי1)
אלזוי ווען אין אַנשטענדיג איז שרייבן
זיי איהרן טייל, וואש זיי גיבן איהרן
קינד בעשטימט, דען ווערדן מיר ווישן
ווי צו ווענדן, לעבן זיי וואהל, איהר
פריינד אונ דינער אויף איממער, מאַר-
קום מענדהיים קאסעל,

מיין פראה גיטל גריסט איהן אונד
אייער פראה פיל מאל,

מרדכי מענדהיים הנ"ל,

ע נ ט פ ע ר

יום א' ו'א אלול תקפ"א יערעסלאון
העררן מרדכי מארקום מענדהיים קאסעל נ"ו

מיין ליבר הערר, איר האט מיר
זייער פיל כבוד גימאכט מיט אייער
בריוף, איך העט אייך אויך שרייבן
אויף טויטש, נאר מיר קענין דש ניט
זייער ווייל מיר ניט גילערניט האפן,
מיר האפן גיהערט זייער פיל פון אייער
טויערן ליבן זון המושלם, דש ער איין
גילערנט קינד איז, עש איז פר אונז
זייער אנשטענדיג, אונ מיין מאכט
קען גוויש גליקליך זיין, נאר איך מוז
איך ווייזן דש דר שידוך איז ניט
בעשערט ווי מיר זעהן, איינש איין
קינד אפ צו גיווייבן פון גיוואנט אויף

קיטוי איז זייער שווער (1) איין באַרד
וועט ער גוויש וועללין איין לאנגן
טראגן ווייל ער איין ירא שמום איז,
מיין רעכטער טעם איז, איר היישט
מארקום דש היישט מרדכי, און איך
הייש אויך מרדכי, אייער פראה און
מיין פראה הייסן גיטעל, אונ ביי פויר
לישע יודען היט מען זיך שטארק פון
איינע נעמן צו טאן, עש איז פרהאנדן
אייין גיוויסע צוואה פון איין גרוישע
מאן (2) דש עש איז איין גרוישע
סכנה, אונ דעריבר קען קיין שידוך ניט
אויש גיהאלטן ווערן, וואו ביידע
מחותנים גלייך היישען, און ווידר
מיין טאכטער וועט אפט דארפן פארן צו
גאסט, וועט זי דאך אין פולישע קליידר
ניט קעננן פארן, וועט זי מוזן דייטשע
אן טאן, און דייטשע קליידר איז דאך
פיל ריינער פריידעשע, וועט זי דר
נאך קומענדיג ניט וועלן מער אויס
טאן, עכ"פ עש איז ניט גלייך אויף
קיין פאל, איר זאלט אויף מיר פר אום
גוט ניט נעמן, איר איך אייער זון
זייננן מיר זייער ליב, נאר עש איז
אייין זאך וואש אונטיגלייך איז, די
וועלט וועט ביי אייך פון אייך לאכן
אונ ביי מיר פון מיר לאכן, מיין
טאכטער האט אפילו זייער פיל לוסט צו
דעם שידוך, ביי מיין ווייב וואלט אויך
רעכט זיין, נאר איך פרי שטוי עש
לויענט פרי אונז ביידן ניט אין במה
וכמה זאכן, אין דעם זייט גיוונד און
לעבט וואהל, אייער טרויער פריינד
מרדכי בהרב מהו' ישעי' בנימן
החונה פ"ק יערעסלאון,

מיין פראה גיטל גריס איהר פראה
גיטעל פלארע לחיים ושלום,

(1) גיוואנטטוך האָבען געניצט גבירים, און
קיטוי זענען געגאנגען די ארעמע-לייט.
ווען מען געוואוינט זיך איין צום גר-
מען שמעקט שוין נישט דאָס איינפא-
כע ארמע.

(2) די באקאנטע צוואה פון רבי יהודה
החסיד.

(1) דאָס האָט נאָר געקענט פּוהן א דייטש.
א. מ. דיק, (יהודית די צווייטע, תרל"ה
ז. 11), דערצעהלט דאָס אין יענע צייט-
טען איז א שפיגעל געוועזען זעלטענער
אַלס טינט און פּעדער אין א פּאלעבאטי-
שע שטוב, און א טינט און פּעדער וואר
נאָר זעלטענער אלס איין אחרונג אום
סוכות, ווען ער איז געוועזען א קינד,
פּלעגען ווייבלאך און כּלח מיידלאך קר-
מען פון דער גאנצער גאס צו זיין פּאָ-
טער אין הויז אלע שבת אין דער פּריה
איינצוקוקען אין שפיגעל אום זיך ווי
געהעריג צו פּאַרשלייערען.

דאך אונז ביי איין מנין דיא בלוט אין פנים אריין קומן, רעכט קדיש אפילו נישט אן צו הויבן, עש איז אונז גיווארן ערשט זייער שלעכט ווייל מיר זאלן חלילה נישט פר שעמט ווערן, מוזן מיר צאלן ערשט אונזר בלוט איין מלמד פר אונז ביידן 25 גדולים אללע וואך, אונז נאך אויפן ישוב קאם גיוועזן צו בקומן, אמת ער איז דרינגן אויך נישט שטארק קלאר, אבער דאך קען ער מער פר אונז, מיר זיינן שוין אבער באלד פארטיג, נאר ליבער פאמער דוא וועשט דאך אונז מוחל זיין אויף דיין כבוד וואש מיר וועלן דיר בעשן מכת אונזר שטיף מוטר, דוא קענסט דאך איר בעסער וויא מיר איר קענין, וואו זיא קען נאר גיין גראשין בקומן בהאלט זיא דש אונז גיט אירע קינד אונז אז זיא האט חשק מאַכט זיא זיך אללע יאהר אנאנד קארמעזיגענע קלייד מיט גרינע סאמעט בלייגט, אירע קאפמינס און אירע פעל-צין אונז לאנגע וויסמן האט דאך קיין שיעור נישט, אונז ווייטער שטאפט זיא אירע קינד וויא פיל זיא קען, לעב זיך הונדרט יאהר, גאר לאַז דוין בלוט!

(1) פארגלייך מיט דעם טייטש וואס מען האָט אין אידיש געגעבען צו דעם גמרא שפּרוך: „דמים תרתי משמע“, אין דער גמרא מגילה י"ד מיינט עס — דם נידה און שפיכת דמים, אָבער אין אידיש הייסט עס' געלט און בלוט. (זעה י. ת. מביוב, אוצר המשלים, ז. 93) פאר גלייך אויך מיט'ן אויסדרוק: ממים מיט דמים (ספעקטאָר, ב. 2, ז. 67) דאָס ערשטע וואָרט זיינענדיג פארגרייזט פון ממון. יצחק יואל לינעצקי אין זיין פּויליש אינגעל (אדעססא, תרמ"ח, 105, 102), שרייבט: אידיש-בלומ, מיינענדיג דיג אידיש געלט. אויך ביי „סטעמפער ניו" ז. 92: — מיינן געלט, מיינן בלוט! זעה אויך אמ"ד, די אורחים, ז. 5: „א דמים-צאפער“, וואס איז דאָס זעלבע וואָס „א בלוט-זויגער“.

שמו וזכרו.
(3) אן אויג צומאָכען—שטארבען. זעה מיינ „וואונדער-אוצר“ דער מענשליכער קער-פער, ז. 104.

דאָס לעבען פון די ישוב'ניקעס ווערט מייסטערשאפט געשילדערט מיט גלענ-צענדען הומאָר אין די פּאָלגענדע בריעף:

יום זיין חשוון תקפ"ג מכפר צעלעסניק לאהובי אבי הח' התורני היקר והנעלה כבוד פהו' מענדל פילש נ"י, דיין בריף ליבער פאמער פון ד'ה' תשרי האב איך דער האלטן איך האב אים מיט גרויס פר געניגן גיליוענט, נאר דער מיט וואש דוא האשט גישריבן אז די קראנק ביזט, האשטו מיר אונז מיינ ברודר גאר די גראנקן צו מישט, ווארום פר געס נישט ביז די זיבצן יאהר וואש די האשט אונז גיגעבן לערנן האבן מיר קאם דאכנין אונז סידור אויש גילערנט, און דש קומט אונז נאך אויך שווער אן, נון חלילה וחס ווי די ערד שווייגט זאָל אלעס בייז שווייגן (1) אז דו זאלשט חלילה נישט היינט גידייני-קענדיג (2) איין אויג צו מאַכען (3) וועט

(1) אן אינטערעסאנטע רעדענסארט.
(2) ביי מענדעלי מוכר ספרים ב. 1, די אלטע מעשה" ז. 16: נישטאָ געדאכט. ביי ספעקטאָר'ן ב. 3, ז. 165: נישט איצט געדאכט. ביי שלום עליכמן, ב. 12 ז. 114, נישט פאר איצט געזאָגט. ביי דינענזאָחן, הנאהבים והנעומים ז. 37, נישטאָ געדאכט, נישט אין קיין אידיש-שע שטוב געדאכט, פישקע דער קרומער (ז. 150) זאָגט, נישטאָ געדאכט, נישט פאר אידישע קינדער געדאכט. נישט געדענקען, איז דאָ נישט דער מייטש צו געדענקען איז זכרון, נאָר-דערמאָנען, ארויסרעדען מיט'ן מויל, (זע תל. מ. דיק, די אורחים אין דוראצעסקי, תרל"ב, ז. 9: פרויהער דער איך טאָר נישט גידייניקען (צאָט) דערנאָך איר. דאָס דערמאָנען אליין איז א סכנה, משום אל תפתח פה לשטן. פּראָפעסאָר שמראַק'ס מייטש: נישט געדאכט פאר מיר, דאָס טרעפּעט מיך נישט — לא עלינו, איז נישט גענוי. עס איז דאָ א אידישע קללה: נישט געדאכט זאָל ער ווערען! עס הייסט דאָס זיין נאָמען זאָל נישט דערמאָנט ווערען. ווי ימח

זאל מען זאגן וואש מען קען געפינן ביי איין אלטן בעל הבית, היינט פר געס ניט דארפן מיר נאך איין שוועסטער פון עטליכע צוואנציג יאָהר אויש געבן (1) אמת זיא שטאמילט איין ווייניג, זיא איז ניט פון היינטיגע וועלט, זיא האט זיך פיינט צו פוצען, צוואגן פלעכטן קען זיא זיך דאך ניט, ווייל די האר איז ביי איר צו הויף גיליגט פון קרייניק אן, אונז זיא גייט ניט אזו גלייך, דר גאנצער חסרון איז אירער וואש זיא איז בלינדליך, זיא וואלט ניט גיוועזן פויל וואלט זיא גיוועזן איין בריה וואש העלפט דש ווי אן איין מוטר גיצויגן, פון דעסט וועגן קען זיא האבן איין הויכן מזל, נאר אז זיא וועט צו אונז אין דער האנד אריין פאלן, וועלן מיר איר ניט פר נארען, דו וועשט אן אונז קיין מאל ניט פר געסן, אין דעם זיא דו בעסער גיזונד אונז , , , ,

יום י"ג חשוון תקפ"א
 לאהובי בניו הורגיו הה' הרבני
 המפורסם מהו' שנייאר בענדעט
 והרבני מהו' פיוויש פן ציון בכפר
 צעלעסניק

ליבע קינדר אויב וואהל איר זייט מיינע שונאים וויא' איך אייער בריף גיהערט האב לייגענען, זאל דש מיינע שונאים זייער אייגניש האבן, וואש איך האב פון אייער פאטער בעהאלטען נע, נאר דער רייסטער וואש עש איז גיבליכן וועל איך אייך אונטען אין בריף ריכטיג אב שרייבן, וואש דורך ב"ד איז שוין אליש אב גישאצט גי ווארן, נאר איר דארפט ווישן אז י"ב

(1) זעה אמ"ד, דער ליטוואק, ז. 30: א מויד פון איין און צוואנציג יאָהר וואר דאן מעהר וואונדער אלס א ווייביל פון 12 יאָהר אין אונזערע צייטען, און „די אורחים אין דוראצעסק“ תרל"ב, ז. 8. אכצעהן יאָהר וויגט מען שוין ביי לייטען דאָס צווייטע קינד.

ניט פר פרעמד ווערן, רוף וועמען לאז שרייבן איין צוואה וויא אלע אידן פירן זיך, לאז זיא זיך נעמן אירע קליידר אין איר כתובה, אירע כלים של פסח וועלכע זיא האט אפשר פון דרויסג פערציג יאָהר איז גוויש טאפל איר כתובה ווערט, דש איז דאך ביי איר דר שווארץ אפפיל פון אויג, ליבר פאטר דו דארפסט אויף אונז רחמנות האבן, מיר זיינן שוין אויך אין די גרעסטע העלפט יאָהרן, מיר זיינן אויך בעפאלען מיט קינדר דו האשט שוין בח' דיינע יארן אפ גילעבט, און ביזט אלט בח' פינף אונז אכציג יאָהר, האשט לוב גאט אין גאנצן דארף דעם גרוישן שם, וואלטן מיר מיט קיין ערגערן שם ניט שטארבן, פר גיוויש וואלט דש פר אונז גיוועזן איין גאנצער גליק, די אכטדראמענע דעליע, און דיא גיניצעוועטע קאמלעמענע זופיצע דיון אפינצע אונ דיון שווארצין פעליץ איז ווערט זיבן אכט טאלער, פר דר חזקה פון דארף קען מען אויך נעמן פערציג 50 גילדין, די שמעט אין שול (1) פון ק'ק' אדעלסק איז אויך ווערט 10 טאד לער, דער גראפער סדור, דיא סליחה די קינה און דר אלטר מתזור מיט מייטץ איז שטארקע 6 טאלער ווערט, דיון ראסמאקענע היטעל איז ווייניגס טענס אויך עטליכע גילדן ווערט, האשט דאך איין נאיועם שאראק, צין און קר פער פר עטליכע טאלער, און ווייטער

(1) א שול אין שטאָדט און א שטאָט אין שול — זענען צוויי באזונדערע זאכען.
 א שטאָט — האָט נישט קיין שויכות צום דייטשען שטאָדט נאָר צו שטאָט — א פלאץ.
 ענגליש — אינסטעד — אידיש אָנשטאָט.
 זעה אויך דר. מאַקס וויינריד „שטאפלען“, ז. 177 אב. 257. דערפון אויך: „קאָן אליין זיין שטעדטעל באשטעהן“, מענדעלי מו"ס „יודעל“ ז. 17. זעה אויך אין פּראָפּעסאָר שטראַק'ס אידיש־דייטש ווערטער־בוך. (לייפ' ציג 1916).

שטוי אונ גיין) איז גוט, אונ ווען ניט וויא ער וויל זיך איך האב עש דאך ניט גיוואלט מאהן, ער איז אבער אריין גיקומן אין גרויש כעס אונ האט זיך אויף גיהאפט מיט זיין גרושן שטעקן, אונ האט דער גרייכט די פאליצעס מיט די טעפ אונ האט אראפ גיווארפן אללע איין גישמאלצענע מאקעטרעש(2), אללע צאלינטעפ פון פסח מיט פעדערן פול, עש איז נישט אויף איין האר גיבלדיגן, איך האב פאר גרויש שברי לב גיחאלשט אונ גיוויינט, אונ דער נאך אין איין פאר שעות(3) איז ער גישטארבן, איך האב אים אלץ מוחל גיווען, די דעלוע מיט דיא אפינצע האב איך פאר קויפט אויף הוצאות, די שטעט האט אוועק גי- נומען די קרעמערקע וואש האט גבארגט די ליווינד אויף תכריכין, די אלטע ספרים האט דער קרעמער אוועק גינומן, ווייל אים איז גיקומן עטלי- כע גילדן וואש ער האט ביי אים אליין אנגנומן, די איבעריגע כלום, היינו פלעשער, איין סמופע(4), איין אלטע האק און נאך קלויניקייטען בין איך פאר

מרחשוון האט זיך אייער פאטער מיט דער וועלט גיזעגניט, איין האלבן מאג פאר זיין טויט האט ער נאך איבער אייער בריף גילאכט, ער האט זיך באמת שטארק גיפרייט, אז איר האט זיך פאר דער האנד קדיש אויס גילערינט צו זאגן, אין זויא איין קורצע צייט, אונ אז איר האט אויך פאר דעם טויט פון מיינע פסחדיגע כלים גילאכט, קען איך אויך ניט בעשטיין, עש ווייש נאר איין גאט וואוהל, וויא איך האב שוין פון איין צייט אב גיקומן נאר וואש ער האט פאר דעם טויט גיטאן, וואלט דש איך ווייש גאר ניט ווער גיטאן, דש איז גיוועזן איין ערך פון צווייא שעות פאר זיין טויט דוקא איך זאל אים צוויי דריי גילדן געבן ער וויל צדקה צו טוילן פאר זיין נשמה, (1) ער האט גי- וואכט אליין אז איך האב קיין גראשין ביי דער נשמה, ניט אנדערש זאגט ער איך זאל האב דעם קיטל פאר זעצין, אין האב אן גיהויבן צו שרייען, גולן דוא דארפט דאך היינט מארגן שטארבן מען וועט דאך דייך דארפן אין קיטל בע- האלטי(2), וואש הארט דאש דייך זאגט ער, אז דער מלאך המות וועט קומען, וועט ער מיר וועלן נעמען וויא איך

(1) די רעדענסארט איז אורשפרינגליך פאר נוצט געווארען אויף א כלה וואס צו- ליב שיינקייט אדער יחוס נעהמט מען זי אהן נדן און אהן חתונה-מלבושים. זעה צ. ב. א. מ. דיק, דער פלעט אויף שבת, תרל"ב, ז. 25.

(2) אזעלכע גרויסע טעפ. אין רוסשיש — מאקיסרא, אדערמאקאטרא. ביי מענדער לי מו"ס, מסעות בנימין, יובילעאום אויסגאבע, ב. 10, ז. 81: משאלענטעפ און מאקעטרעס. אבער אין דער אויסגא- בע פון מסעות בנימין, ווילנא, 1904, ז. 66 שטעהט: משאלענטעפ מיט מאקער- מעס.

(3) געווענהליך נוצען מיר שעה אויך אין מעהרצאהל. זעה כתבי י. ת. טכיוב, ז. 228.

(4) רוסיש. אין פוילען — א מערוזשעל, פון דויטשען — מערוזער.

(1) אן אינטערעסאנטע מצוה, צו שטארבען געבענדיג צדקה. ערשט נישט לאנג האט דער דאהבוטשער רבי אין ירושלים, שטארבענדיג אוועקגעגעבען זיין לעצ- טען פונט פאר'ן נאציאנאל פאנד.

(2) די ראשי-תיבות פ'נ"ן אויף א מצבה מיינט מען נישט פה נקבר, נאר פה נטמן. אין „גלעד" (אבני זכרון דק"ק פראג, פראג, תרמ"ז) שטעהט אויף מעהר- סטע מצבות בפירוש: פה נטמן, פה טמן זעה אויך שלום עליכם ב. 13, ז. 56: צום סוף באהאלט מען זיי אין פרעמדע תכריכים.

ביסל געלט גיבליבן ביז איין פאר הונדערט רוביל, איך האב זיך מיישב גיוועזן און האב גיקויפט איין קליין קרעמול (פון ערך צוויי איילין אויף 2 איילין) אין דורך הויף 1) דען מיר איז די פרנסה גיפעלן מיט אלטע איזון צו האנדלען, איך האב זיך ערליך אויף גיפירט און האב קיין גנבות קיין מאהל גיקופט, און ב"ה איך האב מיין ברוט פון דינט, איך האב מיר אויך שיינע הויז ראט איין גיקויפט, מיין ווייב האט אויך עטליכע קינדר גיהאט, אבער זיי זיינן בען"הר אלע צו שטארבן, נאר איין טאכטער איז מיר גיבליבן, אין עטליכע יאהר ארום אבער האט זיך איין שלעכטער מענטש לעבן מיר גזעצט און האט מיר מיין גאנצע פרנסה אונטער גישלאגן ביז איך בין גאנץ פון ארעמט גיווארן און עש איז מיר שוין קיין סתורה אין קראם גיבליבן, און וויא עס אונז זייער שלעכט גיווארן האבן מיר זיך שוין נישט גיהאט מיט וואש מחיה צו זיין, האבן מיר זיך מיישב גיוועזן, דש מיר זאלן איין אנדר פרנסה אן נעמן, קיין גרייטע געלד האבן מיר שוין נישט גיהאט, די קלוינה נחלה האב איך נישט גיוואלט פון קויפן און האב זיא ליבר פון דונגען, איז ביי אונז גיבליבן צו נעמן משכנות און פון זעצן, און אן צו נעמן וועלכן שיינקל, דען צו איין קראם מוז מען פיל געלט האבן, איך האב גינומן מיין ווייבש פערילדיגן האלז באנד, מיין קעמלהא- רענע דעליע, איר שטאפענע קלייד מיט איין ברייטן גאלאן, לאטענעס קאפטור מיט פיקס, פון מיין זופיצע און פון איר וויסט די זילבערנע האקען, (דען עס איז הייליג קיין מאדע נישט) און האב אויף אלץ גליען 50 רובל זילבער

(1) עס מוז זיין א הויף דורך וועלכען מען געהט דורך פון איין גאס צו דער צווייטער. יצחק ריבקינד שרייבט מיר אָבער דאָס אין ווילנא און אין וואָלין רופט מען אזוי א הויף וואו מען פארקויפט אלטווארג.

מיין כתובה בילכר1), פון דיא חזקה געלד וואש איר וועט נעמען קענט איר אייער שוועסטער אויש געבן, עש איז מיר ב"ה איין נס גישעהן וואש איך האב נאך פון זיין לעבן איין שידוך בשטעלט פון זיך, אבער ווען נישט דש וואש וואלט איך אלטע אלמנה געטאן, אין דעם זייט איך גיזונד דברו אמכם חורגת מטלע ראדע בת המנוח מהו' יעקב חבל הכהן,

א שוידערליך בילד איז צו געפינען אין דעם פאלגענדעם בריף וואו עס ווייזט זיך אין דעם מחבר א שטיק מענדעלע מוכר ספרים, עס איז „א סקיצע מיט קויל" ליידער האבען מיר א זאלכע „שענע אידען" וואכערניקעס, געהאט וואס האָר בען נישט נאָר אידען נאָר אויך יאנדערע אזוי פאהאנדעלט און מיר האבען דערפאר טייער באצאהלט.

יום ג' ד' אלול תקפ"ב

לאחובי אחי ה'ה' הרבני המופלא חו"נ מהו' שמואל נ"ו,

מיין ליבער ברודער וויא איך בין פון דיר אוועק פון ברדיטשוב אין איך אן גיקומן קיין ווילנא איך האב מיר גיזוכט מיין פרנסה אין גאס צו פון דינען מיט משאות צו טראגן, איך האב אזו גיארבעט עטליכע יאהר, און האב שיינע עטליכע גילדין צו הויף גיקליבן, איך האב נאך דעם איין ווייב גינומען פון איין ערליכע משפחה אבער קיין נדן האב איך נישט גינומן נאר שיינע קליידר, נאך דר חתונה למו"ט הויף דעם וואש איך האב זיך גוט בקליידעט איז מיר נאך איין שיינ

(1) פריץ פאלקסטימליכע געשיכטען, ז. 98: אַרמע לוימ, זאָגט ער, זענען בילכער. שלום עליכם, ב. 1, ז. 88: א בעוואָרעניש איז בילכער.

איך האב פון איהם גילען איין סך מיט איין מאהל האט ער מיר גירעכניט צו 3 גילדן בכל שבוע אונז אויך אויף זלע שבת צו טאפ קוואס און 1 קוואט טירל יו"ש, דער צו האָב איך גגעבן איין שט"ח מיט זקוקים(1), מען זאל מעגן רווחים צאללען, אונז מיינ וועקסל אויך אויף דעם זעלביגן סך, מיט איין שטר מכירה, אנדערש האט דער מלוה ניט גוואלט לייען, איך האב דעם שיינקל אן גינזמן אין דער אידישר גאס איך האב אויך דער ביי גיהאלטן איין קלייט נעם גאר קוך פון לונג אונז לעבר אונז קניידלעך פון קליינע פיש, פר גרייטע האב איך זייער ווייניג געלייזט, איך האב קיין ברירה גיהאט אונז האב גמוזט אויך אוף פארגעס אן הויבן צו געבן אלע וינגן, צום אוועק געבן איז אייט ליכן שווער גווען, אונז ווען מען האט וואו אפ גינזמען דעם גילדן האט מען גמוזט פר צערן, אין איין פערטיל יאהר ארוב, דער מלוה קומט צו מיר, אונז זאגט עש קומט איהם שוין מיט רווחים באלד 56 רובל, ער זאגט ענטפער איך זאל די רווחים בצאלן, אדער ווען ניט וועט ער שאצן דיא משכנות, איך האב מיך מוישב גוועזן עש איז מיר איינג אין דיא הענט(2), אונז זאָג צום מלוה שרויט ניט, מיר וועלן צו רעכענן די רווחים,

- (1) דאָס וואָרט „זקוקים“ אָנשטאַט „היתר-עסקא“ האָב איך אין ערגיץ נישט געפֿר-נען, און עס איז זעהר מערקווירדיג.
- (2) שמו"ר, פון גיהינים אין גן עדן, וויל-נא, 1914, ז. 17: איך וועל אייך אבי-געבען, איהר מוזט מיר אבער ווארטען, מיר איז יעצט זייער ענג אין האנד.

בודואהן, אפרוקאנער חתן, ז. 16) הייסט נישט אויף אידיש וואובערער, ווי אויף דייטש, נאָר וואַכערניק, (שמו"ר, דאָרט, ז. 6: „אין פארלוף פון דרייצעהן יאהר איז וועלוועל דער וואַכערניק גע-וואָרען גאר דער גרויסער וואַכערניק“) אויך א „וואַכענגעבער“ און זיין וועקסל הייסט א „וואַכענצעטל“ (זעה ספעקטאָר, אידישע וועלט, ז. 68 און 77).

ביי ר' שמעלקי (1) ר' הענדילש, ער איז אפילו זייער איין שוינער אידל, קיין פראַסטאק(2) אפילו איין ידען, א יחסן ער גייט אין איין קיטויענעם גארטיל, ער עסט ניט קיין קניידלך אום פסח ער עסט ניט קיין פלייש אונז מילך אין 1 מעת לעת(3), אויך עסט ער ניט קיין אדויג פלייש, איין הושענא מאכט ער פון 17 ריטלך (כמנין טו"ב), אין דרוי וואכן עסט ער ניט קיין (דבר מן החי) ער רעט ניט מיט קיין פרעמדע אשה, ער איז גאנץ פרום, אבער צו נעמן גרויט שע רווחים איז ער דער ערגסטער אין דער וועלט, ער נעמט אויך איין קאפער קע פון רובל איין וואך(4), נאָר ווייל

- (1) ביי מענדעלי טו"ם ב. ז. 88, „שמעל“ קעס... שענע, ריינע, מורינז'ס“ וועגען נאָמען שמעלקע אין די אידישע רעדע-סאָרטען זעה מיינ ארטיקל איבער אידישע אידיאָטיזמען אין זאמעלבונד „ביי אונז אידען“, (ווארשא 1923) ז. 198.

- (2) א פראַסטער מענטש, עס איז אבער פאר מיר רעטזעלהאפט, וואס ספעקטאָר „אידישע וועלט“ ז. 68 שרייבט: בעל-בית'לעך, אָדער ווי דער רעכענענע קלאס רופט זיי אָן „פראַסטאָקיס“, זעה „דער ליט וואַק“ פון א. מ. דיק, ז. 14: „אלס קינד וואר ער איין עילוי און א גרויט סער מיוחס, דער נאָד... האָט ער אַני געהויבען קנעלען ביז ער איז געוואָרען א רעכטער פראַסטאָק“. ווי עס שיינט הייסט פראַסטאָק נישט בלויז „אן אומ-וויסענדער אדער ניעווינע“ (דאָרט, ז. 5) אָבער אויך איינער וואָס געהער צום פשוט'ן, נישט גבירישען שטאַנד.
- (3) שמו"ר, א שפיצעל פון א שדכן, ווילנא, תר"ן, ז. 4: א פרומער, זעהר א פרוי מער יוד פליישיגס מיט מילכיגס אין איין טאָג האָט ער קיין מאָל געגעסען.

- (4) מען פלעגט דאן צאָהלען „צינזען“ פון וואַך. „פערצענט“ האָט דעריבער אויך געהייסען — וואַכען-געלד. (זעה „סער-קעלע“ אָדער „די פאלשע יאהרצייט“, ווארשע, 1875, ז. 12: „ער איז מיר שולדיג אויף וואַכען-געלד“) אָדער „וואַכערס“ (זעה שמו"ר „הער אוצר“, ווילנא, תרמ"ה, ז. 77: וועלוועל לויפט ארום מכית לבית, אָבער שוין נישט נאָך „די וואַכערס“), „פראַצעטניק“ (י.)

דעם וועקסל מיר צו פר פאזווען (1) איך האב ניט גהאט מיט וואש צו לאדן זיך, ער האט בוי מיר מיט איין קורצע צייט די נחלה און אוועק גנומען, און מיט הוצאות המשפט בין איך נאך אים איבר דר נחלה ביו 30 רובל שולדיג גבליבן, האָט ער נאָך גוואלט מיך תפוס זעצן (2) האט גראד מין ווייב גדארפט גלעגן ווערן, און דש קינד איז אוועק, האט זי זיך פר דעם איבריגן חוב גמוזט בוי אים פר איין זייגערקע אויף 2 יאר שטעלן, אמת נאך די צוויי יאר האט ער איר צו גזאגט נאך 10 טאלר געלד און איין קארטונענע קלייד און 3 שלייקער, איך האב זיך גמוזט אוף צוויי יאהר שטעלן פר איין וויינער, דען מיין אלטע פרנסה פון משאות טראגן בין איך שון צו אלט, מיט מיני שוכן קליידן נעם איך 15 רובל זולפר, איך האָב מיין טאָכטער יענטע פון 12 יאר גמוזט שטעלן דינען, איך האב זי אבר גדארפט בקליידן, האב איך גמוזט דעם קיטל פר קויפן, פר זוי איין בע"הב האט מיך גמאכט מיין מלוה, זיינע קינדר זאלן אין מיין שטאָנד קומן, איך בעט דייך מיין הארציקר ברודר פר געס אן מיר ניט און פר העלף מיר מיט עטליכע רענדלך, אין דעם זיי גזונד, גאט זאל דיר היטן פון זעלכני מלווים און זעלכני הלוואות,

(1) ער נוצט דאָס פּוילישע וואָרט, ווייל עס באצייכענט פארקלאגען פאר'ן גויאיי-שען געריכט. ביי יצחק בער לעווינזאָן, הפקר וועלט, ווארשא, תרס"ד, ז. 36: „שמש באלד מיט פאָזוויים און פראָז-ביס.

(2) וועגען איינזעצען א בעלי-חוב אין תפיסה לויט דעם אידישען דין. זעה מיין ארטיקעל: „הלוואות, ערבות ומשכנות אצל העברים הקדמונים", התורן, ניסן, תרפ"ג, און ש. אסף. „העונשין אחרי חתימת התלמוד", ירושלים, תרפ"ב. ז. 29-30 און אין דעם לוח המפתחות, „חבישה במאסר".

און איך וועל נאך בוי אייך צו ליינען עטליכע רענדלך, און וועל אייך צו לייגן משכנות, (דר בוי בין איך אייך מכבד מיט איין קווארט ביר, ער מאכט די ברכה זייער הויך איז טרינקט גאר אויש ווייל ער האט אן בייסן איין הערינג גיגעסן), דעם מלוה איז עס גיפעלן, איך האב אים גיגעבן ווייז 2 צינענע שיסלן, 1 פאלימיסאק איין גרוסן און צוויי קליינע, 3 פאנען און 2 קעסלעך, 4 מעשענע לוסטרעס, און איין מעשענעם הענג לייכטר פון 60 פונט, און ער האט מיר קוים צו די 6 רובל פראצענט, נאך 14 רובל דר לייגט, עכ"פ קומט אים שוין 70 רובל, איך גיב אים איין נאיינעם שט"ח מיט זקוקים, איך טראכט מיר וואש קען דא ערגער זיין, איך וועל פר קויפן מיין קליין נחלה, וועל איך דעם מלוה בצאלן, און עס וועט מיר נאך עטלי-כע צעהענדליג רובל בלייבן, איך האב אן גהובן צו זוכן איין סוחר אוף דר נחלה עס איז מיר גוועזן שווער ביי דער צייט צו בקומן, דר ווייל איז ווייז איין האלב יאר אוועק גלאפן, מיין מלוה קומט שון מיט לארם, און זאגט, ער וועט גאר ניט שאצען איין מאל האט ער איין שטר מכירה און עס איז שוין ווייז 15 רובל זילבער רווחים אן גיוואקסן, אין קורצן ער דר לייגט מיר נאך 5 רובל, און איך האב אים און איין שעבוד אוף דר נחלה גגעבן, עס ווערט אלש גרעכינט אין איינעם די נאיינע רווחים און די אלטע, איך גיב אים פון דש נאיינע איין אנדר וועקסל אוף דעם גאנצן סך, וועל-כע עס האט אום גטראגן ביז 100 רובל, איך בערעבן אין קורצן מיין שיינק איך האָב קיין געלט און קיין סחורה, און שון ניט מער מיט וואש צו לעבן, מיין מלוה האט זיך גנומען צייט מיט

דיין טרויער פרודער אברהם גימפל בר' שלום חנוך,

מיר וועלען דאָ געבען נאָך עטליכע בריף ווי מיר האָבען דאָס לעבען פון אונז זערע שדכנים, וועמענס פּראָפּעסיע איז געוועזען אן אומאויסשעפּפּארער קוואַל פאר אונזערע הומאריסטען און איז וועל-כע מיר זעהען אין אונזער מחבר א יטזיק „שלום עליכם“. מיר ווערען דערפיי אויך געוואר וועגען דער „הספּקה“ פון קלויד-ניקעס און זייערע פּרנסה-קוואַלען.

יום ו' חשוון תקפ"ה
לכבוד ה' הרבני הנגיד המפורסם
החכם מהו' יהונתן שמריהו נ"ו,

איך האב אויך שוין מיין ליבער ר' יהונתן כמה שדוכים פאר געשטעלט אונ איר קענט זיך קיין שדוך ניט צו קלויבן, ערשט בין איך גיקומען פון נעג האט זיך מיר געטראפן אריין צו פארן אין איין גיווישע קרעצמע, וואו איך האב געפונן איין אלמנה וואש פּר עטליכע וואכין איז ערסט ביי איר דער מאן גשטארבן, אמת זי האט זיבן קינדער, זי האט אבר שוינה גוטש, צין אונ קופער ווי האַלץ (1) לעפיל ציגענע האב איך גזעהן אליין איין סך, היינט בעכערלעך אונ אנדערע כלים, זי איז אמת וואש שולדיג אין הויף אבר זי האט דערוף פיר פינף עמער בראנפין, עטליכע לויף (2) האבר, הבאות אנדערע

איין פּאַר טון), עטליכע וועגן הייא, איין קוא, צוויי קעלבר, איין פאר ציגן, דש איז אלץ אייגנע, היינט אין שיינק ויצט זי אופן צענטען גראָשן (?) קליידר בגדי נגידים, קארמעזינענע אר-בעלעך מיט גאליינדלעך בלייגט, איין רויטן אדעמאָשקענעס וויסט מיט ברייט טע גאליינען מיט האקען זילבערנע, איין גרינע שטאפענע קלייד מיט שטראצקעס, ווייס גרעט זאגט זי אליין אז זי האט ווייניג, הויך שארשטעכר דרוצקענע און דרוילענע פארשטיכער לחול ושתה, קארטונענע איין פאר פאר טיכער מיט גרושע קוויטן לייט'ט הויך שליוער, בעטגיוואנט, זי מוז גוויש האבן בעהאלטענע פופציג זעכ-ציג גילדן בשתיקה די קינדער, איך האב איר גפרעגט וועגן געלד האט זי גשמייכלט זי האט צו מיר איין וואונק גטאן די קינדער זאלן ניט הערן, און ווייטער איז זי נאָך איין יוגענד, וועט אלט זיין איין יאר פופציג, און אפשר נאך וואש ווייניגער, אמת זי הינקט עט וואש צו אבר איין גרושע בריה, רעט רייסעס און ליטוועס אז די דארף לויט וואונדערן זיך, איך האב איר אוף צו פלייס גפרעגט ווי פירט זי דעם שיינק, האט זי מיר גוויזן און קעלער איין פאס שטייט מיט אונטר ביר און די אנדרע מיט וואסר, ביי די הויפעשע בראנפין דעם גלויכען, איין זבאן (2) מיט בראנפן און די אנדערע מיט

- (1) אמ'ד, די איידעלע ראכע, תרל"ה, ז.11:
א טון קאַרין, א טון האָבער, א טון וויין.
(2) פּויליש — דובאַן, א קרוג,

- (1) מען זאָגט: „כאַפט פּעטש ווי האַלץ“, „ליגען איז געפּלויגען ווי האַלץ“ א. ז. וו. זעה מיין „וואונדער אוצר“ אי-דישע מאכלים, ז. 56.

געלערענט אז „לויף“ מוז זיין דאָס זעלבע וואָס לאָף. ווי עס שיינט איז דאָס וואָרט ביז יעצט נישט פּאַרצוי-כענט געוועזען אין קיין שום אידישען ווערטערבוך, עס איז אָבער געוועזען ווייט פּאַרשפּרייט, אפילו ביי א ירושלים-געבוירענעם מלמד האָב איך עס געהערט.

(2) אין חדר פּלעגט מען דאכט זיך טייטשען „לתך שערוים“ (הישע ג'ב) א לויף גערשט. דאָס וואָרט שטאַמט פון דעם שוועדישען, אין רוסיש איז עס לאָף אין דייטש לאָאָף, אין ליפּלאַנד איז עס א מאַס פאַר תּבּוּאָה, א דריטעל פון רוסי-שען טשעטווערט, זעה דאָל'ס גרויס-רוסיש ווערטערבוך. פון אלכסנדר האקא-ווי'ס א בריעף האָב איך צום ערשטען

מיר מיט מיינע קינדער ארענטליך, איך בין ב"ה איין למדן, איך האָב מיר 2 תלמידים וואס איך לערן מיט זיי חומש מיט חבור (1) נעם איך 30 גראשן איין וואך, איין האלבן גילדן האב איך הספקה אין קלוין, אלע אין דר פרי האָב איך מיר מיינע גרויז מיט פוטער, שבת בין איך איין בעל קריאה נעם איך אלע וואך אכט גראשן אפט טרעפט זיך ביי איין אבל ר"ל צו גיין צום מנין אַגאנץ שבעה נעם איך אויך צוואנציג גראשן אויף מנין חלק, אָפּט טרעפט זיך אין קלוז פּר איין קראנקן ר"ל מחפּלל צו זיין פּר דין איך אויך פּיל ווייניג, שבת עס איך ביי דעם גבאי פּון קלוז מיט'ן גרעסן כבוד, מען גיט מיר נאָך חלה אויף נאָך שבת אויף איין פּאר איבערבייסנס מייני קינדער גיט מען פּלעטן און מען האלט זיי גאר ניט אויף, פּון סליחות ביי יו"כ זיך איך אויפּין בית עלמין מיט איין פּושקע,

וואסר, און מאכט מלאכות איך זאג איך איין חכמה פון דר וועלט, קוילעצן באקט זי אליון, קומט זונטיג לייזט זי שיינה געלד, קומן אן ביי נאכט די דארף לויט, מיט איין פידל, זי נעמט זיי זוי ארענטליך צו טרינקט און טאַנצט מיט זיי אין איינעם, און לעבט זיך זייער גליקליך איך האב איר איך פּר גשמעלט און האב ניט גאנגט אז איר האט אויך פיר פינגע קינדער איז איר זייער גפּעלן עס איז איין לאנד שדוך (1) פּר איך, קומט צו פּארן וועלן מיר למו"ט הין פּארן און חופּה שטעלן. איך ווייש אז איר וועט' מיר דאנקען, נאר זאמט ניט דען עש וועט זי איין אנדערער אוועק האפּין אייער פּריינד יחושע שבתו שדכן.

ע ל ט פ ע ר

יום ג' כסליו תקפ"ה
לחה' הרבני המפורסם כבוד מהו'
יחושע שבתו נ"י,

(1) חומש מיט חבור—ה' י. זיפּער, מאַנט-רעאל, דערקלערט מיר דאָס קינדער אַנד פּאנגענדיג צו לערנען חומש, האָבען צום ערשטען געלערענט נאָר טויטש-ווערטער, שפּעטער צו האָט מען שוין מיט זיי איך בערגע'תור'ט דעם טויטש פּון גאַנצע פּראזען, און דאָס האָט געהייסען חיבור. ער גיט איבער א ליצנות וואָס מען פּלעגט נאָכקומען א רבּין פּאר-טויטשענדיג מיט די קינדער — למה זה אנכי, (בראשית כ"ה, 22), למה — וואס, זה — דאָס, אנכי — איך. זאָגט קינדערלאך, אלע צוואמען, היבור: אם כן, אויב דער צער פּון טראַגען איז יאָ אזוי גרויס, וואָס, דאָס, איך!

זעה מנדלי מוכר ספרים, דאָס קלוי-נע מענשעלע (ווארשא תרע"ג) ז. 14:
„ביי אַכט יאָהר האָב איך שוין געלע-רענט חומש מיט חבור, מיט אלע אויס-רעדענישען פּון רש"י". זעה אויך דאָס פּוילישע אינגעל פּון לינעצקי (אדעססא תרי"ה), ז. 20.

מיינ פּריינד ווען איך וואלט איך ניט קענן, וואלט איר האפּן ביי מיר דברים רעים, ווי קאָנט איר מיר ריידן זוי איין שדוך, איינס מיט זיי איין ליבע יוגענד (2) איין קאליקע מיט זיפּן קינדער, קען טרינקן און טאַנצן מיט דארף לויט, די ליבע בגדי נגידים, די גרושע חכמה, אונ אז איך בין מיר יא קאליזינער פּון דעסט וועגן לעב איך

(1) זעה ת. ד. גילדענבלאטט ווילנא, ז. 4:
„מען האָט איהם גערעדט לאנד-שדוכים" און ז. 13: „די עלטערען ווילען מיט איהם טהאָן א לאנד שדוך".
פּארהאן אויך „א לאנד-שדכן" (זעה מענדעלי מוכר ספרים, ב. 15, ז. 69) אויך איין „גליל שדכן" (י. פּודאָהן, פּדאיע זאך כ' לעבען, ווילנא, תרע"ג, ז. 20).

(2) ווייטער שרייבט ער „יוגינט", מעג-ליך אז דאָס איז דאָס ערשטע מאָל ווי דאָס וואָרט ווערט באנוצט צו באַצייכען אַן א יונג-פּרויא. זעה נ. פּרילוצקי'ס אידישע דיאלעקטולוגישע פּאַרשונגען, ווארשא, 1917, ז. 288.

„בתקנות החברה „מגדלי יתומים“ (נתיסד ק"ק פיורדא שנת תקכג) נדפסו שם בשנת תקכ"ו בסימן ל"ה כתוב: „וכל ערב שבת הסדרא מאותו שבוע עמהם צו לערנין עם ה ה ב ו ר ועם הגדולים פרש' על הסדרא וכל אחר לפי השגתו צו לערנין“.

ובתקנות אותה החברה נדפסו שם בשנת תקע"ה סימן ל"ד כתוב וסדר אותו שבוע(ה) עם החיבור וגם פי' רש"י אינ' ווענדיג לכל אחד ואחד כפי השגתו" גם באיריש החולאנדי משתמשים במלת „חיבור“ למשמעות זו; ראה:

Het Yoodsch in Nederland, Voorsan-ger, Amsterdam 1315, 140.

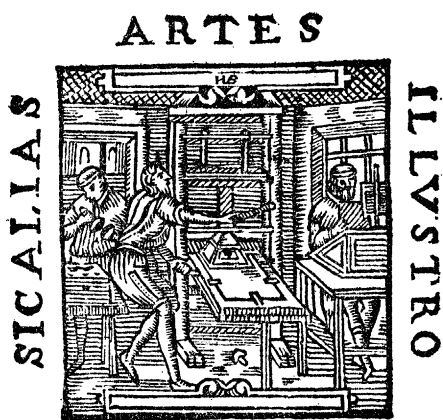
זעה אויך אלכסדר הארקאוים יידיש ענגליש-העברעאישער ווערטערבוך, ניו יארק, תרפ"ה, אָנמערקונג צום וואָרט „חיבור“, וועלכעס איז שוין געוועזען באַ קאנט אין 17-טען יאָהרהונדערט. האר-קאווי האָט אָבער ציטירענדיג די מנהגים דק"ק ווירמיווא, נישט געברענגט דעם ערשטען האַלבען זאץ, וואס באשטעטיגט ה' זיפער'ס אויסטייטש: „והמלמד לומד הסדרא ואומר להם החבור וסדרא רש"י וכו". ה' יודא יפא, ניו-יאָרק, ווייזט אָן אויף דער הקדמה צו „טייטש עשרים וארבע“, פון חיים בר' נתן, (1טע דרוק האנא 1628-1630?) אַלס דאָס ערשטע אָרט וואו דאָס וואָרט „חיבור“ ווערט באנוצט; דאָרט שטעהט: „דרום האָב איך דיזע ספרים קורץ ור טייטש מיט אַלע מפרשים אונ' מדרשים. אונ' האָב זי ניט וועלען ווארט ור ווארט ור טייטשן, ניי ארט נוד דעם חיבור נוד, אלש ווען איינר שמועה נוד אנדר זאָגט“.

ביי איין נגיד אופ איין וואָך נאכט(1) האָב איך איין גוטע וועצערע און קריג נאך עטליכע גראשן, און נאך פיל הכנסות, וואש דארף איך די הינקדיגע אלמנה פון פופציג יאָר מיט זיבן קינד דר און מי יודע ווי פיל איר פר לוי-קענט נאך פון מיר, נאך מיינע מעלות אונ הכנסות דארפט איר מיר ריידן איין שדוך איין יוגינט פון 16 יאהר מיט פיל געלט און איין שיינע פארשון ואש צו זוכין און צו הערן אין לאנד אי, אזווענע זאכן מאגט איר מיר שרייבן, און ווייטער לעהב גונג, פון אייער יהונתן שמריהו נ"ל.

עם איז כראי אָנצעווייזען דאָס א. מ. דיס (מאָטקע און הערשקע, ווילנא, תרל"ג, ז. 7) שרייבט וועגען א יאלעווען בעל דרשה'ר וואס זאָגט: ווי קומט אזוי א איר ווי איך צו שרייבען אונ צו רעכענען, איך בין געווען ביז אהער נאָר א הילעך באַנקוועצער, אַלזאָ ווי קאָנט איהר עם פון מיר פארלאנגען. איך האָב מיך אויס-געהאָדעוועט נאָר אויף קאזאָנע גריי, אויף פלעטין אין פאלעבאטישע הייזער און אויף וואָכנאָכטען.

וועגען דעם ווארט „חיבור“ וויל איך צוגעבען דאָס ה. יצחק ריבקינד שרייבט מיר:

(1) משה משה לכ' משה מפרעמיסלא, עניני מילה, פרק ד': נוהגין להקיץ ולשמור הנער בליל שמיני, מעהר וועגען דער „וואכנאָכט“, אָדער „וואכנאָכט“, זעה אמ"ד, אלטע אידישע זאָגען, ווילנא, תרל"ו, קאפ. 4.

אן אמאליגע דרוקעריי

רעפראדוצירט פון

אברנאל

(ענדע ספר דברים)

געדרוקט אין הענוויע, שנת ת"ע, לפיק

יחינו צדק

מיט הונדערט יאהר צוריק

צווייטער ארטיקל *)

צו האבען געוועזן אן עם הארץ, די מעשה ווייזט אויס צו זיין אזוי:

מען האט אויף איריש אויסגעמיטען ווי עם שיינט זיך צו באנוצען מיט'ן ווארט חכמה, ווייל חכמה מיינט אויף העברעאיש אויך א הייבאם (באָפע), האָט מען דעריבער א קלוגע פרוי געריר (פען חכמת) אָדער חכמניות, וואס איז א אירישער אידיאם ווי צדקניות (זעה „א קלאפ אין הויקער“ ע. בלא-שטיין, ווילנא, תרנ"ו, ז. 5: האָט אַזאַ צדקניות פאַר א ווייב. אויך ז. 20. און אין שבחי בעל שם טוב: בתו הצדקניות מ' אדל.) די מערהרצאָה איז — צדקניותען. (שמ"ר, גאַלד פאַר שטיי-נער, ווילנא, תרנ"ו, ז. 3) אויך דאָס ווארט פּרעניות ווערט באנוצט אין איריש אין לשון יחיד.

צו באצייכענען א פרוי אלס חכמיות און צדקניות, גלויב איך שטאַמט דייקא פון לומדישען קלאס, וואס האָט עם גענומען פון דער גמרא בפא פתרא, קי"ט: וואו די פנות צלפחד ווערען אזוי אנגערופען.

א חכמיות, הייסט — זי געהערט צום קלאס פון חכמיות, צדקניות איז זעלבסט פארשטענדליך מעהר פאָפולער, איבער די נשים צדקניות וואס אין זייער זכות זיי נען אונזערע עלטערען אויסגעלעזט גע-וואָרען פון מצרים.

מיר האָבען אין אונזערע פריה זעהר פיעל מאַטעריאל וועגען אירישע מלבושים הן פון מענער און הן פון פרויען, איך וועל

(1) זעה נ, פּרילוצקי'ס דיאלעקטאָלאָגישע פאַרשוונגען, ז. 120, אָנ. 2.)

פון די פריער וואס מיר האָבען איבער געדרוקט אין דעם ערשטען ארטיקלע, האָט בען מיר פיעל געקאנט לערנען איבער פארשידענע געביטען פון דעם אינערליי כען לעבען פון די אירישע מאַסען, מיר זענען אויך געוואויער געוואָרען מנהגים וואס זיינען אונז נישט באקאנט פון ער-גיין אנדערש, ווי א שטייגער דער מנהג אויסצושמירען נאָך יום-טפור די פיער ווינקעלאך פון הויז מיט האָניג, מיר האָט כען געהאט אן איינפליק אין דעם אינער-ליכען לעבען פון דער פאמיליע, אבער דער כאַטעריאל פון דעם הונדערט-יאָהרי געו בריווענשטעלער איז נאָך ווייט נישט אויסגעשעפט, מיר ווילען אָבער אויפ-מערקזאם מאַכען, דאָס פון יעדע קלייניג קייט איז צו לערנען, צום ביישפיעל, ווען די פרוי אדרעסירט דעם פריה: „לאַהובי בניי חורגיי“ איז עם ניט קיין גרייז, ווייל אזוי האָט מען געשריבען אפילו אין העב-רעאישע ספרים אין מיטעל-אלטער, ווי א שטייגער אין „ספר חסידים“. צוליעב קלאַרקייט האָט מען זיך ערלויבט צו שרייבען העברעאישע ווערטער אפילו מיט „גרייזען“ און דעריבער האָט מען געשרי-בען דעם לשון רבים מיט צוויי יו'ד'ען הגם על פי דקדוק קומט נאָר איין יו'ד.

ווען א פריעה איז אדרעסירט צו „האשה החכמיות“, גלויב איך נישט אז עם איז א גרייז, אונזער מחבר ווייזט נישט אויס

* ערשינען אין „קענדער אדלער“ אין די נומערען פון חול-המועד סוכות, תרפ"ח. יעצט איבערגעזעהען און אַ-מערקונגען צוגעגעבען.

וואס איז אוועק נאך פארזי שטודירען און זייענדיג איבער גליקליך מיט דעם גרוי סען וויסען וואס ער האט דארטען דער ווארבען, וויל ער כאטש א קאפ דערפון איבערגעבען זיין אינגערען ברודער, שרייבט ער איהם וועגען ים-קאמפאס, ווער עס האט ענטרעקט אמעריקא, ים-פולווער, פוד-דראקעריי, שפאקטיווען, לופט-פאלאן, ווי גרויס עס איז די ערד, וועגען די הויפט שמעט פון דער וועלט, און דאס אלץ אין איין בריעה, וואס מען ברוד ווי עס שיינט זיך אויסלערנען פון אויסווייניק, א צווייטער בריעה איז איר בער אנאטאמיע פון א מענשליכען קער-פער אין פארגלייך מיט אן אקס.

עס איז אונז אינטערעסאנט צו לערנען פון פארשידענע בריעה די אויסערגע-וועהנליך שטארקע שטרעבונג צו זיין א מענש, צו זיין א לייט, צו מאכען קינדער פאר מענשען, פאר לייט, (דאס ווארט לייט ווערט אין דער רעדענסאָרט גע-ברויכט אין לשון יחיד), די דאזיגע שטרע-בונג איז נוגע אלעמען, דעם ארענדארם קינדער, די בית-דין שמש'טע, דעם גביר'ס טאכטער א. ז. וו.

איז סוחר'ישע בריעה האבען מיר מא-סען רוטישע און פוילישע ווערטער, וו „פערעוואקא“, „אדסטופקע“, „זאלאג“ און א פראזע — „מיט'ן געלד מוז איך ווארטען ביז „פיערשענא“ (פויליש — דער ערשטער טאג אין חודש), א. ז. וו.

אידען האנדלען מיט כל המיני סחורות: גאלאנטערע, בהמות, שניט-ווארע, גלאז, אייזען, פעל, האלץ, טאפאק, קאווע, בשמים, פלאקס, זומען, א. א. וו. מען שיקט עס איבער פון ארט צו ארט און פון לאנד צו לאנד, מען האנדעלט אין מאַסקי ווא, אין דייטשלאנד, און מען שליסט אויך קאנטראקטען מיט דער רעגירונג.

מיר וועלען דא געבען צוויי בריעה

דערצו קיינע אנמערקונגען נישט געבען, הגם זיי וואלטען זעהר צוניץ געקומען, איך האף צו האבען א פאזונדערע אר-בייט וועגען אידישע מלבושים אין דער דאזיגער תקופה.

אונזער מחבר האט אויך געהאט דעם ווילען פון אלע משכילים אין יענער צייט צו פארשפרייטען נאטור-וויסענשאפט צווישען פאלק, אום זיי זאלען וויסען ווי גרויס עס איז גאט'ס וועלט און ניט מיי-נען דאס מיט זייער שטערמעל ענדיגט זיך אלץ. און דעריבער אויסער דעם וואס ער גיט צום סוף די כללים פון תורת החשבון (עמליכע פלעטלעך זיינען דארטען פאר-דרייט און „חיסור“ פעהלט אין נאנצען) ניט ער אויך אייניגע בריעה פון איינעם וואס האט כלומר'שט פינף יאהר ארומגע-רייזט איבער ווייטע לענדער, און אום אויפצוקלערען זיין ברודער, באשרייבט ער ווי מען... כאפט וואלפישען.

דער ברודער וויל אבער באווייזען דאס ער איז אויך נישט קיין בטלן, שרייבט ער איהם צוריק דאס הגם זיינע טעכטער האבען פיעל פארגעניגען געהאט פון דער מעשה מיט די וואלפיש, אבער די פאר-נע וואך איז געקומען „איין אויסלענדישר טייטש“ מיט גאלאנטערע סחורות אין אלער האנד ים-געוויקס האט ער אונז דערזעהלט ווי אזוי מען כאפט פעריל פון ים ארויס, און ער גיט א גאנצע בא-שרייבונג דעריבער, קומט ווידער דער פארייזטער ברודער און באשרייבט ווי קאווע וואקסט אין אראביע, און טהעע אין כינא און יאפאן.

דער געמראַנק פון קאווע, זאגט ער, איז „זעהר געזונד און ווען מען נאך דעם עסען טרינקט, העלפט עס פיעל צום פארדיי-אונג“. טהעע ווידער, זאגט מען צושלאַגט די שלעכטע דינסטען, אבער לויפט רייכען אין קאפ, ער שטארקט דעם זכרון, און מאכט פריש דעם מענשען“.

עס איז אויך דא א בריעה פון איינעם

ווי איינער שלאָנט אָן דעם צווייטען צו מאַכען שותפות :

ב' מנחם אב תקפ' גימל מעלו

לאהובי הרבנו המופלא וכו' מהו' צבי הירש כ"ץ

איינער פארלויגען דען האנדל איז מיר זייער גיפעליך, עש איז קיין נאר רעשקייט נישט, מען קען וואהל האנדלן אן צער און מען קען וואהל דעם פראד צענט פון געלט פֿר דינען, ווארום דער אמת פון וואנין וואקסט דר אראפ פאל, נישט פון די רייכע אַנציהונגשן) די אייר דילקייט דארף זיין ביי דעם מענשן, און נישט זויא זייער ביי דער קלייד, איז דען נישט גיבונג שוין אונזר אייגענע רוסישע סתורות, איז דען פֿר האנדין אין אנדערע סתורות וועלכער אינטערשנייד פון די בעשטע אויסלענדישע, מיין פריינד איך וואָלט שווערן דש ביי אנדערע אויסלענדישע סוחרים אפילו גיפעלט בעסר אונז זרי סתורות ווי זייערי, ווייל זייערי סתורות צו שטארק גומאַנגילט ווערט, עס קען איין ווייניג שענער אויס זעהן, אבר ווי פיל דוייערט דער גאנצער טראגן פון אים) אין ווי פיל זיינען פֿר האַנדן פֿר לעגעט פון כמה וכמה יאָהר, ווי פיל האבן סוחרים דעריבֿר פֿר לארן ווי פיל זיינן גיבלבן אַנזעצער, וואו זיינן שוין די בעלי בתים וועלכע האבן זעלכע סתורה גיהאנדילט, דער כלל איז מיין פריינד, דש איז מיר זייער גיפעל, איך האָב שוין בשמעלט משולחים וועלכי זיינן זייער גיניט אין האנדל, זיי וויישן אלי ארמיקלן, זיי וויישן ווי צו האַנדלן, דש דער פֿראַצענט זאל ווייניגשטן ארוש קומן, עס איז פאלד כדאי, אז איר וועט אי"ה קומן וועלן מיר זיך צו הויף לייגן צו אכט נייען מוויינד

רובל סיג) און קערן דעם האנדל שארף אן נעמן, ווייל דר אמת פון פרטיגן צו זיצן איז קיין תכלית נישט, אונז באמת ווער עס האָט גאר קיין געלט נישט איז איהם באלד בעסר ווייל זיין האַפענונג איז גרעסער, און איז אַפֿשר מער פֿר זש"ת ויצא, די געלט פֿר דרייט אונז בער נישט, א : גאָט זאָל היטען ניש זאָר אזו אפֿאָר יאר געווערען און מיר וועלן קיין שום האנדל נישט פֿר לייגן נאר עסן פון פארטיגן וועט נאך תלילה איין סך ערגער זיין פון קצינים ארעמע לייט צו ווערן, מיר זיינן נאך גאר נישט זויא רייך ור"ל הלאוי זאל איך דש פֿר דינען אין צוויי יאהר וואש איך האב דעם יאהר צו גיזעצט פון אויגניש, נאר וואש מאכט דש אויש קומט צו פארן און מיר וועלן מיט פיל גליק אונזר שותפות פֿר לייגן, טאמער וועט אונז דריין געבן אונזר גליק, מעהר האב איך נישט צו שרייבן אייער פריינד, נתן נטע,

ע נ ט פ ר

לכבר אהובי ידידי כנפשי הרבני החכם וכו' נתן נטע,

איך האב אייער בריף ער האלטן, און האב שוין גוואלט מיין ריז פאר נעמן, אכער גראד איז מיין פרודר גיקומן, און זאנט ער וועט בעשר ביי מיר איין שותף זיין, בפֿרט ער איז דריין גניט, ער האַנדלט שוין קיין מאסקווא כמא שנים, ער רעט איך און שרייבט זייער גוט רוס2), איך

(1) אסיגנאציעס (אין היפך צו ר"כ אָדער ר"כ — רובל כסף). אויך א. מ. דיק, „בארוסקע דער שומר“, ז. 46, שרייבט סיגנאציעס, אַנשטאָט אסיגנאציעס אויך ר' י. ב. לעווינזאָהן, הפקר וועלט, ז. 37.

(2) זעה אייזיק מאיר דיק, „די אידישע קליידער איבערוועקסלונג“, ווילנא, תרל"א, ז. 24 : אין יענע צייטען וואר מען אזוי פרעמד מיט דער רוסישע שפראכע דאָש מען האָט נישט געקענט איינע נע אדרעסע אויף א בריף אויף שרייבען און דער וואש עס האָט עס גיהאָט גייר מיג פלעגט ער שיקען דעם בריף דורך זיין דיכט מיידעל אין קהל שטיבעל צו דעם רוסישען שרייבער וואש דארט איז און אלס די פרנס חרשים פלעגען דארפן גיין צו דעם וואיענעס, פלעגט מאן אן טאן א פאקטאר פון א פריצישע אכסניא

(1) ער מוז מיינען — אויב נישט פון די רייכע מלבושים.

(2) אויך יצחק יואל לינעצקי, פֿאַלקס לוי-דער, ווארשא, תרס"ב, ז. 13 : מיט לוי-וועטנינע הויזען גאָר פאר ווייניג געלט, האָט אמאָהל א יוד פארבראכט די גאנצע וועלט, הוינט בעציהט מען הויזען פון אויסלענדר פאבריקען און זיי ווערען צעריסען מאקי אין אויגען בליק.

אן הויבן קענען זיי חלילה די עט
ליכע גילדן איבערפירען, וואש וועט דר
נאך זיין פון זיי דר תכלית, וואלט ביי
מיר איין פרנסה שטוב גיוועזן, וואלט
איך זיי גיוויש פון זיך ניט אוועק גי-
לאזן, איין שלישיית האבן זיי ערשט מיט
פראצענט ביי 1090 רובל, מען קען זיי
פר די געלד איין שיינע פרנסה מאכען,
נאר מען זאל השגחה געבן, און גיוויי-
נין זיי אין האנדל אין וועלכע מען
געניט איז צו-ווייזן זייער דעם שטייגער,
צו לערנין איין האלטן איין גראשין,
בעסר אויף מוזמן צו האנדלן סחורה
ווערט ניט אזוי איבר גיזעצט, איין גר-
טין ערליכן קרעמער ודש זיי זאללין
חלילה צו קיין שאדן ניט קומן, שרייבט
מיר אפ למע"הש אויפין ערשטן פאסט,
אום דש איך זאל ווישן גרונדליך, ווי
און וואש, ווען ניט וועל איך זעהן ביי
מיר דין שטאט וואש נוצוג איז פר זיי,
נאר דער ווייל לערנט ער ב"ה מיט גרויש
התמדה, אייער טאכטער איז ב"ה למז"ט
אויף דער ציטל, גאָט זאָל געבן מיר
זאָלן זוכה זיין איינער פון אנדערן צו
הערן בשורות טובות, דברי מחותנו
יהושע העשל.

האב אים ניט גיקענט אבזאגען, און בפרט
איין ברודער ביי איך האב מיר גימוזט
מיט איהם שליסין, און מיר האבן שוין
אונזרע משולחים ארויש גישיקט, איר
דארפט אויף מיר פר אום גוט ניט נעמן,
איך האָב אויך חלילה ניט אויס גיהיבט!
נאר ניט מער מחמת דעם טעם וואש איך
שרייב אויך, און מוין עצה איז איר
זאָלט ווארטן ביי דער צוק וועט קומן
וועל איך אויך גיוויש שרייבן כד"ש,
און מיר וועלן זעהן, אפשר וועל איך
נאך מיט אויך אויך שותפות טאכען,
דברי אוה"ו צבי הירש כ"ק.

עס זיינען נאָך פיעל מעהר אינטערע-
סאנט די פאָלגענדע בריעה צווישען די
מחותנים וואס די קינדער האָבען שוין
אַבגעגעסען די קעסט און מען מוז אָנ-
הויבען טראכטען וועגען „א תכלית“
(דאָס ספעציעל אידישע וואָרט, און ספע-
ציעל—אידישער פאגרייף), דאָס ווייבעל
איז אויף דער צייט, אבער דערווייל איז
מען מלא שמחה, דאָס דער יונגערמאַן
טשיק, לערנט מיט התמדה“.

ע נ ט פ ר

יום ב' תמוז תקפ"א

לאהובי מחותני החכם המופלא השנון
מחור' יהושע העשל נ"ו,

איווער בריף פון ט"ז סיוון האב איך
מקבל לכבן גילועזן, איך האב אים גי-
לויענט מיט גרויש צו פרידענהייט, עש
האט מיר גרויש הנאה גיטאן, אונזר חיים
הירש לערנט מיט התמדה, איך וועל זיי
אי"ה אין דעם חודש אב נעמן צו זיך,
און וועל זיי מאַכען שותפות מיט מיין
עלטערן זון, וועלכע איז שוין פון ווי
פיל יאהר איין קרעמער ווי איר וויישט,
ער וועט אויך האבן נאהנט פון דעם
סך, זיי קאנען אי"ה צו איין תכלית
גדול קומן, ווייל מיין שנור איז איין
גרוישע ריידערקע, שוויג און ווייש ווי
מיט פריצים צו האנדלן, זיא איז שוין
זויער גניט אין אלץ, קיין פריץ גייט
ניט אוועק ווען ער נאר צום קראם קומט,
זיא האט שוין זייער פיל דבורים אין זיך,
ביז יענער מוז ביי איר קויפן, עכ"פ

יום ט"ז סיוון תקפ"א

לאהובי מחותני הרבני המפורסם
הנגיד מהו' זלקינד קויפמאן נ"ו,

איך האב מוין ליבר מחותן די
התחייבות ביי איין האר אוועק גיגעבן
זויערע קעסט ענדיגט זיך אויך ביים
ב' הבע"ל, מען דארף דאך טראכטן וואש
פר זיי וועלכע פרנסה אויף צו טאָן, זיי
זיינען נאך יונגע קינדער, וואש זיי וועלן

- (1) ער מוז מיינען אויסגעאיבט אן איינ-
פלוס, משפיע געוועזען.
- (2) עס ווייזט אים אז דאָס וואָרט „צו-
קונפט איז נישט געוועזען באקאנט ווען
א. מ. דיק באנוצט עס, פארטייטשט ער
עס אין קלאמערען: „אוינע גאלדענע
צוקונפט (קומענדע צייט)“ דער פּלעט,
הרל"ב, ז. 34, און ז. 35: „געלעבט
פאר די צוקונפט (פאר די שפעטערע
צייט)“

אין ראצע מארענע קלוידער אונ מען
האָט אים פאר גישטעלט פאר דעם וואָ
יענעם אלס דעם הויפט פרנס חודש אונ
ער האָט מיט אים גישפראכען.

(1) ביי ספעקטאָר, יודישע וועלט, ז. 147:
זי איז געוועזען אויף דער צייט.

יום חצי אלול תקפ"ד

לאהובתי זוגתי ה'ה' הצנועה והחסודה
מ' פרומה יענטע שותחי/

מיין ווייב, ווי איך דיין בריף גילייענט האב איז מיר פאר גיקומן דש דיר מוז נישט גוט זיין, נאָר וואש זאל איך טראכטען, ווי מיר איז פאר גי קו מ ע , איז עס גי ווען זייער איין גוט קעלונג, אויף צווייא קינד, איינר פון 16, דער אנדער דער פון 18 יאהר, זיינן שוין אין סר נישט זייער רויא, קומן אריין אין דאכ ניין, האט מען מיר בעדונגן זעקס רובל דעם זמן, דאש היישט אויך וואש איין שירות אין שטוב צו מאן, איך האב ב"ה דעם גאנצן זמן נישט שלעכט גיהאמט, איך בין גיווען גארדער בע"הב, אין וואלד פלעג איך אליין פארן נאך האלי, פלעג זיי צו בריינגן, אין אליין צו זעגן, צו האקן מיט אונז פארעבאקן (1) אין דער פריא פלעג איך מיר אויף שטיין, און האב מיר פון פלאסקעס קיין (2) אן גישפאלט מען, אלע האבן נאך גישלאפן פלעג איך מיר דעם אויבן איין הויצין, דיא סטאדאלע אויס קערן, וואשר צום קאכן און צו וואשען אן שראנען, האב זיך גישטעלט דאכטען, האב מיר גינומען פרי- שע מילך פון דער קוה, פלעגט מיר איי- ביג די פאסטושקע דער לאנגן, דער בע"הב האט נאך גישלאפן, דיא קינד זיינן אויף גישטאנן, האב איך מיט זיי אב גילערנט, אונ האב מיט זיי אויך איין פעולה גישטאן, דער עלטערער וואלט שוין אין עברי גוט זיין, נאר ער האט איין ווייניג איין שווערן לשון, דער אנדער האלט אויך אויף איין שיינעם שטייגער, אין קורצן זיי זיינן זייער צו פרידן

עס קען קיין בעטערער תכלית אויף דער וועלט נישט זיין מיר וועלן אי"ה פון זיי פיל פרייד דער לעבן, בפרט מיט זויא איין סך, איך דאנק אייך פיל מאל וואש איר האט מיר מבשר גיווען למז"ט וואש עס וועט אי"ה זיין מיט מזל, זייט גונד, אויף דער אנדער וואך וועל איך זיין בקהלתכם, וועלן מיר אלץ רעגולער אפ ריידן ווי עש זאל זיין, גריסט פון אונזערט וועגן פיל מאל, גאט זאל געבן מיר זאלן זיך זוכה זיין צו זעהן בחיים ושלום, דברי מחותננו זלקינד ליפמאן במהו' נפתלי הירץ פערן שטיין, מיין ווייב גריסט אייך און די קינד פיל מאל לחיים ושלום זלקינד הנ"ל,

עס איז כדאי דאָ אויך ציטרען פון אן אנדערען בריעף וועגען דער ראַלע פון „א שונר א ריידערקע, וואס טויג און ווייס ווי מיט פריצים צו האנדלען“.

א פאָטער שרייבט צו א זוהן און באַ ווייזט איהם מיט אותות ומופתים ווי וויכטיג עס איז זיך צו לערנען „שרייבן און רעכענין“ און צווישען אנדערס שרייבט ער איהם:

„האבן מיר דען נישט גיזעהן דש אויך ווייבש פערזאנן געפינן זייער גרעסטן גליק ווען זיי שרייבן און רעכנין אויך אנדרי טאלאנט קען, זיי קענין זיין פון דר קלענשטר פאמיליע (1) און נישט זויא שיינ צום אָנועהן, אבער נאר ווען זי וואש איין שרייבן בעזיצט קומן זיי עפטער אין די גרעסטן גליקליכשטע הענד, אזוי יעדער ווערט ביי איר אויף אייביג אין איהר רע דרייא פינגר (1) פערקויפט...“

פון א בריעף פון א דאָרפס־מלמד צו זיין ווייב, לערנען מיר דעם טרויעריגען צושטאנד פון די דאָזיגע מענשען און פון די ארענדארען בכלל, אין דעם בריעף האָבען מיר אויך א מוסטער פון דעם גאלגאן הומאָר פון אונזער מחבר.

(1) זיגל אויבניי זש ווייל זיי זיינען איין גרוישר פאמיליאנט און א. מ. דיק, „דער פלעט אויף שבת“, ווילנא, תרל"ב, ז. 30, איין ארעמעס מיידען פון אזוי קלוינעם שטאנד.

(1) פאר פראַסטע שווערע דאָרפס־ארבייט נעהמט מען א גוי, און מען רופט איהם מיט'ן גויאישען וואָרט, רוישיש — פאד ראַבאָק, פויליש — פאראַבעק.

(2) פלאַסקעס (2) קיין. זעה ספר חסידים פרנקפורט, תרפ"ד, סימן תקנ"ג: במצאי אשכנז להדליק לברך עליו מפני שריתו רע. אין פוילען פלעגען אלטע לייט רוד פער א שוועבעלע (א. מ. דיק. מאַטקע און הערשקע, תרל"ג, ז. 30. דעם וואָס מאַכט שוועבעליך רופט ער דאָרט „שוועבילמאָכער“) — קינדעל.

גיוועזן, אונ האבן מיר נאך צו גיוואגט פאר מיר אויף צוויי שטאנען ליינונגד אונ פר דיר איין לאמעטקע אויף ארבייל נאר אבער ערשט איז ער שולדיג גיב' ליבן פר בראנפון, אונ פר דער ארענדע, האט ער מיר מער ניט גיבן, וויא איין טאלער, דש שיק איך דיר, און ווייטער מוז איך בלייבן אויף דעם אנדערן זמן, אינש ווייל איך קען די קינדער ניט אוועק ווארפן, זיי קענן דאך בייא מיר מענשן ווערן, אונ דאש אנדערע עש קען גאר די געלד זיין פערפאליון, פר צוויי מויל איז איין קלוינע שטעטל, וועל איך אפשר איין שחרית אונ איין מוסף דאכין, וועל איך קען זיבן אכט גילדן נעמן, אין דעם זייא גזונד, פר זיך מיט צוויי קינדער וועשטו גינג האבן אויף יו"ט, צוויי שיק צו מיין פאטער, אונ איינעם שיק צו דיין מוטער, מיר זיינן ניט ווערט דעם היינטיגען יאהר דעם נחת, פעסך דאך וויא פר אירן, נאר זיי ווישן אז איך בין דאך ניט פאר- פאללען, דיין מיינער מאן שמרייהו היים במהו' צדוק חנוך מווארענאווע.

אינטערעסאנט דאס דיק אין דעם „איי-דישען סטודענט“, ווילנא, תרל"ב, ז. 6, האט אויך א מאן וואס דינגט א מלמד פאר דריי רובל א זמן, מיט עמליכע איילין לייווענט אויף א פאָר שטאנען, דערצו מוז ער אָבער העלפּען אין בריוו, קין שפּאַלמען און אויף די בחמות אכטונג געבען.

וועגען דעם לעבען פון יונגע אידישע טעכטער פאר דער חתונה האָבען מיר אן אינטערעסאנטען בריעף וועקסעל, אום אָבער עס קלאָרער צו באַגרייפּען ווילען מיר דאָ ציטירען אייניגע שורות פון דעם אָנפאַנג פון „ספורי הפלאות“ (אָדער „מעשה־בורד" 1):

„מעשה גשאר ר' יודא חסיד פון רעגני-שבורג וויל זיין טאָכטיר איין מאָן געבן, דען ער וויל ניט האָבען אן זיין טאָכטער זאל ארום גיין מיט חיבות און משכנות...“ ביי דעם בעלי-בתי'שען, און איבער-הויפט לומדישען קלאס איז עס אָבער גע-וועזען אַ כּלל דאָס די טעכטער און פרויען זאָלען זיין די בריות און פּרנסה־געפּערס.

די משכילים, וועלכע האָבען הויפטזעכ-ליך געוואלט אויסראַטען די בטלנים — לעדיג געהערס, האָבען קעגען דעם צו-שטאַנד פּאַרפּירט אַ אויס־רחמנות־דיגען קאַמף.

אונזער מחבר פיהרט זיין אַגיטאַציע קעגען אָבגעבען טעכטער צום האַנדעל נוסט־מוטיג, אין אַ פּאַריגען בריעף גיט ער אַליוו אן אַרימאן אן עצה אָבצוגעבען „די זכרים צו פעלי מלאכות און נקבות אין קראַמען“, די שפּעטערע משכילים האָ-בען אָבער אָנגעפּירט זייער קאַמף מיט וואַטה און מיט שוים פאר די ליפּען.

אַט שרייבט אייזיק מאיר דיק: „דיזע אונזיטע (מנהג הרע הזה) קוועלט ארויס נור פון איינער שלעכט פארשטאַנע-נע פרומקייט, מען האָט עס אזוי איין גי-פירט ביי אונז אידען אום דער מאן זאָל האָבען צייט צו זייען און לערנען. און נאָך האָט ניט א זוא א מצוה הבאה בעבירה ווי דיזע איז איר גלייכין, מיר זעמען

מיינ קעקעמפלאר איז ווארשעווער דרוק פון יאהר תרי"ג.

(1) מיינ קעקעמפלאר איז ווארשעווער דרוק פון יאהר תרי"ג.

אפט מוז מען אין איין שטאנציע גיין, אז מ'לויזט קריגט מען אָפֿט ביר געלט! כדרך השבע מאכט אין איין קראם זייער פיל, אי"ה זי קען בוי מיר איין מענש, ווערן און איר וועט פון איר גאר קיין צער נישט האבן, זעט איר וואש צום גען שווינדשטן צו שיקן זיא צו מיר ווייל איך בין ערשט אן איין קרעמערקע, זי וועט ווערן ביי מיר איין לייט, ובזה אומר שלום ידידו ונאמנו יחזקאל טודרום במהו' יצחק מנחם זלחה',

ע נ ט פ ר

יום ג' תמוז תקפ"ג

לאוה'נו ה'ה' הרבני המפורסם וא"נ מהו' יחזקאל טודרוס נ"י,

אייער פריב האב איך מקבל גוועזן ע"י הפאסט, איך דאנק איך פיל מאל פאר אייערע פריינדשאפט, אבער מוין טאכט טער אין קיין קראם האב איך קיין חשק נישט צו געבן, ווייל די קרעמערקעס ווערן מער נישט אין קראמן גניצט צום ארום לויפן טאג אונ נאכט, דעם לאדן אלע וויילע צו בייגן, מיט דעם אייל ווי מיט דעם פייל צו ווארפן, מיט די פינגר די מאס איין צו האלטן, צו בלענדן דעם סוחר די אויגן, צו ריידן אן שיעור פיל פאלשי שבועות צו פאר בריינגן, און מוזן פרי אויף שטיין און די שליטל צו בריינגן צו עפענען די קראם, און צו שרייען יעגאמאשץ מאָם גנילי טאוואר (דש הישט ביי דעם אנדערן איז פאר פוילטע סוחרע2), און מוזן דעם גאנצן

אויס אונזערע טעכטער אונזערע פרויען אין די קראמען אונ אין די טראקטירען. וויא עם האָבען עם גיטאן אמאָל די מואבים דארט ביי דער געשיכטע פון בעור מיט זייערע טעכטער אונ פרויען: (דער בן יחיד, ווילנא, תרל"ה, ז. 18).

יום ג' אייר תקפ"ב

לאוה'נו ה'ה' הרבני היקר החכם מהו' קלונימס קלמן נ"י,

מיין ליבר פריינד אלס איר ווייסט דס איך אייער גוטל פריינד בין, ווי איך גהערט האב דש איר האט איין ארינט ליכע טאכטער וועלכע האט ביי איך נישט וואש צו טאן און ווי איך האב איך גהערט דש זי איין קלוגע און איין בריה איז, וועט זי גוויס אין איין קראם זייער פיל טויגן, ווייל ביי אונז אין די קראמען מוז מען קלוג זיין מען מוז וויסן מיט דעם סוחר ווי צו ריידן, סוחר ווי צו ווייזן, דעם אייל ווי צו האלמען, די סוחר ווי צו כעסטן, וואש פאר סוחרע פרויער און וועלכע שפעטער צו דר לאנגן, ביא איין קלוגע קרעמערקע

ווערט פון דעם ערגסטען געטונעג1) דר בעסטער מען מוז וויסן וועלכן סוחר מען קאן פון קראם אוועק לאזן, אונ וועלכן מען מוז באלד פאר קויפן ווי מיט אים צו האנדלן, ווען נאך צולאָזן דעם מקח, און אפט אויף איין אנדרע סוחרע אויף צו זעצן דעם מקח, דר כלל איז פאר דעם קליגסטן סוחר מוז מען נאך קליגר זיין, און אלש ווענדט זיך אן דר קרעמערקע, אפט מוז דר קרעמער איינעם צו ליב טאן, און לאָזן וואלוויל דארף זי איר שכל האבן באיי זיך, און נישט לאָזן פאר דעם מקח, אפט מוז זיך איין קרעמער היטן פאר איין בעל חוב, אפט האט זי קרעמער קיין ברירה און פאר דעם סוחר דווקא מען זאל אים וועלוועלער לאָזן, אפט פאר קערט האלט זיך דר קרעמער טייערער, און זי גיט דווקא אוועק וועלוועלער,

(1) פויליש — מיין, סאַרט. אויך משה מאר-קווי אין זיין ספר רפואות, פאריצק, 1790, האָט דאָס וואָרט געניצט. זעה נ. פּרילוצקי'ס זאמעלבוכער, ב. 2, ז. 10, ער האָט עם אָבער נאָך נישט געהאט פאר' אידישט, נאָר געשריבען: „גאטונעק“.

(1) וועגען בירגעלט — זעה מיין „וואונדער-אוצר“ — מלאכות און בעלי מלאכות, ז. 25. און דר' מאקס וויינ-ריד'ס „שטאפלען“ (בערלין 1923), ז. 213 און ז. 246. ביי א. מ. דיק, דער אונגעפעטענע געט, תרל"א, ז. 12 און 21. תייסט עם — מרינק געלד. אָבער און „פּערדרייענעס“, ווילנא, תרל"ד, ז. 29, רופט ער עם אויך „בירגעלד“.

(2) דער הויפט קונה איז געוועזן דער פוילישער פרייז, אדער — שררה. זעה אויך זיך מאיר דיק. די אידען אין ליטע, ז. 47-45 דאָס די מוידלעך האָט מען ער-צויגען אין פרנסות, דאמיט זיי זאָלען קאָנען מפרנס זיין זייערע מענער, און דאָהער האָבען זיי געקאָנט רוידען אבי-סעל פויליש אויך אויס פראקטיקע נאָר. די מאַנטלויט האָבען איין וואָרט פויל-

נעם) וואס דינט פייא איינער אנדרע פרויא אין קראם, דאָס איז וויא דיא ווארהייט צו זאָגען איינע שאַפּאַצענע (1) סלֶזבע, דען אויסער דעם וואס זיא מוז זיין אלע מאָל איינע צו געשמיטע צום קראָם, אָנפאלען אויף יעדען פאר ביי נע־ הענדען ווי איינע בריטאַנקע (2), שלעפּין אים אין בוד (3), אויסרעכנין פאר אים אלע סאַרטען סחורות... קריגען זיך אונ אויך זייער אָפּט שלאָגען זיך מיט איינער אנדרע קרעמערקע איבער א קונד, ווי אמאָל זיך אומטרייבע מיט סחורה און א יאַנדהונט (4) איבער די שטאַנציעס, אונ אויסשווערען זיך מיט אַלער הייליגקייט דאָס די סחורה איז פון פעסטען סאַרט, ווערט זי נאָך גיברענט אונ גיבראַטען פון

מאָג שרייען פון אויש צו רעכנין אלע סחורות וואָש עש גפונט זיך אין קראָם, אונ דש מוזן קענן אלי קרעמערקעס, און צעהן אידר פופּעהן קרעמערקעס האַפּין איין שררה פר דר האַנט און איטליכר ציהט צו זיך, שטענדיג אויפן גיעג מיט אנדרע קרעמערקעס זיך צו צאַנקן און צו שלאָגן, אין שטאַנציעס אויב מען דאַרף יוא אדער ניש נאר גילאַפּן, אובר איין מאל ביר געלט ציהט שוין צום לויפן אלע וויילע, זיי ווערן צו לאָזן און נאַשין אלע וויילע, און זיינן איין גריכט ווי די טייולן פון אויף צו בלאָזן די פּויער טעפּ, און בראַטן בולבעס פר קרע־ מערקעס, לייזט מען שווייגט נאך דר קרעמר, דש רוב ביי דר צייט לייזט זיך נישט, האַלט מען אלס די קרעמערקע אין מויל, רעט מען אויף איר בעלידיקט מען איר, לאַזט מען איר אין מיטן גאר אוועק, בלויבט זי אָף איין צייט נע ונד הייבט זי אן מיט סחורה אליין ארום שטאַנציעס צו גיין, צו דר צייט קען זיך אָפּט יוא מרעפן אַז מען זאל לייזן, אַז מען זאל יוא וואָש פר דינן, נאר פר מוין מאַכטר איז דש קיין זאָך ניש, און בין זעלבי גליק ניש מוקנא, לאַז זי פעסר זיין אין דר היים איידר איין בריה אין קראָם, אייך דאַנק איך פר אויער גוט האַרין לאַז אייך גאַט איין אנדרע צו שיקן שטאַט איר, אונ"ונ קלונגום קלמן במהור"ר אליהו אויצק פעשטיין,

(1) עס מוז זיין פארגרינוזט אין ליטווישען דיאלעקט פון — סאבאַטשאַ סלוזש־ בא, הינמישע דינסט.

(2) די באקאַנטע בריטאַנישע בולדאָגט זעה נח פּרילוצקי'ס זאַמעלביכער, ב. 2, ז. 174, (ווארשע, 1917) אויך באַטאַמ־ סקי, „בוים קוואל" א. מ. דיק, „אונגע־ בעשענע געסט", ווילנא, תרל"א, ז. 39: א הונט א בריטאַן, וואָש לויגט ביי די מרעפ וויא איין טיגער, און לאָזט קיי־ ניש ניש ארוין אהן זיין ערלויבניס.

(3) בוד — אויף דייטש בודע, פּויליש — בודא, ענגליש בומב. אין וויטצען און שפּריטצען, תרל"ד, ז. 28, ווען דיק פרעגט דאָס וואָרט בודע גיט ער אָן אין האַלבע לבנות דאָס וואָרט קראָם. די בא־ שיעונגען איבער א וואָגען רופט מען אין אידיש „בויד" (מענדעלי מו"ס, ב. 7, ז. 164: בעל עגלה"שע בוידען), און א. מ. דיק האָט א ביכעל הייסט עס: די קאוונער בריקע (בויד). אין קור־ לענדישען אידיש הייסט נאך היינטגיגען מאָג א קראָם — בוד, זעה אויך, די שטאַלצע קורלענדערין, פון מרדכי יודל־ זאָהן, ווילנע, תרע"ג, ז. 7. דאָס מען האָט דעם חתן צוגעזאגט צוויי יאָהר בוד מיט דירה. זעה אויך וויינרויך „שטאַלען", ז. 198.

(4) יאַגרהיינט ?

עס איז מערקווירדיג דאָס א. מ. דיק, דער פן יחיד, ווילנא, תרל"א, ז. 30, גיט א בילד פון א קרעמערקע כמעט אין נאַנצען גענומען פון אונזער בריעף: „וואס קאָן נאָך עלענדער זיין אין דער וועלט אלס אזוי איין גישעף (בעשעפע־

ליש ניש געקאַנט רוידין, פאר זאַכען וואָס זענען נוגע די רעגירונג האָט יע־ דע גרוישע שטאַט גיהאַט איין שטאַד־ לען וואָש וואר איין למדן און האַט גי־ קענט פּויליש און ער האָט מוציא געווען די גאַנצע מדינה. און אין די קלענערע שטעט האָט מוציא געווען דעם עולם איין הויפּיגער שניידער אָדער איין רופא.

איך וויל צוגעבען דאָס אויף א מצבה אין דער שטאַט אַמבין (ווארשעווער גופּערניע) פון יאָהר תרנ"ב, שטעהט: „מבין לדברעם רבי המדינה".

מאכן גרושן, גליק, ערשט אין די גרעשטע טע שטעט, איז אויב די גרעשטע שלעכטש, מיין מאן לוב גאט פעלט אלץ ניט, ווי מען אונז פארגעשטעלט האט, ער קען לערנן, שרייבן (1) און וואלט טאגן צום האנדל, ווען ער וואלט נאר ביי זיינע עלטערן ניט גיווען, איך קען ניט זאגן דש ער הלילה קעגן מיר שלעכט איז, נאר עס האט מיר געטראפן, פון וואש איך מיר זייער שטארק געהיט האב, צו זיין צווישן עלטר שווער און שוויגער און שוועגערש, מען ציילט מיר די מינוטען פון לעבן, די ביסן פון עסן, און די צייט פון שלאפן, ארבייט האב איך ניט נאך מיין קראפט, ווייל די הויז ארבעט איז און מיינע הענד אב געגעבן גווארן, זיי אלע גייען גפוצט, איך מוז אויב פער- פינסטערט און פאר שמאכט גיין, אוב וואוהל דר עסן איז גנוג דא, אבר די צייט, די ארבייט, פאר צומט דעם מויל, אונד ער לובט ניט וואש פאר זיך צו געניסן, איז ניט זיי גיך פארטיג שילט מען מיר פון גרונד (2) מען זאגט זי איז שון זאט, און האלט און מיט פלייס די קיך דעם גאנצן טאג, קומט אריין איין פרעמער מענטש, שילט מיר ווידר אלע, ווארום גיי איך ניט גפוצט ארום קיך, לייג איך שון מיר ווידר רוחען, קומן גראד פרעמדע מענטשן צו פארן, מוז איך באלד און שטיין צו בעדינגען ארום זיי, קומט איר דר פרי, איז זיי ווייניג זיי ערע צירונג, נעמן זיי נאך מיינע, און ווען מיר ווערט אפט זייער שלעכט הייבט מיר אן טרערן צו פרעסן פון די אויגן, הייבט זיך ווידר אן מויל און אויער צו לייגן (3) די גאנצע הויז אייניגט צום אנדערן, ביז עש שמעלט זיך מיר פון מוויזנד דאנקן, און עס ווערט מיר כמעט די גאל צו שפרונגן, איך האב מיר

די פריסקע (1) וואס עס שימעט איבער איהר, איהר פרינצעפאלען מיט איר פער- פלומטען מונד ווי איין פייער שפיינדליגער פארג אין די שמונדען וואס זי לייזט נאך ווייניג... " האָט ניט דיק אמאָל געזעהען אונזער בריפענשטעלער?

מיר האָבען אויך אינטערעסאנטע בריעף וועגען דעם לעבען פון א יונגער פרוי אין הויז פון איהר שוויגער. זי באקלאַגט זיך, די מוטער רייסט איין וועלמען, אָבער דער קלוגער פאָטער קומט און זאָגט זיין שטרענג קלוג וואָרט וואָס עלטערען מענען נאָך היינט הערען:

יום ג' כסליו תקפ"א שאוול
לאהובי אבי הח' הרבנו הגדול המפורסם
בש"ת מהר"ם אהרנס שמואל ולאמי
היקרה הצנועה החכמנית מ'
דאפא מירל שחח'

מיין ליבר פאטר און מיין לובע מוטער, דש וואש איך האב ביו אהער ניט גשריבן זאל איך קיין וואונדער ניט זיין איר וועט פאר שטיין אן דעם בריף נאך, דש איך האב קיין שולד מיינע לובע על- טערן, איך דאנק אויך פיל טויזנד מאַהל, פאר אייער מיהע און טרויליכקייט וואש איר קעגן מיר געוויזן און גטאן האט, נאר גליק איז אומ מוגלך איין קינד צו געבן (2) איך האָב גמיינט גרושע שטעט

(1) „לערנען און שרייבען“ דאָס זענען געוועזען די צוויי הויפט זאכען מיט וועלכע א חתן האָט זיך געקאָנט אויס- ציבענען צו האָבען מעלות עצמו, זעה אויך י. בודאָהן, א חתן אויף ארענדע, ווילנא, חס"מ, ז. 5, מהוען לויטשע שרובים, נעמען למדנים און „שרוי- בערס“.

(2) „שילמין אויש פון גרונד“, אונגעפער מענע געטמ, א"מ, תרל"א, ז. 33.

(3) אן אינטערעסאנטע רעדענסארט: ווען מען סוד'עט זיך לייגט מען צו דאָס מויל צום צווייטענס אויער.

(1) איך גלויב נישט דאָס עס איז פון פויר- לישען פריסק, ווי פראָפ. שטראק וויל האָבען אין זיין אידיש-דייטשען ווער- טערבוך, נאָר פון פריסקא, אין סמאָלענ- טקער רויטשען דיאלעקט, הייסער אש, (זעה דאל'ס גרויסרויטשען ווערטער- בוך). מען זאָגט אויך אויף אידיש: ער האָט געברענגט, געשאַמען אויף איהם היי- טע אש. (ג. ח. לערנער, א חתן אָהן א באַרד, ווילנא, תרס"מ, ז. 29). די דאָזי- גע רעדענסארט, ווי אַנדערע עהנליכע, שטאַמען פון די אינקוויזיציאַנס מיט- לען פראקטיצירט אין אמאָליגע געריכ- טען.

(2) זעה ביי א. בערעשטיין: נדן קענען על- טערען געבען, אָער ניט קיין מויל. מען זאָגט אויך: אויף רעדן הערעלע אַ פערעלע, אָבער מויל-ברכה קאָן מען ניט מוט געבען.

קומשטו ניט, און דר אנדערער וואך, וועל איך מיר צו נעמן איין קלוגן מענטשן, און איר צו זעהן פון דארטן פריי צו מאכן, בפרט אין זא איין צייט, עס קערט מיר גאר דר מה דערפון, עש זאגן און דערפמעדע דש איך אונד די, זיינן די גרעשמע גולנים איבר אונד אייגן קינד, עס האט דאך מיר ווי פיל שורות, זא פיל יארן לעבן וועק גנוטן, אונד דש אנדרע, זיי קענען נאך ביי איר אלץ דער ווייל אוועק נעמן, אדר אנדרע להכעיס טאן, וואש העלפט זי פיל שרייבן, מען מוז זעהן וואש צום גיכשטן צו פאָרן, אונד איר פון דארטן הערויס בקומן, אין דעם זיי גונד אונד לעב וואוהל, דברי וזגך דאבע מירל.

ע נ ט פ ר

יום ג' טבת תקפ"א ריבא
למחברתי הצנועה ומפורסמת מרת
דאבה מירל שהי'

דיין בריף פון ר' כסליו האב איך מיט גרויש צער גילויענעם, עס ווערט מיר גיוויש דער פון זויא גומ שלעכט ווי דיר מיין קינד איז מיר זייער טייער, נאר צו זיין צו איין גילעכט פון דר וועלט איז אויך ניט שוין, לאז דיר דוכטן דו וועסט פאָרן, אונד וועסט איר אפ נעמן, וואש וועט איר דא דער פון גומ ווערן, אונד אליון קען זי אונד איבער דריסיג ייערן, און דארטן וועט מען איר נאמן מער ניט קענן הערן, מיר וועלן מער ניט מאכן הלילה איין פרישה און איין פינדשאפט צווישן די קינד, דער הויפט איז, דש מען טאר אקינד ניט פיל נאך געבן, פון ארבייט וועט איר הלילה ניט שאדן, אונד אייביג וועט זי מויט שווער אונד שוויגער אונד שוועגרינס אין איינעם ניט זיין, איין מאל, מויט איר מאן, שרייבט זי אליון פר טראגט זי זיך, דארפן מיר פון ווייטן מער ניט אכטונג געבן, און שווייגן, צו איר שווער אונד שוויגער האב איך שוין פער פאָסט גשריבן, און ווייטער זיי רוחיג צו הויז און שרייב מיר מער ניט דער פון, וואו רוב אז מיר וועלן אלע וויילע איינער צום אנדערן דער פון שרייבן, וועט מען קען איין גאנצען בריפען שמעלער דרוקן, דריין זיי גונד און לעב וואוהל, אוי"ה אז גאט וועט איר מויט איין גומן גליקליכן זון בעפרייען, וועלן מיר אן דעם דארטן אונד זיין, דברי בעלך אברהם שמואל גינץ בערג.

עטליכע מעג גיקלאַגט, האט קיינער ניט גטרעמען, בלויז די אלטע שוויגער פון יוצא וועגן, גונד בין איך גווארן פון פרגניגן, וואש עס זיך גמאן האט, עס זיינן גוועזן פיל וואש זיינען פארטיג גוועזן צום עסן, און עס איז ניט גווען וואש, און ווער זאל מאכן, די ברוסקר שנור האט מיר גיוואלט כמעט פון בעט ארום ציהען, דש איך זאל גיין שון צו דר ארבעט, אין קורצן עס איז וויינג צעהן מאל זוי פיל פאפיר צו שרייבן, איך וואלט אונד שרייבן איין ווייניג פון זייערע רכילות, וויל איך אויך ניט מצער זיין זא פיל, נאר אין קורצן, איך וויין אלי מאן, אז אונד דר מאן זיך אז אייער מיהע איז ניט אן גלויגט, און אייער קאסטן, גייט לאיבוד, זעהט אום גאמט ווילן מייך אב צו נעמן, איך בין אין זוי איין צייט, וואש מיר די ארבעט איז שון צו שווער, איך האף דש איר וועט אונד מיר רחמנות האבן, אונד וועט זעהן אלע מיג' לוכקייט צו לייגן, מיר צו בעפרייען פון זוי איין אורט, איבר הופט בעט איך דיר ליבע מוטר, ווייל איך ווייש דש מיינ פאטר קען זיך אפט נעמן צייט ניט צו הערן, אייער שרייע טאכטער וועלכע האפט אונד אייער קומן, מרים דבורה בת הנגיד מהו' אברהם שמואל גינץ בערג.

יום ר' כסליו תקפ"ב

לכבוד אהובי בעלי ה'ה' הרבנו
ומפורסם מהו' אברהם שמואל נ"י,
מיין ליבער און שרייער מאן, איך גריס דיר ערשמענס פיל מאל און ליען דעם בריף פון דיין טאכטער וואש דא איין גשלאסן איז, צייט דר בריב גקומן איז, קענן מיר אלי אין דר היים ניט רוהען, עס קערט מיר אלע וויילע צו טרערן, דש אונד זוי פיל געלד און גונד גיקאסט האט, ווי האבן מיר איהר דש ערצויגן, דש זי זאל דש פון ערשט קען זוי איין גראפע שלעכטע הויז און און נאך מעהר מיט דעם גונד צו צו שפולן, מיין ליבר מאן לייג אלץ אונד ציעם האַנדל אונד איין זייט אונד זעה צו קומען, דש מיר זאלן קאנן אונד איינציגע טאכטער פון זא איין ביטערע הויז אויש צו רייסן, אונד ווייש דו קענישט אפט דער פון לאכן, איך זאג דיר

(1) ווען, "מען שפולט מיט'ן לעבען" (ספעקט מאָר, ענינים ואבינונים, ז. 234) אַדער מיט'ן געזונד, הויסט עס, דאָס מען איז עלול עס צו פארלירען.

וועגען א זונדשני, וועגען דעם לעד בען פון א בית-דין שמש און ווי אזוי די שדוכים זיינען צוגעגאנגען האָבען מיר א אינטערעסאנטען בריעף וועקסעל:

יום ה' שבט תקפ"ד

לאהובתי אהותי הח' הצנועה והחסודה
החכמנית מרת יענטה גרונה שתחיה

מיין שוועסטער צייט איך בין נישט פֿר דיר גיזאגט גליווארן איין אלמנה גי' ווארן, האט זיך מיר קיין רעכטיגן שדוך נאך נישט געפאָרן, מיט קיין אום ערליכן מאן האב איך נישט גוואלט מאן, זוא וואש רעכטס האט נישט געוואלט מיט מיר מאן, איבער די קינדער זאללען לעבן, איך קורצען יענע וואך קומען אריין צוויי שדכנים מיט איין מענשן, באלד פֿון מיר טעלע יאָרן, אן גיזעהנדיג שוין האט ער מיר אוש גיוויזן פֿר איין ערליכר אידל פֿר קיין למדך האט ער מיר נישט געשיינט, פֿר קיין בעל מלאכה געוויש נישט, אזו האבן די שדכנים אן געהויבן צו ריידן, איר זייט דאך קיין קליינה קינדער, איר דארפט זיך נישט צו שעמהען, ער אליין האט אויך אן געהויבן צו מיר צו ריידן, און זאגט מיין ליבע אידענע, אוב איך בין איינע אנטשענדיג, לאמיר טאן למז"מ איין שידוך, איך האב עטליכע הונדערט גילדן געלד נאר איין זאך בעט איך אייך ווען עס זאל זוא ווערן, אָדער נישט ווערן, דארף קיין מענשט נישט וויסן אז איך האב אייך גזאגט אז איך האב געלד, זוא האב איך מיר מיין שוועסטער נאך מער דר שראקין, איך האב גמיינט אפשר תלילה נישט קיין ערליכר מאן, איך קורצען ער זאגט צו מיר ווייטער, אידענע נע איר זאלט וויסן, איך בין ב"ה איין מענשט וואש צו ווישן לייטן גיאכט איך בין אפשר אויך איין פֿערטל דיין, איך האב גלייך פֿר שטאמען, אז ער איז איין ערליכער מענשט, עכ"פֿ איך צוויי טעג ארום האבן מיר תופה געשטעלט למז"מ, נאך דער חתונה עטליכע טעג האב איך אליס נישט געקענט דער גיין, וואש זיין פֿרנסט איז, ער האט מיר בשום אופן נישט גוועלט זאגן, איך פֿלעג אמת זעהן דורך דעם פֿעכטער אלע וויילע אים אויף דער גאס לויפן איין מאל מיט מענשן, איין מאל אן מענשן, קאם איך האב דר זעהן מיט מיינעם איין פֿעקאנטן אים ריידן, איך בין גלייך אריבער גגאנגן, אונ פֿרעג יענעם ווער איך דער אידל וואש איר

מיט אים נישט לאנג גרעט האָט, וואש מיינט זאגט ער דאש אזו איין ב"ד שמש, האב איד אן גהויבן צו לאכן אונ האב אים אן גהויבן צו פֿרעגן ב"ד שמשים פֿר דינען דען זייער הוצאה, אך זאגט ער, זיי זיינן אן גשטאפט מיט געלד, זאג איך וואש מיינט, דעם פֿיזאים וואש מען גיט פֿר דעם גאנג, קען מען דא גאר ריידן ווערן, האט ער מיר גגעבן צו פֿר שטיין, איינס נישט אלע גיבן פֿייר איכט מען גיט צו זעקס, און צו צעהן גראשן, אונ אנדרעך מעהר, אונ דש אנדרעך ווייסט איר וואש זיי טוען זאגט ער צו מיר, למשל איינר קריגט מיט דעם אונ דערן שיקט מען דעם ב"ד שמש מתרה צו זיין, פֿרעגט ער דר ווייל אום דעם גאנצן יענטערעם, אונ דר נאך קומט ער צום אַנדערן צד, פֿריינגט זיי צו הויף צו זאמן מאַכט צו ווישן זיי איין פֿשר אונ נעמט נאָך עטליכע גילדן פֿשרה געלד 1), אונ ב"ד זעט זיי און דר אויגן נישט אונ אז אונדרעך בעלי דברים זיינן הארשע מענשן, אונ גייען דוקא צום ב"ד, לאזט שוין דר ב"ד שמש זיי זיך דרויען ארום ב"ד עטליכע טעג, ביז ער ווערט גוואר פֿון ב"ד דעם גאנצן גרונט, אונ וואש זיי וויילן פֿסקען, קריגט ער ארום די בעלי דברים פֿון ב"ד שטיבל, אונ מאַכט צו ווישן זיי איין רעכט, דא האָפט, ער שוין שיינה עטליכע גילדן, אפט מאכן מענשן פֿר זיי מסירת מודעות, אפט זיינן זיי שלוחים פֿון גיטן, דש קומט דאך אליס אריין איין שטילער גראשן, זיי שטייען זאגט ער אפשר אויף גרושע 2-3 גילדן איין וואך אזו ווי איך האב דר הערש, האב איך מיר דר פֿרויט, אז איך בין ב"ה איין ב"ד שמשטע פֿון שטאט בין איך דאך ב"ה איין לויט, אין דעם מיין שוועסטער זיי גזונד זאיי וויסן אז דו האסט איין ב"ד שמשטע איין שוועסטער ב"ה, דיין מרייע שוועסטער רויזה גענענדיל בת המנות מהו' יחזקאל שמעון ב"ד שמשטע,

ע נ ט פ ר

יום ה' לחודש מר השוון תקפ"ה אייווע לאהובתי אהותי הח' הנגידה המפורסמת מרת רויזה גענענדל שתי'

(1) ווען מען פֿסק'ענט א דין תורה, הייסט עס „פֿסק'געלד", אָדער „דין-תורה געלד". זעה א. מ. דיק, דער אידישער פֿריידיגער, ווילנא, תרל"ה, ז. 31.

מיט אים ביז הונדרט און צוואנציג יאר אונ אין עושר וכבוד, אין דעם לעב וואהל דיין טרייע שוועסטער יענטה גרונה בת המנוח מהו' יחזקאל,

וועגען די שרכנים און זייער מאָרנע פרנסה האָבען מיר צוויי גלענצענדע פרייער וואס גיבען אונז מיט הערליכען הומאָר ביידע זיימען פון יער מטבע :

יום ג' תמוז תקע"ט

לאהובי גיסי הח' התורני היקר החכם המושלם המופלא ומופלג מהו' בנימין בועז נ"י,

מיין ליבער שוואגער ווייל איך בין שון צו דער עלטער און קען שוין אליין ניט הארעווען וויל איך דורך צום מענטשן מאַכן און וועל דיר איין גוטע פרנסה צום לעבן געבן, איך פר גיין עש קיין אנדרן נאר דיר, איך האב שוין ב'ה מיינע גרעסטע העלפט יאָרן אָב גלעבט און האב דער פון מיינע מעכטער אויס גגעבן, איך האב אים ליבע טאכטער אונט צו 10 טאלער נדן אונט שיינה קליידר, פר די ליגן וואש מען דארף צו דער מלאכה וועט מען אוף יענער וועלט ניט שטראפן, דען מען קען אנדרש קיין שידוך ניט אוש פירן, (1) און מענטשן דארפן דאך אוף דער וועלט גבארן ווערן איך בין שוין אלט, איך האָב אזוי פיל כח שון ניט אין צו ריידן, איך בין שון אזוי פיל ניט שטארק צום גאנג, ווען איך דער זעה די בתולה קען איך שון זוג פיל איר אויפן וועג ניט פריינגגן, דש זי זאל פר שטיין די מעלות פון חתן, ווי שוין, ווי קלוג, וואש איין בריה ער איז, און אפט אז ער קען ניט אזוי לערנען, מוז מען דאך זאָגן דש ער דר גרעסטער עילוי איז, אפט מוז מען איין מום אויך פר דעקן, די כלות מיינן גאר ניט די לומדים, און די חתנים מיינן גאר ניט קיין מיוחסת, זי מיינט גומ, און ער

מיין שוועסטער מו"מ דיר מיט דעם נייעם מאָן דעם ב"ד שמש ווי די שרייבסט מיר האשטו ב"ה גמראפן גאט זאל דיר געבן מיט פיל גליק, און זאלשט נאך פון אים פיל ב"ד שמשילעך דער לעבן, נאר ביי איד אין איין גרושע שטאט, איז טאקע איין ב"ד שמש איין לויט, ביי אונז אין איין קליינע שטעטל איז פר האַנדן איינר איז ער נעכיד איין ב"ד שמש און איין ברהן, אונט איין שול רופער, און אגיייער מיט בריף, און איז און איין לויבט צינדער, דער ביי מרינקט ער קיין מעשה ניט, ערב יו"כ שמיט ער אמת מיטן מעלער, 10 מאכט אים קוים 10 צוועלף פניאים, איין גרושער אביון, שטארבט מיט ווייב און קינדער כמעט פר הונגער, אפט טרעפט זיך אמת איין חתונה, אדר איין ברית מילה, איז ער איין בע' מער (2) מיט איין סארטווער (3) איז איינעם פר דינט ער כלומר וואש עס איז, ביי אונט איז איין ב"ד שמש גאר ניט זויא פיל חשוב, נאר אמת אייערע ב"ד שמשים אין איין גרושע שטאט זיינן שון גיניט אין אלע זאכן אבער ביי אונט אין איין קליינע שטעטל, שטיינט גזאגט וואש מען קען שון דער לעבן פון ב"ד שמשות, נאר מיין ליבע שוועסטער איך בין זייער צר פירן פון דיין שידוך אונט עלטר זיך

(1) דאָס שטעריימיכל, אָדער „שבת הנוכה אין מעזביז", ז. 5, דאָס דער שמש פלעגט האָבען הנוכהגעלד, פּוּריסגעלד, די שיסל ערב יו"כ. שלום-עלויכסגעלד און בשעת די בעליבתים פּאָהרען אוועק.

(2) דער שמש פלעגט זיין דער בעסטער צו שמחות, זעה „שנאָה איבער א חתן" ג. ה. לערנער, ווילנא, 1912, ז. 12: מען שיקט איהר ניט קיין בילעט, קיין צע' טיל, קיין שמש איהר רופען צום תנאים. זעה אויך: מען האָט גיזעהן דעם שול שמש ארומלופענדיג פּערבעטען אלע בעליבתים צו אונט זעה אויף תנאים. שמו"ר, שיינדעלע, ווילנא, תרנ"א. ז. 29.

(3) פּראנצוויש — סערוויר, אין פּראנצווז זיש איז עס אבער א ווערב און נישט קיין זאך-וואָרט (שם עצם, אָדער ווי מען רופט ער אין אידיש: שם דבר, פון די רעדענסאָרט: „ער איז א גאנצער שם-דבר" דיק, באַרוסקע דער שומר, ז. 21). עס איז אָבער שווער צוזאמענ-פּאָרען אונטער סארטווער מיטן ענגליש-שען סורווער, ווייל און אידיש איז דער ווערב ניט סארטווען, נאָר סערוויר-רען.

(1) זעה מענדעלי מוכר ספרים (כל כתביו ח"ג, „האבות והבנים" עמוד 821): אל לאיש אמת להיות שדכן, כי ירע לו וירע לאחרים. זעה אויך א'מ"ד, דער ליטוואק אין וואַלינען, ז. 14: יעדער שדכן מוז זאָ גען ליגען. זעה דארטען די גאנצע געשיכט-מע (זייטען 19-14) וואס אילוסטרירט זעהר גוט אונזערע פרייער דאָ.

קעפּ, ווייל איטליכער שרױט נאָך דר תּוּנָה זאל דעם שדכנש קאפּ אראָפּגיבן. מען ווערן, ווי ער האָט מיר מיין קאפּ אראפּ גינומן מיט דעם שידוך, נאר וואש גייט עס מיך אן אז איך נעם אפּ די קאפּ געלט פּרוער, היינט האב איך שטענדיג תּנאים, און תּוּנָה, און אָפּט פּרית מילות, אמת בױ איין שדכן איז אין דער הױם דש רוב ניטא פּר ווייב און קינדער וואש צו עסין, אבער פּר זיך אליין איז פּרינקן נאָך מער דא ווי עסן, עס איז ברודר איין גליק, אוב אייך געפּלט שרױבט מיר אפּ תּיבּף וועלן מיר זיך שליסן צו זאמן, און איר וועט קיין חרשׂה ניט האבן, און איך האב שוין אויפן מוח עטליכע נאיוע שדוכים וועלן כי מיר וועלן גיוויש אוף פירן, דברי גיסו משולם חנוך במהו' נפתלי הירק,

ע נ ט פ ע ר

יום ב' שנת תקפ"ד לפ"ק

לאהובי גיסי הרבנו הישיש היקר המפורסם מהו' משולם חנוך נ"י,

מיין ליבער שוואגער אייער ברוב האב איך דער האלטן, אונ האב גוט בלאכט איבער אייערע שותפות וואש איר ווילט מיט מיר מאַכן, האט נישט פּאריבל, דארף מען איין עדלערע פּרנסה אוף דער וועלט ווי איין שדכן איז, אליגנער מוז מען זיין דער ערסטר, ווען מען איז איין ליגנער מוז מען שוין אין אלעם איין פּאלישער מענש זיין, זויפן קען מען זיך אום לערנין זייער גרינג, ווייב און קינדער האבן קיין מאל קיין ברוט ניט, און דער הױם גישוועלט מען פּר הונגער, איך האב אליין כמה מאל גזעהן אז מען טרעפט אפּט ניט צו גלייך איין שידוך גיט מען אָפּט דעם שדכן אין האלו און אקין, אונ אויב עש איז דא טרעפּ, ווארפט מען אים אוך פּון די טרעפּ אראָפּ, קללות האט איין שדכן כל זמן ער לעבט, מאן און ווייב לעבן אפּט אום שוין זייער ויאָר, און אז זיי צו קריגן זיך איין מאל וועמן שילט מען דעם שדכן אונ אז דער שדכן איז גשטארבן וואָרצילט מען אים פּון קבר ארויס! אונ

מיניט, שוין, אללע האָבן איין גלייך ווערטי, מען נעמט ארום די קוה פּון שמשאל וד'1) און דר בױ האָב איך שוין אלמערש מיט פּר שריבנע ביכר התנים בזונדר, כלות בזונדר, איר וועט שוין אלץ פּארטיגע, נאר אוף צו פירן דארף מען עש, ווי פּיל מאל האב איך שוין גנומען בױ התנים און כלות איין שרייב געלט, דער כלל איז דער שדכן פּר דינט טאפּל, איינס פּר דעם איין צייכענן, צווייטנס צו דעם צו הויף בריינגן חתן כלה זאלן זיך זעהן, און אפּט אז חתן כלה טוען צו ווישן זיך בשתיקה די עלטרן איין שידוך, קען מען פּר דינגן נאָך מער געלט, אונ אפּט נעמט ער פּר דעם אפּ לאזן דעם שידוך מער ווי פּר דעם צו הויף בריינגן, אמת איין מאל האָט איין שדכן דברים רעים אוך קללות מער ווי מען בדארף, שונאים גוויש! נאָר איין נס איז וואש איין שדכן האט ניט פּיל

(1) בױ א. א. בערנשטיין (קוה, 4) איז דאָ א שפּריכוואָרט דאָס ערשט ווען מ'האָט די קוה צוגענומען (ארויסגע'נב'עט) פּון שמשאל פּארמאכט מען (פּארשליטט מען) דערנאָך די מיר צו, ד. ה. דאָס ערשט ווען דער שאדען איז שוין געשעהן און עס איז שוין צו שפּעט ערשט דאן הויפט מען אָן פּארויכטיג צו זיין. ווי דאָס ענגלישע שפּריכוואָרט:

Lock the stable door before the steed is stolen.

(Handbook of Proverbs, N. G. Bohn. London, 1904. p. 445.

דאָס פּאַלק באנוצט אבער די ערדענסקאַרט ווען מען נעהמט א פּרוי פּון נישט קיין געהויבען הױז. מען נעמט די קוה ארויס פּון שמשאל און מען שליסט צו די מיר, מען האט מעהר קיין געשעפּט מען מיט דער פּאַמיליע. בױ א. מ. ש. ,,דאָס פּרייליכע ערשעלע אסטראָפּאַז' ליער", ווארשא, 1902, ז. 15: ,,מען נעמט ארויס די קוה און מ'פּארברענגט די שמשאל" אויך א'מ'ד אין ,,בארוסקע דער שומר", ווילנא, תרל"ב, ז. 26.

(1) שמו"ר, דער אוצר, ווילנא, תרמ"ה, ז. 26: דאָ האָבען זיך געשאמען קללות און הרמות, מאַטעס מיט מאַמעס זיינען גער פּלוגען פּון די קברים.

(2) א. מ. דיק: אומגעבעטענער גאסט, תרל"א ז. 24: שדכנים ווייסן אויף קלאָר דאש ניט איינער פּון זייערע געמאַכטע פּאַר פּאַלגען ווינצען זײא קיין גומעס.

גאנצער וועלט איז אויף אים", ביי מענ' דעלי מוכר ספרים האָבען מיר: „הנפה'נען צבועטשען וואס אין דער קאַרט" (קליין מענשעלע, ז. 90) „א גנב, א ליגנער, אלץ דינג וואס אין דער קאַרט" (פישקע ז. 138).

דר' הערמאן שראדער אין זיין „בילדער-שמוק דער דויטשען שפראכע", (בערלין, 1912, ז. 450), שרייבט:

„Wenn man (zu Luther's Zeiten) gern sich ausdrückte SPITZIGE, BOESE, WILDE KARTEN AUSWERFEN auf jemand (ihm arg zusetzen, schlecht von ihm reden) so hatte man wohl den unglücklichen, Spieler im Auge, der in Zorn und mit wilden Worten seine schlechten, verlierenden Karten auf den Tisch schleudert."

אבער ביי שעקספיר'ן (האמלעט, פינפ' טער אקט, ערשטע סצענע) "To speak by the card,"

מיינט, רעדען גענוי און ריכטיג.

שעקספיר'ס מפרשים ווילען אָבער האָ' בען אז דאָס האָט נישט קיין פאציהונג פון די שפיעל־קאַרטען נאָר צו די קאַרטען פון די שיפס־קאפיטאַנען. עס איז אפשר אויך כדאי אָנצוצייכענען דאָס אין דער ענגליש־שער פּאָלקס־פּראָזאָלאָגיע, א זאך וואס אין "On the cards" הייסט דאָס עס איז גרייליך פארהאנען א מעגליכקייט דאָס די זאך וועט געשעהן.

אזוי ווי נאָך אַל ע מ ע ז בלייבט די רעדענס־קאַרט „וואס אין דער קאַרט" א טונקעלע און פון אומ־פאשטימטער אָבשטאַמונג, וויל איך גלויב' בען דאָס די אורשפרינגליכע פאָרם איז געוועזען „אויסרעדען וואס אין דער קאַרט", (ער צורעדט דאָרטען וואס אין קאַרט שמעהט און מאכט הווק", דינענ' זאָהן, הנאהבים והנעמיים, ב. 3, ז. 25, „בלעגט מען אויף מיר אויסטראכטען וואס אין דער קאַרט שמעהט", ספעקטאָר, ענינים ואביונים ז. 59 זעה אויך א. מ. דיק, נייסטער געשיכטען, תרל"א, ז. 22

אפט טרעפט אויך אז עש ווערט שוין דער שוך אב גמאן וויל מען שוין גאר קיין שדכנות ניט געבן, בארוועס מוז ער איין ביג גיין, עס קען אים גאר קיין מאל אוף שוך ווארג ניט אויס קומן, דען ער לויפט שמענדיג איבער די גאסן, אונ אז מען טוט ביי איין מחותן איין טרונק בראנפן, אונ ביי דעם אנדערן אויך, די קאפ פר דרייט זיך, די פיס איז פר נעצטא ליגנער לסוף בלויבט ער, פר קיין ערליכן מאן האלט מען אים ניט, גאר די קורט פון דער גאנצער וועלט איז אויף אים, קללות האט ער שמענדיג זאגט, אונ אפט מוז ער נאָך ווי פיל צעהנדליג מייל צו פיס גיין, און לסוף אז דער שידוך גפעלט ניט מוז מען גיין אין הונגר אונ דארט צו ריק, בעטלן אין יעדער קרעצ' מע עסן פרעמדע פלוט און אפט מען קומט ריידן דעם שידוך, מען גיפינט מאָן אונ ווייב ריידן צו וויסן זיך זייער ייענ' טערעש, זאגט דער מאן אין דער שטיל וואש וויל דער פיאנציע האָבן, אונ קערט זיך אפ אונ זאגט וואש קויכט איך, עס ברענט גאר), זייט מוחל איך האָב ערשט קיין צייט ניט, איך האָב מיט מיין קינד זיך ניט וואש צו אוילן, און ווידר אז עס טרעסט אָפּט איין עון ר' (25) צו וועמען לויפט מען גישווינד ציט שדכן, ער זאָל זעהן גשווינד מיט וועגן צו פר דרייען, קיין עולם הזה האָט גייוויש דער שדכן ניט, און קיין עולם הכא האָב איך מורא פשיטא ניט, אלס דען זעט אייך מיין פרוינד איין אנדר שותף, טרינקן אויף דער עלטער אז איך וועל ניט זיין קיין שדכן וועל איך אויך קענן, אין דעם לעבט וואהל גיסו בנימין בעזע בהמנות מהו' צבי שמרי,

איך וויל דאָ נאָך אייניגע ווער־טער צו געבען וועגען דער מערקווירדיגער רעדענס־קאַרט, וואס מיר האָבען אין דעם לעצטען בריעף: „גאר די קורט פון דער

(1) נאָך שטאַרקער: „וואָס ברענט דאָרט אזוי די וויליע" (דער טייד ביי וועלכען ווילנא שמעהט). א. מ. דיק — „פער־דרייענעס", תרל"ב, ז. 32.

(2) זעה א. מ. דיק, דער שדכן, ווילנא, תרל"ד, ז. 25: עס איז צוואר דאָס עס גשעהט מאַנכע אומגליק ביי דעם שפעט תהונה האָבען.

האָבען געגלויבט אין דער וואָהרזאָגער־ריי פון קארטען (ווי ווייט די פראקטיק פון קארטען־ווארפען און די אמונה דערינען איז פארשפרייט ביי די ענגלישע פאלקס־מאסען זעה ר. טשאמבערס, „בוק און דעים“, פ. 1 ז. 284-281, שרייבענדיג וועגען דעם 21־טען פעברוארי אויך דיק שרייבט אין דעם שווארצען האָן, וואס זאל זיין זיין איבערגעזעצט פון ענגליש, (וויילנא, ז. 30) : „ווי אויך איינגלאנד איז איינע געבילדעטע נאציאָן איז זיא דאך העכסט פרום און העכסט אבערגלויב־בעש, גלויבן אין קארטין אויס ווארפען און אין ווארוואַגער־ניגן אזויא גאר נאך יעצט און בפרט אין יענער צייט, עס בע־דיגען זיך דער מיט זעלבסט די גרעסטע לאַרדין (גראפען) און דיא גרעסטע דא־מען“), פשעת אידען האָבען פונקט להיפך געהאלטען אז דאָס אויסערצעה־לען מעשיות פון קארטען איז פידריך לאַ היה ולא נברא.

אלכסנדר הארקאווי אין זיין נייעם אידיש־ענגליש־העברעאישען ווערטערבוך (ניו יאָרק, תרפ"ה) שרייבט ביים וואָרט „קארט“ : „זאָגען אויף איר מיצען אלץ וואס אין קארט שטייט“ — יחס לאיש כל דבר רע. און ער רעכענט אויך דאָס די פראזע נעמט זיך פון קאר־טען לייגן. קארטען לייגען האָט אָבער גאַרנישט צו טהון מיט כל דבר רע.

ענדיגענדיג, וויל איד זיך ערלויבען צו זאגען דאָס איך גלויב, דאָס די אידישע פארמע פון רעדען : א צרה איז מיר נישט, א דונער האָט מיך נישט דערשלאָגען, א. ז. וו. וועגען וועלכע מיר האָבען גע־רעדט אויבען. ז. 21, איז א פאָרם וואס האָט שוין לאַנג געטליעט ביי אידען, שוין די קדמונים האָבען אויסגעטיימט גע־וויסע ערטער אין תנ"ך, דאָס ווען נישט ווילענדיג דערמאָנען מיט'ן מויל שלעכטס וואס קאָן כומען צו איינעם הענגט ער די שלעכטס אָן אין אנדערע, זייער טערמין פאר דעם איז באקאנט : כאדם התולה

און — דערפינדלינג, תרל"ה ז. 40) און ס'האָט לכתחלה ניט געמיינט „אויסרעדען כל הביון“, נור אויסרעדען „אויסנעטראכ־טע מעשות“ (אָבער וויל געוועהנליכער טראכט מען אויס שלעכטעס, איז „אויס־רעדען וואס אין דער קארט“ געקומען צו פאציכענען אויסרעדען שלעכטעס), און עס האָט זיך גענומען פון די קארטען (ווארפערס) וועלכע פלעגען ארויס לעזען פון די קארטען וואס ס'האָט זיך זיי פאר־גלוסט. עס איז כדאי אָנצומערקען דאָס אין שפאניש הייסען קארטען „נאָיפעס“, און אין איטאַליעניש—נאָיבי, דאָס איז גענומען געווארען פון אראַבישען „נאָיב“ וואס מען האַלט עס אין פארגרייזט פון אראַבישען „נאָיב“ אָדער נביא, וויל מען פלעגט די קארטען הויפטעכליך באנוצען דורך זיי נביאות צו זאָגען.

עס איז דערום מעגליך, אז די רעדענס־קארטען אין ענגליש פון וועלכע עס ווייזט אויס דאָס קארטען פאציכענען זאכען וואס זיינען ריכטיג און וואָס וועלען גע־שעהן, שטאַמען פון קלאסען מענשען וואס

(1) דער אידישער פאר־פסח, ווארשא, 1881, ז. 166: קארטין ווארפער־ניגס, „דער ליטוואק אין וואָליגען“, ווילנא, תרל"א פון א. מ. דיק אין דער הקדמה: קאבא־לא (קארטין אויש ווארפין), און אין וויטצען און שפוטצען, ז. 32, שרייבט ער: די קארטין שפיל איז ערפונדען גיוואָרין שוין פון לאנגע דאטען אין קליון אזיען נור ניט אלס שפיל ער איז ערפונדען גיוואָרין נור אלס איין אַראַקעל (לוח הגורלות) וואס מען זאָל קענען טרעפן פון די אויסלויגענדיגער בילדער, די צוקונפט (עתידות) אָדער געהוימע זאכען (נסתרות) דאָס זעלבי־גע וואס איז היינט קארטין אויס וואָר־פין... נאכהער איז גיוואָרין דער פון איין בלוזער געווינס שפיל.

א קארטען־ווארפער־ין הייסט אויך אויף אידיש—טרעפערקע. א לונג און לעבער, ש'מ"ר, ווילנא, תרנ"ז, ז. 12.

פארשוניגען זיינע (מוינענדיג צוויי חזירים) ציטערען זיי דאָס ער געהט זיי שעכטען (דער חזן, ווילנא, תרל"ה, זייט 12).

די מעשה איז אָהן ספק א פאראידישונג פון איינע פון די מעשיות פון דער קעניג גין מארגארעט פון נאווארע אין איהר העפטאָמערן (פערטער טאָג, 84-טע ערר צעהלונג) פארגלייכענדיג ביידע מעשיות, איז עס זיכער, דאָס נישט דיק האָט די מעשה פאראידישט, נאָר עס איז געוועזען א באקאנטע פאָלקס־הלצה וואס ער האָט אויסגענוצט.

פרענט זיך: וועג, און ווי אזוי האָט דער עולם צוגענומען די מעשה פון העפֿט טאָמערן און עס פאראידישט, און צי קאָן מען געפונען נאָך אנדערע הענליכע ערעעהלונגען וועלכע דער עולם האָט כגיד געוועזען?

און אז מיר זיינען שוין גענאנגען אזוי ווייט אראָב פון וועג, איז שוין אפשר כדאי צו געהן נאָר א טריט:

שלום עליכם'ס, "יא גמ'ען—ניט גמ'ען", וואס איז דער הויפטמאָטיוו פון זיין מאָג נאָלאָג, "איון עצה", איז ווי עס שיינט פאראידישט און פאר שלום־עליכם'דיגט געווארען פון ראבעלע'ים, "יא חתונה האָר בען — נישט חתונה האָבען" (ניינט קאפיטעל פון דריטען בוך).

אויב דאָס איז ריכטיג, עפענט זיך פאר דעם וואס איז נייגעריג צו צוקומען צו די ערשמע קוועלען פון אונזער ליטעראַטור א גאנץ ווייט און ברייט פעלד.

איך גלויב דאָס די נאָהענטע פון שלום עליכם וואלטען געקאָנט קלאָר מאַכען צי די השערה איז ריכטיג. עס וואלט געווען זען אויסערסט אינטערעסאנט צו וויסען צי אזעלכע עהנליכקייטען זיינען מעגליך אין דער וועלט פון שאַפונג פשוט צופעֿליג.

בחדרו. (זעה רש"י אויפ'ן פסוק: העיני האנשים ההם תנקר. במדבר, ט"ז י"ד.) דאָס זעלבע באנוצען זיי אין אזא פאל אַנשטאָט ישראל — שונאיהם של ישראל: כל זמן שמאורות לוקין — סימן רע לשונאיהם של ישראל. (סוכה, כ"ט.) ווייל זיי האָבען געהאלטען דאָס „ברית כרותה לשפתים", און א ווארט ארויס געלאָזען פון מויל איז א געוואלדיגער קראפט הן צום גוטען און הן צום שלעכֿטען. (מועד קטן, י"ח.)

אַבער אויך אונזער פארמע פון צוֿר לעגען דאָס ווארט „נישט", געפין איד אויך שוין אין תנ"ך.

דער נביא צפניה אין קאפ. 2, פסוק ב, זאָגט:

בטרם לא יבא עליכם חרון אף ה'.

בטרם לא יבא עליכם יום אף ה'.

געזעניוס האָט זיך מיט דעם „לא" דער־ווארגען, אין זיין דקדוק (ענגליש, אָקט פאָרד, 1898, זייט 508) קלערט ער אז אפשר איז דער טעקסט נישט ריכֿטיג, אין זיין ווערטער־בוך (עלפטע אויס־גאבע, לייפציג, 1890), וויל ער עס פאר־נלייכען מיט'ן דייטשען: עהע ער ניכט קאממט, וואס מיר געפינען נישט אין העברעאיש אין ערגיץ. אבער לויט אונז זער ערקלערונג איז דער „לא" זעהר ריכטיג.

און נאָך אן אַנמערקונג:

אייזיק מאיר דיק, וואס ענליך צו אונז זער מחבר מאַכט ער אָפט ליצנות פון שדכנים, חזנים, בטלנים און זייערם נאל, וואס געהענדיג פון הויז צו הויז, אָרט צו אָרט, כאַפען זיי א כוסה דאָ, א כוסה דאָרט, און האַלב פאר'שכור'ט פאלען זיי אריין אין לעכערליכע אויטשטענדען, האָט אויף איין אָרט א מעשה וועגען צוויי אזעלכע פארשוניגען וואס אונטערהערענדיג א פויער איבערשמועסענדיג בינאכט מיט זיין ווייב, כאָס ער געהט שעכטען די צוויי

1895

רעפראדוצירט פון ספר
נחמד ונעים
פון ר' דוד גאנז
געדרוקט אין יעסניץ
שנת תק"ג לפ"ק

דער וואונדער-אוצר פון דער אידישער שפראך

פאלקסטימליכע רעדענסארטען, שפריכווערטער, גלייכווערטלאך
און אנעקדאטען.

געזאמעלט און דערקלערט דורך

יהודה עלזעט

ביז יעצט זענען ערשינען פון דעם וואונדער-אוצר פאלגענדע אויסגאבען:

דאָס דאוונען (אינגאנצען אויספארקויפט)
מלאכות און בעלי-מלאכות

אידישע מאכלים (א בוך אין צוויי טיילען)

(ערשטע טייל—וואס זענען געוועזען די אידישע מאכלים?)
צווייטע טייל — רעדענסארטען און שפריכווערטער פון אידישע מאכלים)

דער מענשליכער קערפער (ערשטע טייל)

די דריי לעצטע ווערק (פון וועלכע נאך עטליכע צענדליג עקזעמפליארען זענען געבליבען צום פארקויף) זענען צו פאקומען, געבונדען אין א שעהנעם באנד, פאר דריי דאלער, אין דער רעדאקציע פון „קענדער אדלער“.

The Canadian Jewish Eagle, 4075 St. Lawrence Blvd., Montreal

— אדער ביי —

Solomon Rabinowitz, 51 Canal Street, New York.

מיינונגען פון דער קריטיק:

א. גלאַנץ.

וואס פאר אן ארבייט! וויפיעל מיה און קענטניש. וויפיעל התמדה, בקיאות, און אויך ניט ווינציג חריפות.

ווען דאס ווערק וועט זיין פארטיג, וועט די אידישע פילאָלאָגיע, די אידישע לינגוויסטיק און די אידישע פאלאָלאָריסטיק זיין זעהר שטארק באַרייכערט. ה' יהודה עלזעט באַגרייפט גרינדליך דעם גרויסען ווערט פון שפראַך-פאַרשונג ער פארשטעהט אויך, ווי באַזונדערס וויכטיג עס איז צו פאַרשען די רעדענס-ארטען פון דעם פאַלק, ווייל עס זיינען אַט די רעדענסארטען, וואו די גאַנצע גייסטיגע אידישע ביזאַנאָמיע אַנטפלעקט זיך. זיין ארבייט איז אַן ארבייט פון דער גרעסטער ליבע, ווייל פאַרטיפענדיג זיך אין אונזער לשון, ווי ער קלינגט אין דעם טויל פון אונזער פאַלק גופא, האַט ער דאָרט אַנטדעקט אן אוצר שעהנ-קייט, אַ באַווייזן פון אַ נעוואַלטיגער בעאַפאַכטונגס-פּערהיסקייט, אַ קוואַל פון גייסטיגער שטאַרקייט און פּעסטיקייט און — איבער אלץ — פון אידישען שאַרפּזין און וויץ.

ליבע איז אוראי אַ כּך, אָבער זי איז ניט גענוג, און ה' עלזעט באַווייזט מיט דער אויסערדוקטער ליבע צו פאַרבינדען אַ מאַסע וויסען, אַ טיפע גרינד-ליכקייט און ניט געוועהנליכע שפראַך-קענטניש. זיין גרינדליכע ידיעה אין אלץ וואס האַט צו טאָהן מיט אידישע למודים העלפט איהם אויך פיעל ארויס. ער באַ-גינגענט זיך נישט מיט אַ בלוויען זאַמלען דעם מאַטעריאַל: ער פאַרטייטשט איהם אויך נאָך אַפּט, און דאָס טוט ער אויף אַ זעהר פּעהיגען, באַמת אויפּפלעה-דענדען אָפּן. עס איז קיין פּראַגע נישט, אַז יעדער איינער, וואָס האַט געלעזען ה' עלזעט'ס ערשטע פיער ביכער וועט מיט אומגעדולד וואַרטען אויף די קומענדע.

(דער „טאַג“, ניו יאָרק)

הלל צייטלין.

דער „וואונדער אוצר“ איז אינגאנצען אַריגינעל, פּעריל געזאַמעלט פון דער פאַלקס-שפראַך. אַלערליי מעגליכסטע שאַרפּזיניגע און געדאַנקען-פולע רעדענסארטען, אַלערליי מעגליכסטע פאַלקס-וויצען און פאַלקס-אַנעקדאָטען. „מלאכה גדולה עשה“. פאַר אַזאַ ארבייט קומט אַן ערנסטער און אויפּריכטיגער: יישר כח!

(„מאַמענט“, וואַרשע)

ג. רייזען.

„די יונגע, אין כחות נאך אזוי ארימע אידישע פילאָלאָגיע, האָט אין דעם יונגע מחבר... געוואונען אַ באדייטענדע, איבערגעגעבענע און אַריגינעלע קראפט. דער מחבר פון דעם „וואונדער-אוצר“ ווייזט אַרויס ניט נאָר אַ גרויסע התמדה ביים זאַמלען דעם רויזען מאַטעריאַל, נאָר אויך אַ זעלמען גרינדליכע און ברייטע באַהאַווענקייט אין אַלע אידישע מנהגים, אין דעם נאַנצען אַלמען אידישען לעבענסשטייגער, אויף וויפיעל ער שפּיגעלט זיך אַפּ אין דער לעבעדיגער שפּראַך פון פּאַלק. און אין אַנגעהער מיט זיין גרויס בקיאות אין דער העברעאיש-רבנישער ליטעראַטור פאַרמאָגט ער אַלע מעלות, וואָס פאַדערען זיך ביים דער-קלעהרען און אויסטייטשען די טונקעלע רעדענסאַרטען פון דעם קאַפּרוי שפּיר-לעוודיגען אידישען פּאַלקלאָר...“

עלזעמ'ס אַרבייט אין נישט נאָר אַ גרויסע געווינס פאַר דער אויספאַרשונג פון דעם אידישען ווערטער און ווערטלעך-אוצר, ניערמט אויך אַ וויכטיגער צי-שטייער צו דער אידישער עטנאָגראַפיע. דער מחבר פיהרט אונט אַריין אין פאַרבאַרגענע ווינקעלאך פון אַמאָליגען אידישען לעבענסשטייגער...“

אַ גענויע אַפּשאַצונג פון עלזעמ'ס אַרבייט אין איהר נאַנצען פאַרנעם וועט ערשט קענען געגעבען ווערען, ווען עס וועלען פאַרעפענטליכט זיין די איבעריגע טיילען איהרע, אויף וואָס מיר וואַרטען מיט אומגעדולד.

עלזעמ'ס אַרבייט איז אַן ערשטע אין איהר מין אויף'ן געפיט פון דער אי-דישער פּאַלקלאָריסטיק.

(„דער טאַג“, ווילנאַ.)

פּראָפ. דר. מאיר פּאַלאַבאַן.

זיין ליבע צו דער אידישער שפּראַך האָט איהם צוגעפיהרט צו אַ רייע שפּראַכליכע פאַרגלייכענדע שטודיען. אין זיין ביבליאָמעק האָב איר געזעהן זעהר טייערע ספרים, וואָס דער מחבר האָט פון זיי געשעפּט זיין וויסען אין דער אידישער ליטעראַטור. איר קאַן קיינעם נישט פון מיינע באַקאַנטע אידישע שרופּטשטעלער, וואָס זאַל אזוי געדענקען, ממש „בעל פּה“ אַלע פּראַזען און רעדענסאַרטען פון די קלאַסיקער פון דער אידישער שפּראַך.

דוד ברישמאַן, וואָס איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער וויצלער, פלעגט אויף איהם זאָגען, דאַס ער איז „אַ פּקי בכל הדרי שלום עליכם“.

(„היינט“, וואַרשע)

דר. י. שאַצקי.

דאַרף מען געבען אַ סך הכל, וואָס פאַר אַ באדייטונג עס האַבען די פיער אַרבייטען פאַר אונזער ליטעראַטור, שפּראַך און פּאַלקלאָר-פאַרשונג? נאָר אַ גרויסען. דער מחבר קאַן אַרבייטען, האָט גוטע אידעען, קען זוכען און געפינען דעם פאַסענדען מאַטעריאַל. פאַר זיין התחלה פאַרדינט ער אַ כשר'ן יישר כח! (די „צוקונפּט“, ניריאַרק).

דר. מאַקס וויינרייך.

אַ באַזונדער אַרט פאַרנעהמט דער „וואונדער-אוצר“. ס'איז געוויס אַ זעהר נוציגע אַרבייט, וואָס איז אַפּגעטאָן גוט.

(„שטאַפּלען“, בערלין, 1923)

ש. באַסמאַמסקי.

עס איז אַ העכסט-וויכטיגע אַרבייט וואָס טראַגט אַ באַזונדער כאַראַקטער.

(„ביים קוואַל“, ווילנע, 1920)

Ben Eliezer

. . . But in the whole of this collection of Jewish folk-lore literature there is nothing that can compare with the one before us written by Jéhudah Elzet. The book is exactly what its title denotes—a veritable treasure house of the language of our people.

The language of any people is the truest record of its multifarious forms of life throughout its history, throwing light on its material, spiritual, religious, moral, social, economic and political states.

As the successive geological strata in the body of the earth contain fossilised remains of the various periods in the earth's evolution, so does language, to him who can decipher it, contain unmistakable records of the beliefs, habits and modes of life of the people who spoke it. And none understands this art of deciphering better than our author. His powers in this sphere are indeed remarkable.

Almost every phrase serves him as an elucidation of some past Jewish custom, belief or manner. And how exhaustively he deals with his subject! For not only does he introduce us to a veritable mine of linguistic material, the very existence of which was not suspected previously, but he takes us with him into the most obscure corners of the Jewish life of the past.

One is amazed at the wealth of material in this book, which must needs be the result of many years of careful collecting, and even more wonderful is the evidence of deep insight, continual startling elucidations and profound love which the author displays in handling his subject.

If one wishes to arrive at an intimate knowledge of our people, it is not to historical or dry ethnological and demographical treatises that he must turn, but to a work like this, which lays bare the very soul of our nation. It is a book which every reader, who is a sincere lover of his people, should have amongst his most precious collections.

—“The Zionist Record,” Johannesburg.

Lazarus Barth

...Jehuda Elset hat es unternommen, den Wunderschatz der jüdischen Sprache zu heben. Das Buch bringt ausserordentlich reiches und interessantes Material.

Die fleissige Arbeit ist der Aufgabe durchaus gerecht geworden. Mit Gründlichkeit ist aus den Schriften der jüdischen “Klassiker” Material zusammengetragen und kurz kritisch arläutert. Der Hauptreiz liegt in dem beigebrachten Volkshumor, aus dem alle Spielarten jüdischen Witzes bis zur schärfster Satire sprechen.

(“Die Jüdische Presse”. Berlin, 1020. No. 16).

י. מאַטבוים.

...די ארבייט האָט זעהר אַ גרויסע באדייטונג פאַר די, וואָס ווילען ערקענען דאָס כאַראַקטעריסטישע, וואָס דאָס פּאָלקס מויל האָט באַשאַפֿען...
דער אויטאָר ברענגט די שעהנסטע ציטאטען פון דער אידישער ליטעראטור און אנדערע קוואַלען און פאסט זיי אריין אין זיינע אייגענע ערקלעהרונגען אין אַ זעהר טרעפליכער פאָרם, דאָס פּוֹך באַלאַנגט געוויס צו די שעהנסטע ארבייטען פון אידישער פּאָלקס־שאַפונג און וועט האַפֿען דעם פּאַרדינטען בייפאַל סיי אין דער הינזיכט פון שפּראַך־פּאַרם, און סיי אין לייכטקייט פון סטיל.

(„פוילענס - קלאַנגען“)

ב. קאַרליניום.

...דער „וואונדער־אויצער פון דער אידישער שפראך“ דערמאָנט אַן אַ בכבוד־יגען ספר, און דערצו טאָקי אַ ספר פון אַ תלמיד־חכם, פון וועלכען דו לערענסט עפעס. וועלכער מאכט דיר עפעס קלערער. „דער וואונדער אוצר“ איז אַ געוויסענהאפטע, פלייס־גע און אַקאַדעמישע אַרבייט אויפֿן געביט פון דער אידישער שפראך — דער שטאַרקסטע און שעהנסטען אויסדרוק פון אידישען גענויס. דאָס איז אַן אַרבייט פון יאָהרען־לאַנגען זאַמלען, אַן אַרבייט, וואָס פאַדערט אַ סך גייסט, אַ סך וויסען, אַ סך זאָר־קענטניש און — דאָס וויכטיגסטע! — אַ סך וואַרומע אינערליכע ליבע צו די אידישע ווערטלאך, צו די דאָזיגע אַלטעגליכע, פשוט־ע פונקען־שפּריצען פון דער אידישער חריפות, פון דער אידישער גאונות, פון דעם אייגענאַרט־יגען אידישען גייסט. מאַנכע אזעלכע אידישע ווערטלאך איבעראשען דיר פשוט. וויפיעל בילדליכקייט און חריפות, וויפיעל פּקחות און ווי אַריגינעל און וויציג אין דער פּאַרם!

ה' עלזעט האָט צוזאַמענגענומען אַ גרויסע טייל פון די פּאָלקס־ווערטלאך, זיי געלייטערט, קלאסיפֿיצירט און אין אַ פּאַפּולערער לייכטער פּאַרם ערקלערט. זיין אַרבייט וועט אַהן שום ספּק פאַרנעהמען אַ בכבוד־יג אַרט אין אונזער פּאָלק־לאַר־ליטעראטור. דו לייענסט מיט פאַרגעניגען די בלעטלאך, וואָס פיהרען דיר אַריין אין די פּאַהאַלטענסטע קעמערלאך פון דער פּאָלקס־נשמה. די ווערטלאך אַליין, דער צוזאַמענשטעל, די ערקלעהרונגען, די אילוסטרירענדע ציטאטען, דו זעהסט דאָ די אינטימע באַהאַלטענע פעדים, וואָס פאַרבינדען דאָס פּאָלק מיט דער שאַפונג פון זיינע ליטעראַרישע קלאַסיקער. דו שפּירסט די שטילע פּאַר־ליבטקייט, מיט וועלכע דער מחבר באַהאַנדעלט דאָס מאַטעריאַל, און ביזט איהם פאַר דעם אַלעם אמת דאַנקבאַר.

(אילוסטרירטע וועלט“)

„התקופה“.

..בהמאסר („רשמות“) באַ מאמר גדול ורב ענין „מנהגים והויות“ על המנהגים בחיי ישראל מאת „יהודה עלזעט“. מתוך דברי המחבר נכר שהוא בקי גדול בכל חדרי התורה, ולפיכך שם לו לתעודה־לתחקות אחרי שרשי המנהגים, לידתם והתהוותם. להפלת המנהגים, שיש להם איזה יסוד בחיינו, מן המנהגים האסופים, שנשתרשו בקרקע העברי על־ידי השפעה מן החוץ.

מתוך מאמרים כאִלה אתה עומד על כמה חזיונות משונים בחיינו ומציין לתוך מסתרי הנפש של המוני העם.

(חלק ג', עמוד 705)

Printed in Canada by
THE EAGLE PUBLISHING CO., LIMITED
Montreal, Que.
